

המשרד הארצישראלי בבודפשט :
פעולותיו בתחום ההצלה בשנים 1943 – 1945
ואופן עיצובן בזיכרון הקולקטיבי

מאת : אילה נדיבי

תוכן העבודה

קובץ זה כולל את חלק א' בלבד

VI..... תקציר

1..... מבוא
1..... א. רקע : הונגריה והיהודים
3..... ב. מטרות, מבנה, מתודולוגיה, תיחום, הערכת מקורות ומצב המחקר
4..... הנושא ומטרותיו
5..... מבנה העבודה
7..... מתודולוגיה
7..... מקורות המחקר
12..... תיחום
13..... מצב המחקר על ההצלה בהונגריה וזיכרונה הקיבוצי במדינת ישראל

16..... חלק א' : הצלה בחסות העליה לארץ ישראל עד 19 במרס 1944
16..... רקע

18..... פרק ראשון : המשרד הא"י בבודפשט בשנים 1920 – 1943
18..... ייסוד המשרד הא"י ותפקידיו
19..... המשרד הארצישראלי בבודפשט בשנים – 1920 – 1939
23..... המשרד הא"י - המוסד הציוני המרכזי בהונגריה בשנים 1939 – 1943
26..... העליה הרביזיוניסטית
27..... פסטואי – מטבח קמיינץ פודולסק למסייע ליהודים
30..... פליטים חלוצים בהונגריה
32..... המשרדים הארצישראליים בשטחים המסופחים
34..... מסייעים נוספים בעבודת ההצלה של המשרד הא"י
36..... לסיכום

39..... פרק שני : 1943 - כינון ועדות ההצלה ושינוי במעמד המשרד הארצישראלי
40..... מרכזי ההצלה בקושטא, ג'נבה ובודפשט
40..... המרכז בקושטא
43..... המרכז בג'נבה
45..... המרכז בבודפשט
48..... רשת הבלדרים בשרות ועדות ההצלה בקושטא, בג'נבה ובבודפשט
50..... ניסיונות ה'איחוד' לשינוי מבנה המשרד הא"י
52..... מפקד הפליטים
56..... ההוראה לשינוי הרכב המשרד הארצישראלי
60..... הקמת הוועדה המרכזית בתוך ועדת ההצלה
63..... ועדה מרכזית ווועדת הצלה – הילכו שניהם יחדיו?
68..... עליית האופוזיציונרים לארץ ישראל
70..... ועדת ההצלה : המידע על קיומה ופעולותיה
75..... נציג 'המזרחי' איננו

78..... פרק שלישי : בין עליה למריבה

78.....	ילדי קרפטורוס, טרנסילבניה וברטיסלבה
81.....	פרשת ילדי זאגרב
86.....	עלית ותיקים - יציאת תשע משפחות לשבוע
90.....	המסייעים לקראוס
93.....	ועדת ההצלה בקושטא נגד קראוס והמשרד הא"י
95.....	מבצעי הצלה: אונגר, קורניאנסקי והרבי מבעלז
95.....	אונגר וקורניאנסקי
96.....	הרבי מבעלז
100.....	מאבק להצלה בחזית הפוליטית ההונגרית
105.....	פרק רביעי: קראוס בעיני סנגורים וקטגורים
113.....	לסיכום התקופה שעד הכיבוש הגרמני

חלק ב':

117.....	בצבת תוכניות הצלת יהודים בשיתוף עם הגרמנים [19.2 – 7.7]
117.....	רקע
120.....	פרק חמישי: ערב הכיבוש - תוכנית אלדר סגדי מסק להציל את יהודי קרפטו רוס
122.....	ההכנות ליציאה
125.....	עם הכיבוש הגרמני
127.....	הבסיס לקשר עם הגרמנים - במחקר
129.....	המשא ומתן בין קסטנר וברנד ובין הגרמנים
133.....	מות "תוכנית אירופה" והמשך משא ומתן בשתי תוכניות הצלה
138.....	ניצני מפנה מדיני במערב והמשך משא ומתן עם הנאצים
142.....	לסיכום
144.....	פרק שישי: דרכו האלטרנטיבית של קראוס בהצלה
144.....	שלב I: שיתוף פעולה עם קסטנר לקראת הגירה
148.....	חלוקת עבודת ההצלה?
149.....	ערעורים ראשונים
153.....	אישור הגירת 40 אלף יהודים
157.....	שלב II – פרישת קראוס מן המשא ומתן להגירה, תוך שמירת קשר עם קסטנר
157.....	שליחות ברנד
160.....	תוכניות הצלה של ולדמר לנגלט וקראוס
162.....	התערבות השבדים
164.....	הקשר עם פקידים הונגרים
167.....	שלב III: ניתוק סופי של הקשר עם קסטנר, פרסום דו"ח אושוויץ ואישור הגירה
170.....	רכבת קסטנר לברגן בלזן
175.....	התובנות של מנהיגים לאחר הפסקת הגירוש
179.....	האם קראוס נעלם?
182.....	סיכום
170.....	פרק שביעי: הפצת דוחות אושוויץ ושואת יהודי הונגריה והשפעתם
170.....	מה היה ידוע על אושוויץ עד ה-19 ביוני, ולמי נודע?
173.....	המידע על ההשמדה בקרב שליחי הישוב הארצישראלי
178.....	מחאת המנהיגים מתעוררת
183.....	התוספת של קראוס
185.....	המדיניות הגרמנית לנוכח השינוי בעמדת השלטון ההונגרי
187.....	השפעת הקמפיין העיתונאי השוויצרי בתוככי שווייץ
190.....	עיתון 'דבר' ופרסום ההשמדה
195.....	מי הפיץ את דו"ח קראוס?
195.....	פרק שמיני: דרכי מימון ותקשורת עם הונגריה
195.....	קשיים ביצירת קשר
197.....	שלב א' בקשר המכתבים ומשלוח הכספים
197.....	הקשר בחודש מרס

198	הקשר בחודש אפריל
202	העדר קשר עם חברים
204	שלב ב': הקשר באמצעות מכתבים וכספים בחודשים מאי - אוגוסט
204	הקשר בחודש מאי
206	מכתבים ראשונים ממנהיגי השמאל החלוצי
208	יציאת ברנד לשליחות לקושטא
210	משלוח כספים בחודש מאי
213	מכתבים וכספים בחודש יוני
217	העברת יהודים לשטרסהוף ולספרד
219	חודש יולי
219	קשר מכתבים
223	חידוש הקשר עם קראוס
227	קשר מכתבים וקבלת כספים בחודשים יולי אוגוסט
227	מכתבים וכספים בחודש אוגוסט
229	אחדות רעים ודעות: קסטנר והנהגת החלוצים
233	תנועת המזרחי והנהגת החלוצים הדתיים
235	לסיכום התקופה מ- 19 במרס עד 7 ביולי
238	חלק ג': ההצלה האלטרנטיבית בפעולה
238	רקע
239	פרק תשיעי: ההכנות להגירת יהודי הונגריה בחסות בינלאומית
243	תאום יציאת היהודים עם תיאודור הורסט גרל (Grell, T.G.)
244	מתקפה דיפלומטית הונגרית למען הגירה
248	הצלב האדום הבינלאומי נכנס לפעולה
250	הכניסה לבית הזכוכית
252	שתי תוכניות ההגירה, של קראוס וקסטנר, מתנגשות
255	האמת המרה יצאה לאור
257	הגירה לצורך השמדה
260	פרישת רומניה ממדינות הציר
262	הפעולות למען הגירה במהלך חודש ספטמבר
264	פרנצי - קראוס - מאויב ל"אוהב"
267	הקמת מחלקת ההגירה בבית הזכוכית
271	לסיכום
273	פרק עשירי: הצלה בבודפשט באמצעות תעודות חסות
273	בעקבות הפיכת צלב החץ
274	תעודות חסות אינדיבידואליות בהסכמת סלאשי
277	אישור גרמני להגירת יהודים
281	הכנות לקליטת מהגרים בשווייץ
283	לקראת הכיבוש הרוסי
286	בית הזכוכית - כתקווה אחרונה
288	ארגון הקיום בבית הזכוכית
290	בית הזכוכית כמוקד הצלה של התנועות החלוציות
292	בנינים שוויצרים מוגנים נוספים
294	גילוי הזיוף בגטו הבינלאומי
296	פעולות הצלה בדרך צעדות המוות
300	חודש דצמבר - הרעה נמשכת
303	השחרור
305	לסיכום
307	פרק אחד עשר: הפרעות וחבלה בעבודת ההצלה
307	מניעת הדחת פ. בורן, נציג הצלב האדום הבינלאומי בבודפשט
310	פרשת הצנחנים
313	ניסיון להדיח את קראוס
314	בריחת פרוידיגר

318.....	ניסיון להרחיב את ועדת הצלה ע"י ברסלאואר
320.....	מימון הצלה בהונגריה מכספי הגוינט
325.....	סיכום התקופה מ- 7 ביולי ועד השחרור
317.....	חלק ד': "איך מחקו את קראוס"
317.....	רקע
318.....	פרק שנים עשר: הדחת קראוס
323.....	הרהורים על ההדחה
327.....	הקונגרס הציוני הכ"ב – התלונה שלא נחקרה
331.....	הוקרת הקונגרס הציוני הכ"ב לקונסול שרל לוצ
336.....	פרק שלושה עשר: במשפט קסטנר
338.....	ההתגייסות למנוע עדויות
342.....	מדברי הסיכום של התביעה
343.....	מדברי הסיכום של ההגנה
344.....	מפסק הדין של השופט בנימין הלוי
347.....	מן הערעור על פסק הדין
348.....	מדברי השופט אגרנט
349.....	מדברי השופט חשין
350.....	מדברי השופט גויטיין
351.....	מדברי השופט זילברג
352.....	מדברי השופט אולשן
353.....	האם עמדו דיוני בית המשפט במבחן ההיסטוריה?
357.....	מערכות משפטיות נוספות
360.....	פרק ארבעה עשר: קראוס וקסטנר בהיסטוריוגרפיה ובזיכרון
361.....	במשפט קסטנר
364.....	בארכיונים
365.....	ביד ושם – רשות הזיכרון לשואה ולגבורה
367.....	בתארי חסיד אומות עולם
369.....	במחקר
369.....	דור הפעילים
372.....	דור הביניים
375.....	היסטוריונים יהודים בחו"ל
378.....	חוקרים במדינת ישראל משנות ה-80
379.....	באומנות ובתקשורת
381.....	זיכרון פרטי מדמם
383.....	סיכום
389.....	רשימת מקורות וביבליוגרפיה

חלק א': הצלה בחסות העליה לארץ ישראל עד 19 במרס 1944

רקע

במרכז ההתעניינות של התעמולה הלאומנית ההונגרית בשנות העשרים עמדה ההשתתפות וההשפעה המכרעת של היהודים במשטרו של בלה קון, שהובאו כ'הוכחות' לחוסר הנאמנות ולכישלון ההתבוללות של היהודים. התופעות החדשות של דחיית היהודים מצאו ביטויין בצעדים פוליטיים, חוקיים, ובחיי הרוח והספרות. האנטישמיות בהונגריה, כבארצות מזרח אירופה נוספות, לבשה אופי לאומני יותר מאופי גזעני, כפי שהיה קיים בגרמניה הנאצית. הממשלות שבין שתי מלחמות העולם ראו במדיניות כלפי היהודים מטרה נוחה לתעל את חוסר שביעות הרצון הסוציאלית שהלכה וגברה. מפלגת 'צלב החץ' (Nyilaskeresztes Part) האנטישמית, אשר מנהיגה בשנות השלושים היה רב סרן אלמוני פרנץ סאלשי (Szalasi F.) היתה לתופעה סוציו – פוליטית בולטת וחשובה בשנות השלושים המאוחרות, אשר הצליחה להכות שורשים בין המוני האוכלוסיה ההונגרית ובפרט במעמדות הנמוכים. האנטישמיות הלאומנית הובילה לרדיפות קשות של יהודים בידי משתפי פעולה, אך לא הובילה לשיתוף פעולה לביצוע הפתרון הסופי עד הפלישה הגרמנית במרס 1944.

בשנת 1937 הציע היטלר להונגרים את תמיכת גרמניה לתיקון טריטוריאלי של שטחים שנלקחו מהונגריה לאחר מלחמת העולם הראשונה, ובתמורה ייענו ההונגרים בתחומים מדיניים וכלכליים. בין השנים 1938 – 1941 הועברו להונגריה: אזור פלווידק (Felvidek) מצ'כסלובקיה; ב- 15 במרס 1939 נמסרה להונגריה קרפטורוס; באוגוסט 1940 נמסרה לידיה טרנסילבניה הצפונית, ובאפריל 1941 נמסר לידיה אזור דלודק (Delvidek), שנלקח מיוגוסלביה. בכך הצליחה להגשים את שאיפותיה המרכזיות של מדיניות החוץ המוצהרת שלה, בין שתי מלחמות העולם, על רביזיה טריטוריאלית.

כתוצאה מסיפוחים אלה באו עוד כ- 300,000 יהודים תחת שלטונה של הונגריה, אשר כמעט הכפילו את אוכלוסייתה היהודית של הונגריה. מבחינה כלכלית היו האזורים המסופחים במצב נחות לעומת ארץ האם, והדברים אמורים בייחוד לגבי קרפטורוס שהיתה ארץ מוכת עוני ודלות. מבחינה דתית, נמנו רובם על הזרם האורתודוכסי. אחרי הסיפוח החמירו שם התנאים עוד יותר משום שההונגרים יישמו את החוקים האנטי יהודיים בקפדנות רבה יותר מאשר בארץ האם. לצד הגידול הדרסטי באוכלוסיה היהודית, השתנו גם הפרופורציות בין הזרמים הדתיים: אם בשנת 1930 היו הניאולוגים 65.7% מכלל האוכלוסיה היהודית, הרי ב- 1940 ירדו ל- 36.6%; האורתוכסים אשר היו בשנת 1930 30.4% מן האוכלוסיה היהודית, עלו בשנת 1940 ל- 59.3%. החלוקה הטריטוריאלית המובהקת בין הזרמים הכתיבה במידה רבה את גורלם בעת הגירושים להשמדה.

סיפוחם של השטחים – שבהם היו לציונות שורשים עמוקים, והרעת מצב היהודים יצרו תנאים של יתר פתיחות לקליטתו של הרעיון הציוני, אך היא לא התממשה בשל ההגבלות הקשות שהוטלו על הפעילות הציונית מסוף שנות ה-30.

הורטי וממשלתו, שהכירו בגרמניה החזקה, נהגו באיזון בין שאיפת ארצם להחזיר לעצמם שטחים ובין שאיפתם לשמור על עצמאות מדינית. מצד אחד חוקקו חוקים גזעניים נגד יהודים ופרשו מחבר העמים,

ואולם ב- 1939 לא הצטרפו למלחמה לצידה של גרמניה. בחודשים הראשונים נתנה הונגריה מיקלט לכ- 100,000 פליטים פולנים,⁴⁷ למורת רוחו של היטלר, אך חתמה בסוף 1940 על ברית צבאית ומדינית עם גרמניה ואיטליה. עם הפלישה לברית המועצות, ביוני 1941, הצטרפה הונגריה לגרמניה במלחמתה נגד רוסיה, מחשש שהממשלה הגרמנית לא תראה בעין יפה את אי הצטרפותה לרומניה וסלובקיה שכבר נילחמו בסובייטים. בדצמבר 1941 הכריזה הונגריה מלחמה על ארצות הברית, בעקבות כך הכריזה בריטניה מלחמה על הונגריה, ונותקו קשרי הונגריה עם המערב ב- 26 ביוני 1941. הונגריה נמצאה מבודדת ומחוייבת למלחמה ארוכה ונתונה לצעדי כפייה הולכים וגוברים של הנאצים, שהפכו לגרורה במקום לשותפה. ביולי - אוגוסט 1941 נתפסו כ- 18,000 יהודים "זרים" בידי השלטונות ההונגרים ונשלחו מעבר לגבול לקמיניץ פודולסקי ושם נרצחו רובם. הקרבת היהודים, על פי בקשת הגרמנים, היתה בשלב זה תשלום קל עבור ההישגים הטריטוריאליים שהושגו. בינואר 1942 לחצו הגרמנים על ההונגרים לשלוח את רוב צבאם לברית המועצות וההונגרים נענו. גורמים בצמרת השלטון דרשו להחליף את ראש הממשלה לאסלו ברדושי (Bardossy L.), שנתפס כמתרפס יתר על המידה בפני הגרמנים. במקומו מונה במרס 1942 מיקלוש קאלאי (Kallay M.), שפעל לשחרר את הונגריה מבריתה עם גרמניה הנאצית לאחר תבוסת מדינות ה"ציר" בסטלינגרד והמפלה בוורונז' (Voronezh) ב- 13 בינואר 1943. הצבא האדום הסב להונגריה אבדות קשות, 150,000 אבידות מכלל 200,000 החיילים ההונגרים. הכוחות ההונגרים שוב לא נשלחו לחזית בברית המועצות ונעשו הכנות לאפשר יותר חופש פוליטי מבפנים, ונערכו גישושים לשלום עם המערב. המפלה בסטלינגרד ניפצה את התחזית של ניצחון גרמני, והונגריה נקטה במדיניות מהוססת יותר כלפי היהודים, שנתפשה כתעודת ביטוח מפני העתיד הבלתי ידוע. באפריל 1943 קיבל האפיפיור פיוס ה- 2 את ראש ממשלת הונגריה, קאלאי, אשר ביקש מן האפיפיור לתווך בין הונגריה לבין ארצות הברית ובריטניה, ורמז כי הונגריה מוכנה לחתום על ברית אנטי פאשיסטית עם המדינות הללו. במצב החדש שנוצר החלו חוגים מסויימים בהונגריה לתבוע שינויים ביחס כלפי היהודים. בהסכם מוקדם שנחתם בקושטא נאמר כי הונגריה תשנה את עמדתה כאשר יגיעו כוחות בריטיים ואמריקניים לחזית הונגריה. הגרמנים היו מודעים לשינוי בגישה, אך לא התערבו כל עוד הונגריה מילאה את התחייבויותיה הכלכליות כלפיה וכל עוד צבאות בריטניה וארה"ב היו רחוקים מגבולותיה. ואולם, כבר בספטמבר 1943 הכין המטה הכללי הגרמני תוכנית חלופית לכיבוש הונגריה.⁴⁸

⁴⁷ ישנם מספרים שונים אודות מספר הפליטים שזרמו מפולין להונגריה. רוטקירכן נוקבת במספר 140 אלף, על פי מקורות הונגריים, ומציינת כי ההערכות לגבי מספר היהודים מתוך כלל הפליטים הפולנים שהגיעו להונגריה, הן שונות ונעות בין 5000-15000. בתוך: ליוויה רוטקירכן, "כיצד היתה הונגריה מחסה לפליטי אירופה", יש ושם - קובץ מחקרים, ז' (תשכ"ח), עמ' 120. (להלן: רוטקירכן, "הונגריה - מחסה לפליטים").

⁴⁸ כהן, המחתרת החלוצית בהונגריה, 15 - 29; ברהאם-קצבורג, הונגריה, עמ' 98 - 100, 131. "הונגריה"; אנציקלופדיה של השואה, כרך ב', עמ' 351 - 358; בן טוב, הצלב האדום, עמ' 91; פרוימוביץ, הזרמים הדתיים ביהדות הונגריה, עמ' 264 - 265; Browning Christopher, *The Final Solution and the German Foreign Office*, Holmes & Meier Publishers, Inc., New York, 1978, pp.109 - 112, 127 - 133. (להלן: Browning, *German Foreign Office*).

פרק ראשון: המשרד הא"י בבודפשט בשנים 1920 – 1943.

ייסוד המשרד הא"י ותפקידיו

המשרד הא"י בבודפשט היה חלק ממערכת הסדרת העליה לארץ ישראל שכוננה ההסתדרות הציונית העולמית בוועידה של ההסתדרות הציונית, במרס 1919.⁴⁹ משרדי הגירה מקומיים אמורים היו לקום בכל מרכז יהודי חשוב ובנמלי יציאה ראשיים. על כל משרד היה לארגן ולפקח על הגופים שמתחתיו, לתאם רישום מהגרים, להפיץ מידע על תנועת העליה והמצב בארץ ישראל, לקיים פיקוח רפואי וכו', ובנוסף לכך היה לכל משרד תפקידים הייחודיים לו.⁵⁰

אחד התנאים ההכרחיים לעלית פועלים לארץ היתה הכשרה גופנית ורוחנית מספיקה של העולים החדשים. לשם כך קמו הסתדרויות ההכשרה, אשר כללו את ההסתדרות העולמית של 'החלוץ', 'החלוץ המזרחי', הסתדרות 'השומר הצעיר', והסתדרויות נוער שונות.⁵¹ פעולות ההכשרה נעשו בצורות שונות.⁵² עיקר הפעולה היתה בפולין גליציה ורומניה. כ- 90% מהתקציב של מחלקת העליה לפעולות ההכשרה נועד להסתדרות 'החלוץ' וכ- 10% נועד ל'חלוץ המזרחי'.

בהתאם לחוקת העליה הגישה הנהלת הסוכנות, פעמיים בשנה, לממשלת ארץ ישראל דרישה בנוגע למספר הרשיונות הנחוצים לעלית העובדים, על פי התפתחות המשק היהודי בארץ ועל פי האפשרות להעסיק פועלים בעבודות הישוב היהודי בחקלאות, בבנין וגם בחלק מעבודות הממשלה. לאחר אישור מכסת הרשיונות על ידי הנציב העליון, נמסרו הרשיונות לרשות הסוכנות היהודית, ואולם חלק מהם נשאר ברשות אגף הרשיונות של ממשלת ארץ ישראל בשביל מקרים מיוחדים. בחירת העולים החדשים ואישורם היה מתפקידם של המשרדים הארצישראלים בחוץ לארץ, אשר קיבלו הוראות ממחלקת העליה של הסוכנות היהודית בדבר פעולתם. כך גם ביצוע ההכשרות היה באחריות המשרדים הארצישראלים.⁵³

הרשיונות נחלקו לשלושה סוגים:

- א. חלוצים - הנמצאים בהכשרה בקבוצות של הארגונים החלוציים.
- ב. קרובים - הנדרשים על ידי תושבי ארץ ישראל שהגישו בקשות למחלקת העליה בארץ ישראל.
- ג. בעלי מקצוע - מומחים מקצועיים בתעשייה, חקלאות, בעלי מלאכה.

בשנת 1931 ניתנו הוראות לתת יפוי כוח לקונסולים הבריטיים בארצות ההגירה, לתת את הויזות לעולים מקטגוריית בעלי ההון, מבלי לשאול את אגף הרשיונות בירושלים. בכך היתה דרכם של בעלי הון קלה לא"י בניגוד לקטגוריות אחרות שהוזכרו.

⁴⁹ גדליה יוגב, יהושע פרוידנליך, (עורכים): **פרוטוקולים של הוועד הפועל הציוני**, פברואר 1919 - 1920, הספריה הציונית העולמית ירושלים, תשמ"ה, עמ' 27-28. (להלן: הוועד הפועל הציוני - על פי שנים). נמצא באצ"מ.

⁵⁰ 6 בנובמבר 1919, אצ"מ, Z 3 / 688.

⁵¹ אצ"מ, דו"ח לקונגרס ה- ט"ו עמ' 263-264.

⁵² חווה חקלאית, משקי הכשרה של החלוץ, מוסדות ללימוד מלאכה, עבודה אצל איכרים פרטיים בכפרים, קבוצות חלוצים בבתי חרושת וכדומה.

⁵³ אצ"מ, דו"ח לקונגרס ה- י"ז 1931, עמ' 42-47, 49.

המשרד הא"י צריך היה לנהל את פעולתו על ידי שני גופים :
א. הוועדה הא"י, אשר תפקידה לכוון את העליה ולפקח עליה.
ב. הנהלת המשרד הארצישראלי, המוציאה לפועל את העבודה בהתאם להוראות מחלקת העליה של הסוכנות היהודית והחלטות הוועדה הא"י.

הרכב הוועדה הא"י, שבידה נתון היה הכוח לקבוע את מדיניות העליה, ובעיקר מי ומי יעלו, היה נושא לויכוחים ומריבות רבים, בשל חלוקי דעות בין המפלגות בנוגע לפרושן של החלטות הקונגרס.⁵⁴

הרכב הוועדה, במשרד הא"י בבודפשט, היה סלע מחלוקת קבוע, והחריף באופן משמעותי בתקופת מלחמת העולם השנייה, כפי שיעלה הדבר בהמשך.

המשרד הארצישראלי בבודפשט בשנים – 1920 – 1939

אינג'ניר ברגי (בנימין) ארמין ייסד את המשרד הא"י בבודפשט ועמד בראשו משנת 1922 עד 1935, מועד עלייתו ארצה.⁵⁵ קיום משרד לעליית יהודים לא"י עמד בניגוד לחוק שהיה קיים בהונגריה עוד משנת 1894 אשר אסר עידוד הגירה, וכמובן חל גם על המשרד הא"י, כך שהמשרד פעל בדיעת השלטונות ובנגוד לחוק.⁵⁶

הפעילות בשנות ה - 20 במשרד הא"י היתה בעלת היקף מצומצם, אשר שיקפה את חולשתה של התנועה הציונית בהונגריה. כך לדוגמא, בתקופה שבין אוקטובר 1921 עד אפריל 1923, עלו 57 יהודים מהונגריה מתוך 15,927 עולים שעלו באותה תקופה לארץ ישראל.⁵⁷ שנים אלו היו שייכים לתקופה הרומנטית בתולדות תנועת הנוער הציונית בהונגריה. צעירים יהודים אינטלקטואלים התלבטו בבעיות אידאולוגיות מבלי שהצליחו להגיע אל ההמונים היהודים. רובם הגדול היו מרוחקים מהמציאות בארץ ישראל ואף מנותקים מזרם תנועות הנוער הציוניות בארצות אחרות. המספר הכולל של חברי תנועות הנוער השונות לא עבר את האלף. חשיבותן היתה בזה שהן היו את הסימן הראשון להתעוררות הרגש הלאומי בקרב הנוער היהודי בהונגריה.⁵⁸

שנות ה - 30 הושפעו מהמאורעות של פאשיזם מתגבר, ובעקבות כך התגברה הפעילות הציונית ועמה ציפייה מתסכלת לקבלת רשיונות עליה. בשנת 1931 נאמר כי בפעם הראשונה טיפלו ציוני הונגריה בהכשרת

⁵⁴ אצ"מ, דו"ח הוועד הפועל לקונגרס הציוני ה - י"ח 1933 עמ' 263; דו"ח הוועד הפועל לקונגרס ה - י"ט בשנת 1935.
⁵⁵ 19 בפברואר 1920, אצ"מ, אוסף ברגי ארמין, A129/16. בשנים 1911 - 1918 היה יושב ראש ההסתדרות הציונית בהונגריה.
ב- 19 בדצמבר 1920 מונה על ידי הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית בלונדון, כנציגם הרשמי בבודפשט במטרה לעסוק בעליה יהודית לארץ ישראל. חוזה אייכלר מציינת במחקרה כי בראש המשרד עמד תחילה האינג'ניר משה ביסליכס, ואחריו עד שנת 1935 האינג'ניר בנימין ברגי. בתוך: אייכלר חוה, "ציונות ונוער בהונגריה בין שתי מלחמות עולם", חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בר אילן ר"ג, תשמ"ג, עמ' 53. (להלן: אייכלר, "ציונות ונוער") במכתב של ברגי מ- 23.1.34, אצ"מ, א 6/1568, נכתב: "אני עובד זה - 30 שנה ללא הרף. מזה 12 שנה כמנהל המשרד א"י ויכול לומר בבטחון", (הדגשה שלי), כלומר החל עבודתו כמנהל המשרד בשנת 1922.
⁵⁶ ראיון של אשר כהן עם משה קראוס, 28 בדצמבר 1978, המרכז לתיעוד היסטורי - אוניברסיטת חיפה, H3C21/1. (להלן: 'מרכז')

⁵⁷ אצ"מ, דו"ח הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית לקונגרס ה ט"ו, 1927 עמ' 212 - 264.

⁵⁸ אייכלר, "ציונות ונוער" עמ' 84.

40 חלוצים שהוכשרו בחקלאות לקראת עליה.⁵⁹ בשנת 1938 דווח כבר על 247 חלוצים בהכשרות בהונגריה. (לעומת 8770 בפולין, 410 באוסטריה, 93 ביוגוסלביה).⁶⁰

באופן מוזר, היתה ההסתדרות הציונית ההונגרית יריבתה של המשרד הא"י. המתחים היו בעיקר על רקע הבדלי הגישה בין תומכי הציונות המדינית - אשר ראו את חובת הגשמת העליה לארץ ישראל לא כצורך עכשווי אלא כחזון לעתיד לבוא - שבאו בעיקר מחוגי ההסתדרות הציונית והבוגרים שבין חברי התנועה, ובין תומכי הציונות המעשית, שהיו חברי התנועות החלוציות, בעיקר, אשר ביקשו לממש ולהרחיב את המסגרת של ההכשרות ועל ידי כך להגדיל את מספר העולים לא"י מקרב תנועותיהם.

בסתו 1933 התחילה המשטרה ההונגרית להטריד את אנשי תנועת 'השומר הצעיר', אשר היוותה חלק מחזית 'א"י - העובדת', בחשד של פעילות מרכזיסטית. ההתאחדות הציונית נענתה, לאחר לבטים, לבקשת המשטרה ההונגרית, לבטל את המעמד החוקי של 'השומר הצעיר' במסגרתה.⁶¹ ברגי ארמין טען כי הודעות אלו של המשטרה היו חלק מתוכניתה של ההסתדרות הציונית ההונגרית להרחיב את סמכויותיה על חשבון המשרד הא"י בענייני העליה וההכשרות.⁶²

בסופו של דבר הוענקה לגליזציה לתנועת 'השומר הצעיר' והיא נערכה להקים שוב את חזית 'א"י העובדת' לקראת הקונגרס ה- י"ט (1935). אך עד מהרה שבו ופרצו סכסוכים בין 'פועלי ציון' ו'דרור' ובין 'השומר הצעיר'. לאחר שהראשונים לא היו מרוצים, כטענתם, מהשתלטות 'השומר הצעיר' על כל מוסדות המסגרת המשותפת.⁶³ זה היה ראשיתו של הפילוג בחזית 'א"י העובדת' אשר השפעתו תהיה ניכרת במהלך שנת 1943.

לאחר עלייתו של ארמין ברגי לא"י, נבחר בלה פניאש, איש ה"ציונים הכלליים" למנהל המשרד הא"י ב- 3 ביולי 1935.⁶⁴

על פי המסמכים, משה קראוס מונה למזכיר המשרד הא"י באופן רשמי ב- 1 בדצמבר 1935. הוא נולד ב- 1908 בעיירה Mezolde בצפון הונגריה בקירבת העיר מישקולץ (Miskolc). למד בישיבתו של הרב אוסטרליץ, מן הרבנים הציונים הבודדים בהונגריה. השפעת הרב היתה גדולה בעיר זאת והציונות נשאה בה ראש. בשנת 1925 יסד משה קראוס במישקולץ את קבוצת הנוער הציונית הראשונה, ובשנת 1932 הקים את הכשרת 'המזרחי' הראשונה. בהכשרה זו גר עד תחילת 1934 עת מונה למזכיר 'המזרחי' בהונגריה, ועבר לגור בבודפשט.⁶⁵ קראוס ציין פעמים מספר כי הוא היה המנהל בפועל של המשרד הא"י משנת 1934.⁶⁶ אפשר שהחל לנהל, בפועל ולא בתואר, את המשרד עוד לפני עזיבת ברגי ארמין את המשרד. לדבריו, מיד עם התמנותו למזכיר המשרד הא"י פעל לפתוח משרד, שעד אז לא היה לו משרד משלו.⁶⁷ על פי קראוס,

⁵⁹ 14 בינואר 1934, אצ"מ, א'6/1568.

⁶⁰ אצ"מ, דו"ח לקונגרס הציוני ה- כ"א 1939, עמ' 260 - 261.

⁶¹ אייכלר, "ציונות ונוער", עמ' 114 - 116.

⁶² אל מחלקת העליה של הסוכנות היהודית בירושלים, 8 במאי 1934, אצ"מ, א'6/1568.

⁶³ 14 ביוני 1934, אצ"מ, א'6/1568.

⁶⁴ ברגי ארמין אל מחלקת העליה של הסוכנות בירושלים, 28 ביולי 1935, אצ"מ, א'6/1640/2.

⁶⁵ 5 בנובמבר 1937, אצ"מ, א'6/5043.

⁶⁶ משפט אייכמן, ג"מ, 137 - 44 - 1/4; אצ"ד, תיק קראוס מס' 3; אצ"מ, א'6/449/1.

⁶⁷ המשרד הא"י היה מצוי עד אז בביתו של ברגי ארמין שהיקצה לו חדר בביתו.

בחירתו למשרת מזכיר המשרד הא"י היתה פשרה בין המפלגות השונות ובין 'המזרחי', כתוצאה מאי רצונם לקיים בחירות לקראת הקונגרס הציוני ה-11 בשנת 1935. 'א"י – העובדת' ו'הציונים כלליים' פחדו ממפלתם הצפויה בבחירות ומחששם כי 'המזרחי' יזכה בכוח רב, ועל כן הציעו לעשות הסכם, לפיו יהיה לכל סיעה ציר אחד. 'המזרחי' התנגד להסכם זה בתחילה. לדבריו, פרישתו של ברגי ועליתו לארץ, ומינוי פניאש תחתיו, אשר לא ידע עברית ואנגלית, והחשש שיזדקק לאיש זר לניהול התנועה בתור מתורגמן, הביא את 'המזרחי' להיענות להסכם זה, בסופו של דבר, אך בתנאי שמזכיר המשרד יהיה משה קראוס. חזית 'א"י – העובדת' ניסתה לשים מכשול למינוי זה.⁶⁸

המתחים הפנימיים בתוך 'א"י – העובדת' המשיכו להתקיים והביאו עמם קואליציות מוזרות: 'החלוץ – הציוני הכללי' ו'דרור' הסתפחו להסתדרות הציונית, בעוד ש'החלוץ', 'המזרחי' ו'פועלי ציון' סרבו להצטרף.⁶⁹

תלונות שונות החלו להגיע על אופן ניהול המשרד הא"י בבודאפשט.⁷⁰ בביקורו בבודפשט ב-3 בנובמבר 1937, גילה ברלס, מנהל מחלקת העליה של הסוכנות היהודית, שערוריה כספית. כספים אשר היו צריכים להימצא בבנק, לזכות המשרד, לא נמצאו שם. פניאש, מנהל המשרד, הודה כי השתמש בכסף לצרכיו כתוצאה מהסתבכות כספית. בעקבות כך קבע ברלס את כללי הארגון מחדש של המשרד הא"י בבודפשט.⁷¹ ברלס קבע שאין לראות נחיצות במנהל נוסף אלא די במזכיר ובנשיאות של המשרד,⁷² והחל מפנה את מכתביו ל: 'ח' קראוס. המשרד הא"י בודפשט". משה קראוס הפך לאחר ארוע זה למנהל בפועל של המשרד אך ללא בחירה ומינוי רישמיים. ברלס קבע זאת לאחר שהמנהיגות הציונית לא הצליחה לצאת מסבך הסיכסוכים הפנימיים ולמנות בעצמה יושב ראש מוסכם. הוא נתן תוקף למציאות שנוצרה כבר קודם לכן, שבו מזכיר המשרד היה המנהל בפועל של המשרד. ד"ר ליאופולד אוסטרן (Ostern, L.) נבחר למנהל המשרד הא"י באפריל 1938, אך למרות בחירת מנהל חדש, פעולות המשרד המשיכו להתנהל על ידי משה קראוס, בין השאר בשל בריאותו הרופפת של אוסטרן.⁷³

לאחר הצטרפות הונגריה למדינות הציר ביולי 1941 וניתוק יחסי בריטניה – הונגריה ועזיבת השגריר הבריטי, עמו ניהל המשרד הא"י את פעולות העלייה לא"י, פרק אוסטרן את המשרד הא"י ופיטר את עובדיו, כולל את קראוס. קראוס והנשיאות סרבו לקבל זאת והמשיכו לקיים את פעולות המשרד.⁷⁴

ניתן להגדיר את המשרד הא"י בבודפשט כמשרד קטן עם צרות גדולות. הקשיים היו חיצוניים ופנימיים. מבחינת מעמדו הוא לא היה ברשת המשרדים הא"י שברשות הסוכנות היהודית ובאחריותה, בשנותיו

⁶⁸ מכתב לברית העולמית של צעירי "החלוץ", 15 בספטמבר 1935, בתוך: עשהאל, **בגלוי ובמחתרת**, פרק תעודות.

⁶⁹ 25 באוקטובר 1937, אצ"מ, S6/5043.

⁷⁰ 7 בינואר 1937, אצ"מ S6/5044.

⁷¹ 1,3,5,8,11,12,22,25 בנובמבר 1937, אצ"מ, S6/5043.

⁷² חיים ברלס אל ליגת 'א"י העובדת' בבודפשט, 2 במרס 1938, אצ"מ, S6/5043.

⁷³ אצ"מ, S6/5943.

⁷⁴ Braham, **Politics** 1981, p.977.

הראשונות, ולכן הסוכנות היהודית לא היתה אחראית על תקציב המשרד. בנוסף לכך, המשרד לא היה מוכר חוקית על ידי השלטונות, וההכשרות החלוציות היו קיימות על בסיס רצון טוב של הרשויות.⁷⁵

עד שנת 1935 היה המאבק על המשרד הא"י מאבק בין הימין ששלט בהנהגת הקהילה: אנשי ה'ציונים הכלליים' וחסידיו הציונות המדינית, לבין 'פועלי ציון' ותנועות הנוער השמאליות, חסידי הציונות המעשית. כבר בסוף תקופתו של ברגי ולאורך תקופת פניאש המאבק חצה מפלגות. חלק מחברי ה'ציונים הכלליים' ו'מזרחי' שעמדו בראש המשרד הא"י (פניאש, אוסטרן, קראוס) מצאו עצמם נאבקים על עצמאות המשרד מול הנהגת ההסתדרות הציונית. נוצר הסכם במשרד בין סיעות 'המזרחי' ו'פועלי ציון', שהתנגדו בכל תוקף להכניס את המשרד הא"י, הרכבו, תקציבו וארגוני ההכשרה, תחת חסותה ופיקוחה של ההסתדרות הציונית.

שנים רבות ניסתה ההסתדרות הציונית להשתלט על המשרד הא"י. מניעה היו בעיקר תוצאות חשדנות של ציבור זעיר בורגני בתנועות הנוער החלוציות, מחשש שיפרו את האיזון העדין במערכת יחסיהם עם השלטונות ההונגריים, והחשש לעורר יתר תשומת לב בציבוריות ההונגרית. מאבק זה הסתיים בנצחון המשרד הא"י ומכאן והלאה שמר על עצמאותו, אמנם תוך קשיים גדולים. משה קראוס ניצל את הקרע בחזית הא"י – העובדת, שעיקרו התנגדות 'פועלי ציון' למה שנחשב בעיניהם הדומיננטיות של הישומר הצעיר, וחבר אל הישומר הצעיר' בבנין קואליציה במשרד הא"י.

את ראשית פעולותיו הקדיש קראוס, לדבריו, לאיגון וקיום הכשרות, על מנת להגביר את העלייה מהונגריה, מתוך ידיעה שהיקף העלייה תלוי במספר החלוצים חברי הכשרות. כן פעל ליצור ולטפח יחסים טובים עם השגרירות הבריטית בבודפשט, דבר שהיה הכרחי לטובת העלייה מהונגריה. יחסיו עם השגריר התפתחו והתהדקו עד כדי כך שלדבריו: "הייתי ליועצה הבלתי רישמי בענייני עליה לא"י". למערכת יחסים זו תהיה השפעה מכריעה כפי שנראה, החל משנת 1938, כאשר השגריר הבריטי, ג'ורפי נוקס, (Sir Geoffrey Knox), בבקשו להגן על יהודים פליטים, יצר את העקרון הקובע שסרטיפיקט לארץ ישראל הינו אישור ההופך את מחזיקו לאזרח בריטי בפוטנציה. מאז הגן עקרון זה על פליטים יהודים בלתי חוקיים - שהוכיחו שברשותם אישור עלייה לארץ ישראל - מפני השלטונות ההונגריים, בתקופה שעד הכיבוש הגרמני, וגם לאחריו, בתנאים שונים. גם כאשר נותקו יחסי הונגריה-בריטניה, באמצע שנת 1941, העקרון המשיך להישמר.

לדברי קראוס, הוא קשר קשרים עם השלטונות ההונגרים וניהל פעולות הסברה מתאימות במטרה להעמיד את חוגי הממשל ההונגרי על אופיה האמיתי ומטרותיה של התנועה הציונית, אשר דוכאה על ידי השלטון ההונגרי והועמדה תחת פיקוח חמור, בשל היותה תנועה אנטי פטריוטית. פעולות ההסברה נשאו פרי, ובפרט בימי המשבר של מלחמת העולם השנייה, כאשר השלטונות התייחסו אל המשרד הא"י כאל קונסוליה או כנציגות אחרת של ממשלת חוץ.⁷⁶

⁷⁵ 25 בדצמבר 1936, אצ"מ, S6/5044 ; 1 במאי 1936, אצ"מ, S6/1640/2. לא מצאתי מתי חל שינוי במעמד המשרד הא"י ביחס לסוכנות היהודית. נראה כי ב- 1939 השינוי כבר היה קיים, אז הדיח ברלס את מנהל המשרד, בלה פניאש, שמעל בכספי המשרד.

⁷⁶ אצ"מ, AK 449/1 ; על רגישותו של השגריר הבריטי לחקיקה האנטי יהודית ומצב הפליטים בהונגריה, ראה: Nathaniel Katzburg, *Hungary and The Jews*, Bar Ilan University Press, Ramat – Gan, 1981, pp. 127 – 131.

ברהאם מאשר כי קראוס כונן יחסים טובים ומועילים עם השלטונות ההונגריים, המופקדים על הביטחון וההגירה, כולל עם משטרת הזרים, ועם דיפלומטים זרים רבים. קשרים טובים במיוחד היו לו עם השגריר הבריטי, ולאחר עזיבתו, עם הקונסול השוויצרי, שרל לוך, שייצג את האינטרסים של מעצמות ומדינות שניתקו יחסיהן עם הונגריה.⁷⁷

המשרד הא"י - המוסד הציוני המרכזי בהונגריה בשנים 1939 – 1943

עוד לפני סיפוח השטחים להונגריה התמודדה הונגריה עם זרם פליטים שחדר לגבולותיה. רוב הפליטים מגרמניה ומאוסטריה הגיעו להונגריה עוד לפני פרוץ המלחמה.

עם סיפוח אוסטריה, במרס 1938, היו יהודי בורגנלאנד (Burgenland) לראשוני הנפגעים באמתלה שהם קרובים לגבולות הונגריה וצ'כסלובקיה ומסכנים את בטחון הרייך. כמחציתם גורשו לוינה והשאר נדדו בין הגבולות.⁷⁸ הנתונים הפולניים שחיו בה גורשו לשטח ההפקר שבין פולין וסלובקיה. קבוצה אחת מבין המגורשים, שמנתה כ- 240 איש, שכרה לעצמה ספינת משא רעועה, ושבועות אחדים הטלטה על פני הדנובה, בלי שניתן לה רשות כניסה לאף אחת מן המדינות. לבסוף הותר להם להטיל עוגן על אדמת הונגריה תודות להשתדלות המשרד הא"י אצל שר הפנים ההונגרי פרנץ קרסטש פישר (Fisher, Keresztes), בתנאי שיעזבו בהקדם את תחומי הונגריה. המשרד הא"י צייד את הפליטים היהודים בתעודות עלייה שהשלטונות ההונגריים הכירו בהן, והרשו לבעליהן להשאר בהונגריה עד עלייתם לא"י.

לדברי רוטקירכן, מקרה זה שמש תקדים שנוצל על ידי הנציגים היהודים, בעקביות, במשך כל שנות המלחמה. השמועה על כך הביאה פליטים רבים לבקש מקלט בהונגריה. הפליטים מצ'כיה הגיעו להונגריה לאחר חלוקת צ'כסלובקיה. כניסת הצבא הגרמני לבוהמיה ומוראביה ב- 15 במרס 1939 גרמה לעזיבה מבוהלת של יהודים וכ- 1000 פליטים מצאו דרכם להונגריה.⁷⁹ קרסטש פישר נודע כאוהד אנגליה ומגדולי הליברלים בממשלת הורטי, והיה מתנגד מושבע לקשר עם גרמניה ולמדיניות האנטי יהודית של ממשלתו. כשר הפנים עשה כמיטב יכולתו בתנאים הנתונים להגן על זכויות היהודים עד לכיבוש הגרמני, אז נשלח למחנה הריכוז מאטהוזן.⁸⁰

נראה ש- 240 יהודי הבורגנלאנד היו הראשונים שהשגריר הבריטי, נוקס (Knox), העניק להם חסות כבעלי אישורי עלייה לא"י, ויצר בכך את העקרון של הגנה על בעלי תעודות עלייה, אותו כיבדה ממשלת הונגריה. בהכירנו את מדיניות העלייה הבריטית, סביר להניח שהשגריר פעל בניגוד לרוח מדיניות ממשלתו בנושא זה.

⁷⁷ Braham, *Politics* 1981, vol. 2, pp. 977. ; ברהאם – קצבורג, *הונגריה*, עמ' 351.

⁷⁸ "אוסטריה", *אנציקלופדיה שלהשואה*, כרך א' עמ' 27.

⁷⁹ רוטקירכן, "הונגריה מחסה לפליטים", עמ' 119; תיק קראוס, אצ"מ, AK 449/1.

⁸⁰ פישר מת באוסטריה בשנת 1948. רנדולף ברהאם, "הטבח בקמינץ פודלסק ובדלווידק", *יד ושם - קובץ מחקרים*, ט' (תשל"ג), עמ' 113 הערה 7. (להלן: ברהאם, "הטבח בקמינץ פודלסק").

יש לראות בהסכמת הממשל ההונגרי להתיר ישיבת פליטים יהודים בהונגריה בחסות אישורי עליה לארץ ישראל, אירוע מכוון בתולדות ההצלה בהונגריה, שכן אז נוצר דפוס הצלה שיפעל בהונגריה עד סוף המלחמה. כך נוצר מעמד חדש של תושבים "ארעיים" העתידים להגר לארץ ישראל, ועל כן להיות מוגנים מפני העונשים הצפויים לפליטים בילתי לגאליים מיד משטרת הזרים, הקאו"ק, (Keokh- Kulfoldieket Ellenorzo Orszagos Kozponti Hatosag). ההיענות של הממשל ההונגרי להגן על הפליטים היהודיים, היתה חלק מן הסתירות הפנימיות שצינו את השלטון ההונגרי ביחסו אל היהודים.

ראשית מערכת היחסים של קראוס עם השלטונות ההונגרים החלה, לדברי קראוס, עוד בשנת 1936, למען יהודי עשיר, בשם שכטר, אב ל- 13 ילדים ואשה בהריון, שנשללה ממנו אזרחותו הפולנית והיה לחסר נתינות. המשפחה הייתה מיועדת לגירוש. העניין התפרסם בעתונות ההונגרית, ולמחרת הועתק על ידי עיתוני יוגוסלביה, צ'כיה ורומניה ושימש נושא לתעמולה אנטי-הונגרית. קראוס פנה לקצין משטרה לאסלו שאגי (Dr.Sahgy, L), הציג עצמו כאחראי להגירה לארץ ישראל והציע לו שיפנה לשגרירות הבריטית לפתור את הבעיה, ואם זו תאשר, קראוס ידאג להגירת המשפחה וישחרר את הונגריה מבעיה לא נעימה. ואכן ההצעה התקבלה. הממונה על הדרכונים בשגרירות הבריטית הפנה את נציגו של אמון פסטואי (Paztoy, A), ראש הקאו"ק – כפי שסוכם ותוכנן עוד קודם בין קראוס ועובדי השגרירות הבריטית- אל קראוס שלדבריו, "זה היה חשוב [שהבריטי הפנה את הפקיד ההונגרי אל קראוס – א.נ.] כי זה חיזק את מעמדי בעיני ההונגרים". קראוס הבטיח לקאו"ק שיהיה אחראי להשגת הוויזה עבור המשפחה, אם ידאג לקבל אישור מהבנק ההונגרי הממלכתי להוצאת 1000 לירות שטרלינג במטבע זר מחשבונו של שכטר, הסכום הדרוש עבור עליה לא"י על פי קריטריון של "בעלי הון". נשיא הבנק סידר את העניין ותוך 24 שעות הצליח קראוס לשחרר את שכטר מהמעצר. במקרה דומה התקשר מנהל המחלקה המדינית במשרד החוץ, אלדר סגדי מסק (Maszak- Szegedy, A) וביקש מקראוס שבאותה דרך ישחרר רב שישב בבית הסוהר, "ההונגרים למדו שאני יכול לפתור להם בעיות ושאפשר לסמוך עליי".⁸¹

כמה מאות פליטים יהודים פולנים נמלטו להונגריה זמן קצר לאחר פרוץ המלחמה, יחד עם חיילים פולנים סדירים. היות והונגריה לא היתה ביחסי מלחמה עם פולין, רוכזו יהודים אלה, יחד עם הפליטים הפולנים הלא יהודים, לפי החוק הבינלאומי, במחנות מיוחדים וכלכלתם הייתה על המדינה. מי שטיפל בפליטים שברחו להונגריה היה וועד הפליטים הפולני – הונגרי שנוסד זמן קצר אחרי פרוץ המלחמה תחת הסיסמא המסורתית של "ידידות הונגרית – פולנית", תודות לחברת הוועד הרוזנת הנוצרית, ממוצא פולני, אליזבט סאפארי (Szapary, E.), וכן מנהל מחלקת הפליטים במשרד הפנים ההונגרי, יועץ השר הד"ר יוסף אנטל (Antal, J.). שניהם נהגו בליברליות עם היהודים, לאחר שאלו הובאו למחנות הפליטים בתור "ארים". רשויות הונגריה תמכו יותר מאוחר בהגירת הפולנים לא"י, כפי שהסכימו ביניהם הממשלה הגולה הפולנית עם הרשויות הבריטיות. ואולם, לדברי קראוס, היה זה סכס גרוטסקי בין שתי ממשלות אלה: כל חייל פולני העצור בהונגריה רשאי היה לקבל וויזת כניסה לא"י, "הבית הלאומי היהודי", אך רק במקרה אחד סורב – אם הוא גם יהודי!⁸²

⁸¹ ראיון של אשר כהן עם משה קראוס, 1 בפברואר 1979, 'מרכז'.

⁸² לדברי קראוס, הממשלה ההונגרית לא ניתקה את קשריה הדיפלומטיים עם פולין גם אחרי תבוסתה הצבאית. התקיים קשר בילתי רשמי בין ממשלת הונגריה והממשלה הפולנית הגולה של סיקורסקי בלונדון, אשר קיבלה על עצמה לפצות את ממשלת הונגריה על כל ההוצאות הנגרמות על ידי הפליטים הפולנים, לאחר המלחמה, וכבר אז שילמה חלק מהוצאות אלה מראש. ברוח הסכם זה מינה הוועד ההונגרי – פולני פקיד פולני - יעקובי- למשרד המרכזי לביקורת הזרים, הקאו"ק, במשרד הפנים ההונגרי,

למרבה האירוניה, החוק היהודי השני הגזעני שהתקבל בהונגריה, הביא עמו חידוש מאחר והיו בו הוראות לקידום ההגירה, זאת מפני שהממשלה ההונגרית הבינה כי אחד התנאים לביצוע יעיל של החוק החדש יהיה עודד רשמי של ההגירה.⁸³

לדברי קראוס, כמה מאות פליטים יהודים מגרמניה ואוסטריה, סרביה וקרואטיה, היוו באותה עת את הבעיה האמיתית בהונגריה. חלקם היו מסוגלים להשיג לעצמם אישורי שהייה על ידי קרובים, מכרים, קשרים וכדו'. לרבים הצליח המשרד הא"י להאריך את אישורי שהייה על ידי אישור שיש להם סיכוי להגר. השאר נמצאו במחנות מעצר שונים בבודפשט, בעיקר ב- Aushilfs-Shubhaus ברחוב Szabolcs שם טיפלו בהם האירגונים הסוציאליים היהודיים. נראה היה שהרשויות ההונגריות הנוגעות בדבר השלימו במשך הזמן עם מצב זה, והיו סימנים שאין בכוונתם לשנות את המצב או למצוא פתרון ממשי לבעית הפליטים.⁸⁴

על המציאות הקודרת של הפליטים היהודים בראשית שנת 1940, בציפייתם לעליה לא"י, ניתן ללמוד מן המכתב שנשלח מהונגריה לקיבוץ המאוחד :

יש לחץ נורא מהשלטונות על המוסדות היהודים להגביר את זרם ההגירה מכאן [...] להוציא מכאן את אלפי הפליטים שהתרכזו כאן [...] חוזרים חשאיים נשלחים לממשלות כאן מטעם הוד מלכותו [בריטניה – א.ג.] כדי למנוע הגירה זו [...] החוזר הזה עובר למינסטריונים השונים ולחוגי המשטרה. התוצאה: הגברת הרדיפות [...] והורדת המוני יהודים לדונוי [הדנובה] הקפוא מבלי אפשרות להזיזם הלאה. כשלושת אלפים יהודים יושבים בסירות במוצא הדונוי [...] גנגסטרים, פושטי רגל ורמאים [...] כורתים חוזים על סידור משלוחים של יהודים לא"י [...] המוני יהודים מוכרים את כותנתם מבשרם [...] לכל מיני עורכי דין, משרדי נסיעות.⁸⁵

בכל אותה תקופה לא חדל קראוס מלפעול למימוש העליה, כדי לתת כיסוי להבטחותיו לפקדי השלטון ההונגרי כי ההגירה מתקיימת ואף תתגבר. בסתיו 1940 התקבלו 200 רישיונות לעלית נוער: 50 להונגריה, 50 לפ.ק. (קרפטו רוס), 50 לטרנסילבניה, 50 לפליטים פולנים.⁸⁶ זה היה מספר מפתיע ביחס לסרטיפיקטים שהונגריה נהגה לקבל ותמשיך לקבל, עד ה- 16 במרס 1944. אך העליה בוששה לבוא. לחץ וציפיה מתסכלת היו מנת חלקם של הפליטים. בראשית שנת 1941 כתב קראוס לסוכנות היהודית בירושלים מכתב קצר - סבלנות בו תאר כיצד מחכים 750 פליטים לעלייתם לא"י :

שתפקידו היה, מצד ההונגרים, לבדוק את הפליטים הפולנים בנוגע למוצאם והולדתם ה"ארית". בתוך: קראוס, **דפי ספר**, עמ' 43, 48. עוד על עזרת ההונגרים לפליטים הפולנים ראה: ברהאם – קצבורג, **הונגריה**, עמ' 111 - 112.

רבים מן החיילים הפולנים שהגיעו להונגריה עם הכיבוש הגרמני, עזבו אותה לצרפת דרך יוגוסלביה ושווייץ ושם הצטרפו ליחידות הגנרל קופאנסקי. ממרס 1940 הוחשה העברתם, ומדי יום ביומו יצאו 149 נפשות את הונגריה. קבוצות אלה עשו את דרכן דרך טורקיה למזרח הקרוב ולא"י – מאוחר יותר היוו חלק מצבאו של הגנרל אנדרס. בתוך: רוטכירכ, "הונגריה – מחסה לפליטים", עמ' 120.

⁸³ ברהאם, קצבורג, **הונגריה**, עמ' 70 - 72. החוק היהודי השני התקבל ב- 4 במאי 1939. הוא בא להחליף את החוק היהודי הראשון, בחוק חמור ממנו, ומטרתו להפחית את שיעור היהודים בענפי הכלכלה, במקצועות החופשיים ובחיי התרבות מ- 20 אחוזים ל- 6 אחוזים.

⁸⁴ קראוס, **דפי ספר**, עמ' 43, 48.

⁸⁵ כותב בלתי ידוע אל חברים בארץ, 10 בינואר 1940, ארכיון מפלגת העבודה, בית ברל, חטיבה 2 חו"ל, מיכל 11, תיק 54. (להלן: אמ"ע)

⁸⁶ 20 בספטמבר, 1940, ארכיון משואה, תל יצחק, תיק הונגריה. (להלן: א. משואה).

כבר שישה חודשים 350 פליטים מוכנים לנסיעה. [...] מעבר לבולגריה מובטח. קשר עם ברלס בילתי אפשרי. כל 350 הפליטים נמצאים בבודפשט ולא יכולים לחזור למגורים שלהם, כולם במצב נואש תתערב דחוף. [...] כבר הוצאנו סכומים גדולים בהכנה לעליה. חוץ מזה כבר ממתינה קבוצה שניה של 400 איש לנסיעה של הקבוצה הראשונה. [...] כפי שברלס כבר הודיע הוא מחכה לערבות מהסוכנות ואז הקבוצה תצא אל הדרך. ערבות זאת כבר ניתנה ע"י הסוכנות ב- 19.12.40 למרות זאת ביקשנו שהיא תינתן שנית.⁸⁷

בסופם של מאמצים קמה והייתה עלייה. ב- 28 במרס 1941 יצאה העלייה הראשונה של ילדים; עלייה שנייה יצאה ב- 29 באפריל 1941, ועלייה שלישית של ילדים יצאה ב- 9 במאי 1941. סך הכל עלו 550 נפשות לארץ ישראל בשלוש עליות, במחצית הראשונה של שנת 1941. יתכן כי מספר הפליטים הגדול שהצליח לעלות לא"י, יחסית למספרי העולים עד אז, היה קשור במבצע שערך קראוס כאשר הביא למשרד הא"י בבודפשט 700 סרטיפיקטים בלתי מנוצלים מן המשרדים הא"י שמארצותיהם נאסרה העליה כבר קודם. כיצד? עוד קודם לניתוק יחסי הונגריה – בריטניה באמצע 1941, פנה קראוס למשרדים הא"י בפראג ובפרסבורג - ברטיסלבה וביקשם להעביר את הסרטיפיקטים שברשותם לשגרירות הבריטית בבודפשט, ובהם רישומים המעידים שבעלי התעודות ברחו להונגריה עוד לפני פרוץ המלחמה, כדי שלא יחשבו נתיני אויב בעיני הבריטים, ויוכלו לקבל אישור עליה לא"י. עבור מועמדי העליה מצ'כסלובקיה הצליח להשיג דרכונים אצל הרשויות ההונגריות, תוך קשיים גדולים, וויזות בריטיות לדרכונים אלה. 700 ויזות בריטיות – פלשתינאיות היו כבר בידי המשרד הא"י, כאשר השגרירות הבריטית היתה צריכה לעזוב לפתע, ב- 26 ביוני 1941- היום בו הונגריה תקפה את ברה"מ והכריזה מלחמה על בריטניה.⁸⁸ החל משנת 1941 שימש קראוס, כמנהל המשרד הא"י, את העניינים הנוגעים לעלית יהודי סלובקיה לא"י.⁸⁹

העליה, שכה ציפו לחידושה, הופסקה ביוני 1941 בעקבות הפסקת הקשרים הדיפלומטים בין בריטניה להונגריה, עם הצטרפות הונגריה לפלישה לברית המועצות. העליה דרך איטליה נחסמה כבר חצי שנה קודם לכן, באמצע 1940, עם כניסת איטליה למלחמה וסגירת נתיב העליה דרך טריאסט והים התיכון. מאז, מסלול העליה מבודפשט עבר דרך: רומניה, בולגריה, טורקיה וסוריה.

העליה הרביזיוניסטית

במקביל למאבק לעלייה לגאלית מהונגריה, התנהל מאבק לעלייה בעל הישגים מרשימים, של התנועה הרביזיוניסטית. רוב השיירות הבלתי חוקיות של תנועה זו בהונגריה יצאו מוינה או מפראג, מפני שהרוויזיוניסטים לא היו מסוגלים לארגן עלייה ב' של יהודי הונגריה בלבד, ולכן חברי בית"ר מהונגריה

⁸⁷ קראוס אל הסוכנות בירושלים, 4 במרס 1941, אצ"מ, S6/1640/3.

⁸⁸ חקירת בית משפט את קראוס, משפט קאסטנר, 9 ביולי 1954, ג"מ, ע"מ י"ח 9-11; 4.3.46 דו"ח קראוס.

⁸⁹ ליוויה רוטקירכן, חורבן יהדות סלובקיה, תיאור היסטורי בתעודות, יד ושם, ירושלים תשכ"א, עמ' 232, הערה 3. (להלן: רוטקירכן, יהדות סלובקיה)

היו לרוב מצטרפים לשיירה שהתארגנה בארצות השכנות. ב- 20 ביולי 1939 אספו עולים בשתי אוניות קטנות. חברי בית"ר מהונגריה עלו על האוניות בבודפשט, משם הפליגו בנהר לברטיסלבה, כדי לאסוף משם פליטים. את קבוצת הפליטים מסלובקיה ארגן אהרון גרינהוט, איש אגודת ישראל. את הסידורים בהונגריה עם הקאוו"ק ועם המשטרה סידר, בעזרת הקהילה המקומית, ד"ר אימרה קלמן, Dr. Kalman (Imre) חבר המפלגה הרביזיוניסטית. לאחר תלאות רבות הועלו ב- Sulina על האוניה 'נואמי יוליה' והגיעו לארץ ב- 9 בספטמבר. על האנייה היו 1130 נוסעים, רובם אנשי אגודת ישראל, שבכספם מימנו את האנייה, ומיעוטם היו חברי בית"ר. ב- 22 בנובמבר 1939 נמצאו על שתי אוניות, 'סאורנוסי' ו'ספירולה' בנמל סולינה כ- 800 פליטים מוינה ומפראג, אשר היו צריכים לעלות על האנייה 'סאקאריה'. משהתברר כי אין בידי הפליטים די כסף לממן את הפלגתה, פנה ערי ז'בוטינסקי אל אימרה קלמן בבודפשט וביקש ממנו לגייס כסף ועולים נוספים. הקבוצה מהונגריה, ובתוכה דב גרונר, הגיעה לשם דרך הדנובה. לאחר תלאות רבות הגיעה האוניה לחיפה ב- 13 בפברואר 1940, ובתוכם מספר רב של חברי אגודת ישראל, ביניהם משפחות מרובות ילדים. באותו זמן הופיע בבודפשט ד"ר ברוך קונפינו, רופא ועסקן ציוני ותיק מבולגריה, וסיפר על אנייה ששכר וממתינה לעולים בנמל בורגוס בבולגריה. כ- 200 עולים יצאו מהונגריה. לאחר מסע תלאות קשה הגיעו לחופי אשקלון ומספרם הכולל של הנוסעים שנתפסו בידי הבריטים, 308, נגרע מרשיונות העלייה. בגלל כישלון נסיעה זאת החליטו המוסדות הציוניים לא לאפשר לקונפינו להמשיך בארגון עלייה ב', ולמרות זאת הוא המשיך במפעל ההעפלה כמפעל פרטי, בעבור כל מי שהיה בידו כסף. הוא קנה אנייה בשם 'רודניצ'אר' והצליח ארבע פעמים להעביר בה מעפילים לארץ ישראל. בהפלגה השלישית שלה, בנובמבר 1939, עלו ארצה מהונגריה 360 איש, בהם חלוצים מכל התנועות, למרות האיסור שהוטל על החלוצים להשתתף בעליות הפרטיות. ביוני 1941, עם כניסת הונגריה למלחמה, הפסיקה בודפשט לשמש מרכז לארגון עליות בלתי לגאליות. גם בין נוסעי שלוש האוניות: 'פסיפיק', 'מילוס' ו'אטלנטיק' שאורגנו על יד ברטהולד שטרופר וקונפינו, היו עולים שהגיעו מהשטחים שסופחו להונגריה, וחלקם היו בין 200 המעפילים שמצאו את מותם באסון פטריה.⁹⁰

לדברי קראוס, הוא לא היה שותף לעליות שאורגנו על ידי ד"ר קונפינו מפני שהדבר היה כרוך בכסף רב והוא סרב לעסוק בענייני כספים, ומפני שבשגרירות הבריטית ישב בשנים 1939 - 1941 מפקח (יהודי) על המשרד הא"י, כפי שהיה במשרדים א"י אחרים, ובדק כל סרטיפיקט וסרטיפיקט, מה שמנע מראש את הקשר עם עלייה בלתי לגאלית.⁹¹

פסטואי – מטבח קמיינץ פודולסק למסייע ליהודים

אמון פסטואי המכונה גם בשם אנטל פרנץ פולצר (Antal Ference Polczer), עמד בראש 'המחלקה לבטחון הציבור' החל מ- 1 ביולי 1941. קודם לכן שימש כראש הקאוו"ק ומייסדה. 'המחלקה לבטחון הציבור' מנתה שלוש תת - מחלקות והיתה כפופה למשרד הפנים: לבטחון הצבור, לבטחון ארגונים והלשכה לפיקוח על זרים - קאוו"ק – שבידה הופקדה השליטה על האזרחים הזרים בהונגריה. בראשה הועמד שנדור שימנפלבי (Simenfa)(S. I. vy. יחד עם זאת, פסטואי המשיך למלא תפקיד חשוב בהנהלת הקאוו"ק, אותה הוא הקים

⁹⁰ חווה אייכלר, "דרכי העלייה מהונגריה", דפים לחקר השואה, ה' (1987), עמ' 125 - 127, 131. (להלן: אייכלר, "דרכי העלייה מהונגריה").

⁹¹ ראיון של אשר כהן עם משה קראוס, 28 בדצמבר 1978, 'מרכז'.

בשנת 1930, על פי שיטת הפיקוח על הזרים שהיתה קיימת בשוויץ. יוזמי תוכנית הגירוש לקמינץ פודולסק היו, כנראה, אודון מרטינידס (Martinides, O.) ראש פקחי הבלשים בקאו"ק וד"ר ארפאד קיש (Kiss, A.) – יועץ המשטרה, שניהם אנטישמים ידועים שהיו נוהגים למתוח ביקורת על שר הפנים קרסטש פישר בשל יחסו האוהד ליהודים, לרבות פליטים.⁹²

כאשר נודע בקיץ 1941 על גזרת הגירוש הצפויה ליהודים "זרים", פנו הארגונים היהודיים לפסטואי אמון ולשר הפנים. לדברי קראוס, בשני המקומות הגיבו בפליאה על ידיעה זו. היה נדמה שאלה היו השגות גבול של משרדים מקומיים באזורים שסופחו להונגריה, שניסו להוכיח את נאמנותם לארץ האם על ידי כך שהם עצמם עשו מעבר להוראות והחוקים של הממשלה ההונגרית, בנוגע ליהודים. קראוס היה גם בין הפונים לפסטואי אמון, בטענה שכמה מן העצורים עתידים לקבל בקרוב סרטיפקטים לא"י ולעזוב את הונגריה. פסטואי הסביר לקראוס שפעולת הגירוש לא יצאה ממשרדו. ההחלטה על ההוצאה לפועל של המבצע התקבלה מספר ימים קודם בישיבת ועדת שרים, שאלה הוזמן כמומחה, אך אי אפשר היה לעכב את ההחלטה, וזאת על אף התנגדותו הנמרצת של שר הפנים קרסטש פישר. במהלך ההשתדלות למען המגורשים, הוצג קראוס בפני ניצב במשטרה, ד"ר ננדור בטיספלבי (Batizfalvy, N.), ממלא מקום ראש המחלקה הנשיאותית של המשרד המרכזי לביקורת הזרים, והד"ר לסלו ארבנס (Arbanasz, L.) משלטונות הצבא, אשר היו הממונים על מסירת היהודים המגורשים לשלטונות הגרמניים. יוזם הגירוש, מרטינידס, עבד בתקופה זו בשרות הגסטפו. פעולת גרוש היהודים לקמינץ פודולסק ארכה כארבע עשר יום. לדברי קראוס, בטיספלבי עשה רבות כדי להציל יהודים מן הגרוש. הוא סייע למי שהיה ברשימה של המשרד הא"י, או מי שהיה לו אישור מהמחלקה המשפטית של משרד הסעד הארצי היהודי, ואשר הגיש את המסמכים הדרושים במשרד הפנים להכיר בנתינותו ההונגרית. בטיספלבי סיפר לקראוס כי הוא הורה להחזיר את מי שנשלח באופן לא מוצדק לקורושמזו (Korosmezoe), עיירת הגבול שממנה הועברו היהודים מרשות ההונגרים לרשות הגרמנים, ביניהם גם את כל חברי הקהילה של פוטנוק (Putnok). כן החזיר הביתה הורים רבים לילדים קטנים, אם רק יכלו לאמת את היותם נתינים הונגריים או שזכאים להיות כאלה. הוא העריך בפני קראוס כי מספר היהודים שהוחזרו על ידו מקורושמזו היה בערך 3000.⁹³ יותר מאוחר יהיה מעורב בהעלאת הרבי מבעלז. ואולם, ברהאם ציין כי את המסגרת ה"תחיקתית" לגירוש היהודים עיבד ננדור בטיספלבי, ולזה צורפו הנחיות חשאיות מטעם שאנדור שימנפלבי, ראש הקאו"ק החדש, אשר קבעו בין השאר שיש לשלוח יהודים במספר רב ככל האפשר ובהקדם האפשרי.

בנוסף לטבח בקמינץ פודולסק נירצחו יותר מ-1000 יהודים בינואר-פברואר 1942 בנובי סאד (אויודק – Ujvidek) שבדלוידק בידי יחידות צבא וג'נדרמריה הונגרית. פרט לטרגדיות אלו הוסיפו היהודים, עד לכיבוש הגרמני, לחיות בבטחה יחסית, למרות ההגבלות הרבות על חירויותיהם. ממשלת קאלאי דחתה בעקביות דרישות להחיל את הפיתרון הסופי על יהודי הונגריה. הדבר תרם לכך שמנהיגי היהודים תלו את

⁹² סמוך להצטרפות הונגריה למלחמה נגד ברה"מ הכינו שני קצינים בכירים במשרד המרכזי לפיקוח על הזרים, תוכנית ל"יישב מחדש" בגליציה את היהודים הפולנים והרוסים שנמצאו בהונגריה. הגירוש נעשה בהיקף ובמהירות מירביים. בין המגורשים היו יהודים הונגרים שלא יכלו להוכיח בעת הגירוש כי הינם אזרחים הונגרים, בשל חוסר זמינות המסמכים הדרושים. היהודים ה"זרים" הועמסו על קרונות מסע והוסעו לקורושמזו (Korosmezoe) הסמוכה לגבול עם פולין, ומשם הועברו לשטח הכבוש בפולין בקצב של 1000 מגורשים ליום, והוסגרו לידי הס"ס. ב-27 וב-28 באוגוסט נערכה האקציה, ועל פי דין וחשבון גרמני נרצחו בה 23,000 יהודים. 14,000-18,000 מן הקורבנות היו יהודים שההונגרים הסגירום, והשאר היו יהודים מקומיים. בתוך: Braham, *Politics* 1981, pp. 199 – 207. ; ברהאם, "הטבח בקמינץ פודולסקי", עמ' 111-130.

⁹³ קראוס, **דפי ספר**, עמ' 37-38. אמון פסטואי נאסר על חלקו בגירושם בקיץ 1945. בית המשפט מצא אותו אשם בפשעי מלחמה על חלקו בטבח 15 אלף יהודים ונידון לתליה.

תיקוותיהם בשלטון השמרני האריסטוקרטי, בהיותם בטוחים שהונגריה, החברה בציר, תשמור על ריבונותה עד הסוף.⁹⁴

כפי שנראה בהמשך, פסטואי, שימנפלבי ובטיספלבי יסייעו לקראוס בהצלת יהודים, ובמיוחד פסטואי ובטיספלבי. יתכן שזה היה חלק מניסיון לטשטש את חלקם בטבח האמור, לאחר שבקרב חוגים שונים בשלטון חדרה ההכרה בתבוסה הגרמנית הקרבה, ובמחיר שתשלם הונגריה ומנהיגיה על השותפות בפשע.

התחלת גירוש יהודי סלובקיה שינתה את הסטאטוס קוו שנוצר בענין הפליטים ששהו בהונגריה. במשך חצי שנה, ממרס - אפריל 1942 ועד הסתיו, חצו אלפי יהודים סלובקים את הגבול והתרכזו בעיקר בבודפשט, בה קיוו למצוא עזרה חומרית, הגירה לא"י או אפשרות להעלים בתוך העיר בת מיליוני התושבים. רשויות הונגריה והיהדות עמדו לפתע בפני בעיה קשה. לפי צווים רשמיים היה אסור לתת לפליטים הנכנסים להונגריה באופן בלתי לגאלי, עזרה כלכלית או מקום מגורים. משרד הסעד היהודי והקהילות עמדו חסרי אונים מול הבעיה העצומה. משפחות רבות סרבו לתת מחסה אפילו לקרובי משפחה. אורגנו פשיטות לילות, בעיקר באזורי ריכוז יהודיים. חלק מן הפליטים האומללים הובאו לרחוב Rumbach והובלו עוד באותו לילה לגבול הסלובקי ונמסרו לשלטונות סלובקיה.⁹⁵

בד בבד עם גירוש היהודים בידי השלטונות ההונגרים אל מעבר לגבול, אנו מוצאים כי קראוס פעל עם שלטונות ההגירה ההונגרים להציל פליטים על ידי זיוף דרכונים, כאילו הם הגיעו להונגריה עוד קודם פרוץ המלחמה, וזאת כדי שיזכו לאישור עליה לארץ ישראל על ידי השלטונות הבריטיים, שלא התירו עליית יהודים מארץ אויב. הפליטים הסלובקים הגיעו ברכבת עד לגבול ההונגרי עם דרכונים סלובקים. עוד בהיותם ברכבת לקחו מהם את הדרכונים הסלובקים, ובאי כוח השלטונות ההונגרים נתנו להם דרכונים הונגריים, שצוידו ע"י הצירות הטורקית בוויזות טורקיות, וכך יכלו לעלות ארצה.⁹⁶

מ"דפי הספר" של קראוס עולה כי בשלב כלשהו נערך הסכם בינו בין פסטואי שהתיר כניסת 500-600 פליטים יהודים להונגריה. עם התגברות זרם הפליטים מסלובקיה, היה חשש שאם הפליטים היהודים יפלו לידי הרשויות ההונגריות, יתגלה הסוד שמספרם בהונגריה גדול פי עשרה מן המספר עליו הוסכם עם אמון פסטואי. גילוי זה היה יכול להוביל שוב לנקיטת צעדים דרסטיים נגדם. את בעייתם ניתן היה לפתור במעט על ידי עזרה כספית, שכן ביטחון כלכלי סייע להסתתר מפני מעצר. עברו שבועות קריטיים, אירגוני העזרה הרשמיים היו מנועים מלעזור להם, כפליטים בלתי לגאליים, על פי הדרישה של ממשלת הונגריה מאירגוני הסעד היהודים. גם הקרן הקיימת וקרן היסוד לא יכלו לסייע, מפני שכספם עמד תחת ביקורת השלטונות ההונגריים והיה חסום על ידם. הכספים שנאספו היו מיועדים, לפי תקנות מטבע חוץ, להישלח רק לפלשתינה. יותר מאוחר נמצאה דרך לנצל את הכסף לא רק ליעדם המקורי, אלא גם לטובת הפליטים. על ידי טרנסאקציה מוצלחת בין מנהל הקרן קיימת בבודפשט, אדוארד מרטון, ורשויות הונגריות- מצד אחד, והממונה על הסוכנות היהודית בשווייץ, ד"ר ריכרד ליכטהיים, והגיוינט באמריקה מצד שני, העמידו את

⁹⁴ ברהאם, "הטבח בקאמנץ פודולסקי", עמ' 114-115, 130.

⁹⁵ קראוס, 'דפי ספר', עמ' 43, 48.

⁹⁶ חקירת בית משפט את קראוס, משפט קאסטנר, 9 ביולי 1954, ג"מ, ע"מ י"ח 9-11; 4.3.46 דו"ח קראוס.

הכספים הללו לרשות משרד הסעד היהודי בבודפשט, ושילמו את תמורתם לקרן הקיימת וקרן היסוד בירושלים.⁹⁷

קראוס נכנס למלכודת שתלווה אותו פעמים רבות, בין הצורך להיות נאמן להסכם, הפעם עם פסטואי, נציג שלטונות ההגירה בהונגריה, לבין הצורך לחפות על פליטים יהודים בלתי לגאלים רבים אחרים.

קראוס הבהיר לשלטונות ההונגרים כי העזרה שניתנת למחזיקי סרטיפיקטים הבאים מארצות אויב – בריטיות (סלובקיה, הפרוטוקטורט צ'כיה – מורביה וקרואטיה) היא כדי שיוכלו לעלות לא"י דרך הונגריה. לדבריו: "ההסכם שהיה לנו היה מבוסס על אמון הדדי מוחלט. די היה ברשימת שמות ופרטים אישיים של מחזיקי הסרטיפיקטים, חתומה על ידי, ועל סמך זה הוציא פסטואי אמון מנציגי "ארצות האויב" את ויזות הכניסה להונגריה". אחר כך השיג קראוס עבורם דרכונים הונגרים. הקושי האחרון שנותר – להשיג עבור עולים אלו ויזות א"י אצל הבריטים – הדאיג קצת פחות את קראוס, מפני שהמטרה העליונה, של הגנה על הפליטים באמצעות מסמכי הגירה, החלה לפעול את פעולתה. גם פליטים שנאסרו בהונגריה שוחררו באופן זה. פסטואי אישר לפליטים- יהודים סלובקים, שנמצאו במחנה מעצר ש"הנ"ל כבר היה רשום בהונגריה לפני פרוץ המלחמה" ולכן יכולים משרדי האזורים השונים ברחבי הונגריה, לאשר לעצורים הללו שחרור.

התהליך עם המשרד הא"י בפרסבורג (ברטיסלבה) הסתיים בכי טוב, אך לא כך עם המשרד הא"י בפראג. יעקב אדלשטיין וד"ר אריך מונק נלחמו במשך חודשים רבים אצל הגסטפו בפראג, להבטיח את עלית היהודים, שלהם כבר סודרו דרכונים וויזות. היה מדובר בקבוצה בת 200 איש שדרכוניהם ההונגריים יחד עם ויזות לפלשתינה היו מוכנים בבודפשט, אך לא זכו.⁹⁸

פליטים חלוצים בהונגריה

יוסף (יושקו) באומר, אשר שימש כמזכיר "החלוץ" בסלובקיה, הגיע במרס 1942 להונגריה, כנציג הישומר הצעיר. מטרת בואו היתה להכין את מעבר החברים מסלובקיה להונגריה.⁹⁹ גם 'מכבי הצעיר' הודיע לחברים בפלוגות ההכשרה להתפזר מיד, והכין את החברים לטיול למיקלוש (קראוס) – שפרושו, גניבת הגבול להונגריה. בברטיסלבה ארגנו את האנשים בקבוצות אל הגבול ובגבול היו חברים אחדים שארגנו את המעבר. כחמישים חברי 'מכבי הצעיר' הצליחו לעבור להונגריה.¹⁰⁰ אלי שאיו, ממנהיגי 'מכבי הצעיר' ודב וייס מ'הפועל המזרחי' בסלובקיה עברו את הגבול להונגריה במרס 1943.¹⁰¹ דב וייס תאר את המעבר להונגריה: "על יסוד רמז שניתן לנו מחברנו המנהל את לשכת העליה דָּפָה הננו מרכזים ומסדרים עכשיו את כל שרידי תנועתנו זו בבודפשט".¹⁰² רוב הפליטים השתדלו להגיע לבודפשט, אשר רק בה הותרה פעילות התנועה הציונית ובה ניתנו שרותי סיוע. כך גם השתדלו מנהיגי הפליטים להגיע אל המשרד הא"י, ברחוב

⁹⁷ קראוס, 'דפי ספר' עמ' 47.

⁹⁸ קראוס, 'דפי ספר', עמ' 33; 4.3.46 דו"ח קראוס.

⁹⁹ בראיון עימי, 18 באוקטובר 1996.

¹⁰⁰ אלי שיו, 18 במאי 1943, אצ"מ, L15/261.

¹⁰¹ 25 באפריל 1943, מורשת.D.I.

¹⁰² דב וייס אל הנהלת הימזרחי בא"י, 12 באפריל 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1063/H.I, מס' 26.

Erzsebet Korut 26, בנסותם לתקוע יתד ראשון בהונגריה, על מנת לבססו ולהפכו לגוף המסייע לאנשי תנועתם למצוא מקלט והצלה. הצלה בהונגריה פירושה רשיונות עליה וכסף. יוסף באומר סיפר שבבואו לבודפשט פנה ישר למשרד הא"י, כי בביקוריו הקודמים הזהירו אותו שלא ללכת להסתדרות הציונית, מפני ששם ישב איש שהתחייב למסור למשטרה כל דבר לא כשר. על התרשמותו מן המגע הראשוני עם המשרד הא"י אמר:

אמנם משה קראוס היה נוקשה, בירוקרט, אבל לפליטים היתה גישה חופשית למשרד וזה גם שימש מקום מפגש לפליטים ולחברים רבים. [...] היה לו הסכם עם השלטונות להעלים עין, לא לחפש אצלו במשרד [...] שהפליטים שחיים תחת שמות בדויים ומועמדים לעליה לא תפסו [...]. אם היה צורך סידר פספורט הונגרי זמני ולא ערכו חיפושים אחרי האנשים שלו. היה לגאליסט אבל ברוח הזמן. לא התעלם מן המצב הקיים שבדפשט היא מרכז פליטים.¹⁰³

פרץ רבס, ממנהיגי 'מכבי הצעיר' הגיע להונגריה מסלובקיה במאי 1942. טרם צאתו קיבל מכתבי המלצה מראשי התנועה הציונית בסלובקיה. הוא הגיע אל משרדי ההסתדרות הציונית והמזכיר ד"ר בוק סרב לקבלו, תוך איום שיקרא למשטרה. אז פנה רבס למשרד הא"י, והכניס את מכתבי ההמלצות, באמצעות המזכירה לקראוס. קראוס יצא אליו ואמר כי המקום מסוכן עבור פליטים ובקשו לרדת לבית קפה קטן, בסמוך, ושם יבוא לפוגשו. בפגישתם אמר לו קראוס כי לצערו אין לו משאבים לסייע בידו. לאחר קשיים רבים הגיע אל יואל ברנד ואשתו, האנזי, אשר קיבלו את פרץ ואשתו בחמימות רבה ומכאן והלאה ייעזרו בהם לאורך כל הדרך הקשה בהונגריה.¹⁰⁴ פליט נוסף שחש בעוינות מצד קראוס היה עוזיאל ליכטנברג. הוא נשלח מפולין לסלובקיה במרס 1941 במטרה לבדוק את המשך העלייה מסלובקיה. ב 18 – 19 במרס 1942 חצה את הגבול להונגריה. לדבריו: "קבלת הפנים הייתה עוינת. כשנכנסתי לקראוס הצגתי את עצמי מתוך הנחה שאת שמי היה צריך להכיר ממכתבים מן הארץ או מנתן שוואלב. תשובת קראוס היתה פסקנית: אנשים בילתי לגאליים לא יעברו את מפתן הבית ועליכם לעזוב מיד". עוזיאל יצר קשר עם ראש תנועת הנוער הציוני ד"ר זיגפריד רוט והוכר כנציג הנוער הציוני מפולין.¹⁰⁵ כפי שניתן להבחין, על פי העדויות של ארבעת מנהיגי הפליטים מסלובקיה ופולין, יריבי קראוס טענו כלפיו שהיה מנוכר לצרכיהם, ואילו חבריו הדגישו את תכונתו לאי משוא פנים פוליטי.

לדברי קראוס, אף פעם לא נכנס למשרד הא"י שוטר או בלש בזמן הבריחה ההמונית של יהודי סלובקיה להונגריה, גם כאשר באותה שעה נעשה צייד על הפליטים בבנינים של אירגונים יהודים אחרים, על ידי בלשים לבושי אזרחית. מסיבה זו העבירו אירגונים ציונים וויצ"ו את משרדיהם לבנין הקטן של המשרד הא"י. לתוך המשרד הקטן נמלטו גם יהודים שביקשו ביטחון מפני פשיטה משטרית. לדבריו, המשרד קיבל במשך הזמן מעין מעמד של שגרירות זרה.¹⁰⁶

¹⁰³ בראיון עימי – 18 באוקטובר 1996.

¹⁰⁴ בראיון עימי - 3 ביולי 1997.

¹⁰⁵ בראיון עימי – 28 בנובמבר 2000.

¹⁰⁶ קראוס, 'דפי ספר', עמ' 55.

שמעו של המשרד האי"י בבודפשט שקיבל מעמד עצמאי, אקסטרטוריאלי, על ידי השלטונות ההונגריים, הגיע למרחוק עד פולין וסלובקיה. מיד עם הגיעם לבודפשט חיפשו הפליטים את הגנת המשרד מפני שלטונות החוק, אשר חיפשו את הפליטים הבלתי חוקיים.

האישור הרשמי שלא לגרש מהונגריה פליטים בילתי לגאליים, בעלי אישור עליה לא"י, יתקבל רק באוקטובר 1943 בלחץ שר הפנים פישר, אך מדיניות זו החלה לפעול באופן מעשי עוד לפני פרוץ המלחמה, עם סיפוח אוסטריה והחרפת מצב יהודי גרמניה.

אך אין לטעות, על אף ההסכמים של קראוס עם משטרת הזרים, הגירוש והמצוד לא פסקו, אך מידתם הלכה ונחלשה, והיתה גם פונקציה של החלטות של פקידות מקומית.

לאחר הפסקת גרוש יהודי סלובקיה התגברה פעילות ההשמדה בפולין ושוב הייתה הונגריה המקום היחיד הבא בחשבון למפלט. פליטים מסטניסלב, קוסוב, קולמייאה, קליש, טרנוב, בוכניה, למברג, קרקאו, וורשה, לודז' הופיעו בזה אחר זה, במשרד האי"י בבודפשט וסיפרו על האקציות שבוצעו בגטאות שלהם נגד גברים נשים ילדים זקנים. מבלי להזדקק לדימיון רב אפשר היה להבין שאין אלה רק אקציות בודדות אלא שכוונתן נגד כל היהדות באיזורים הכבושים ומנוהל ממקור אחד. ושוב העמידה הרוזנת הנוצרית, מרגרט סאפארי, כמו הברונית היהודיה אדית וייס, את עצמה ואת השפעתה הרבה לרשות הטיפול בפליטים פולנים. ביקורת הפליטים הפולנים הוצאה מידי של ראש הבלשים מרטינידס, הידוע לשימצה, והועברה לרשויות שעליהם היה ממונה הד"ר יוסף אנטל, אשר חילק גם לפליטים היהודים רישיונות שהייה ועבודה. פליטים יהודים מפולין קיבלו מוועד הפליטים ההונגרי עזרה כספית סדירה, אם גם מינימלית, ויכלו להתהלך חופשיים במשך היום.¹⁰⁷

מיהאי שלמון, יושב ראש ועדת המשרד האי"י בכל שנות המלחמה, ראה ברוזנת מרגרט סאפארי, בברונית אדית וייס ובמשה קראוס את האנשים שעמלו להגיע להסכם עם שלטונות הונגריה, לפיו לא יגורשו פליטים יהודים מהונגריה אלא ישארו בתחומי הארץ, עד שהמשרד האי"י יעלה אותם ארצה בהדרגה.¹⁰⁸

המשרדים הארצישראלים בשטחים המסופחים

במקביל לפעילות מול הרשויות ההונגריות, פעל קראוס גם במישור האירגוני, הפנים – ציוני, כדי לאפשר את הגברת קצב קבלת אישורי העלייה. עם סיפוח סלובקיה וקרפטורוס להונגריה עברו אליה מספר סניפים חשובים של התנועה הציונית ועמם, על פי הערכה, עברו כ- 70% של החלוצים מצ'כוסלובקיה ומרוסיה הקרפטית.¹⁰⁹ התנועה הציונית ההונגרית, שכללה את השטחים המסופחים, הפכה להיות למאגר כוחה העיקרי של התנועה הכלל ציונית. ולמרות הידיעה והבנת חשיבות מעמדם ותפקידם בעתיד, לא חדלו

¹⁰⁷ קראוס, 'דפי ספר', עמ' 47 - 51.

¹⁰⁸ מיכאל שלמון, ללא תאריך, ג"מ, נציבות שרות המדינה – האגף לגימלאות ולרווחה, תיק משה קראוס.

¹⁰⁹ איגוד ההסתדרויות החלוציות בהונגריה אל מחלקת העליה בירושלים, נתקבל ב- 19 במאי 1939, אצ"מ, 6/3681.

הסכסוכים הפנים- ציוניים. הפילוג שציין את התנועה הציונית בהונגריה הישנה התקדם לעבר השטחים שסופחו.¹¹⁰

באפריל 1939 נשלח קראוס לירושלים ונפגש עם שפירא ודובקין. בפגישתם מסר להם על עיקרי העניינים שהציקו לתנועה הציונית ההונגרית, כולל מידע אודות יהדות הונגריה והשטחים שסופחו, על ארגוני ה'חלוץ', והלחץ לאישורי עליה בעקבות החרפת המצב הפנימי בהונגריה גופא ובשטחים שסופחו, והתגברות זרם הפליטים שהגיע להונגריה. קראוס ביקש יתר היענות לתביעות של יהדות הונגריה.¹¹¹ כדי לעמוד על הבעיות מקרוב ובניסיון לפותרן הגיע ברלס לביקור בהונגריה ביולי 1939 ובו דנו בעיקר בענייני העליה מן השטחים המסופחים, והוחלט לייסד את המשרד הא"י במונקאץ' (Munkacs) שיקף בפעולתו את פ.ק.ר (קרפטו רוס) וערי המזרח שסופחו להונגריה, כאשר הוועדה הא"י במונקאץ' תהיה מסונפת למשרד הא"י בבודפשט. לעומת זאת, ערי המערב של סלובקיה שסופחו להונגריה, נשארו בגבול פעולתו של המשרד הא"י בבודפשט באופן ישיר.¹¹² משרד נוסף הוקם בטרנסילבניה ההונגרית, בעיר קולוז'וואר (Kolozsvár). לפתיחת שני הסניפים החדשים במונקאץ' ובקולוז'וואר, עזר פאסטואי אמון.¹¹³ לפי החוק שהיה קיים בהונגריה מאז שנת 1894, שאסר עידוד הגירה, אי אפשר היה לאשר באופן חוקי את פתיחת הסניפים הללו, אך פסטואי הציע לקראוס שיכתוב מכתב מינוי לראשי המשרד בשני המקומות הללו בצירוף חתימתו של פסטואי, כאחראי על התחום בקאוו"ק. במונקאץ' הופנה כתב המינוי לזיגמונד ברגר ובקולוז'וואר אל ד"ר ארנו מרטון.¹¹⁴

מספר הסרטיפיקטים הזעום, הלחץ לעליה והמתחים הפוליטיים הפנימיים הביאו את ראשי התנועות לעמוד על המשמר לבל יקופחו. מתח זה היה בן לוויה קבוע בחיי התנועות החלוציות הציוניות בהונגריה והשפיע על מערכת היחסים הבין תנועתיים. בתהליך חלוקת הרשימות חושבו פירווי אחוזים, כפי שניתן ללמוד מתאורו של אברי גולדברג, פליט סלובקי חבר בהנהגת הישומר הצעיר:

במשרד א"י בהונגריה חילקו רישיונות עליה בכמות מיזערית לרבעים או שלישים [...] זה הגיע עד כדי כך, שהיו מחלקים שליש סרטיפיקט או פחות, שברים של סרטיפיקטים [...] יצא רק תוך כמה חלוקות לתנועתנו איש אחד בעל רישיון עליה [...] התנהלו דיונים סוערים [...] היינו מתכנסים לילה לילה אחרי הישיבות האלו [...] פיתחו תוך כדי דיון את כל התסריטים האפשריים של מה יתרחש למחרת [...] איזה קו לנקוט, [...] אם קראוס יעלה הצעה כזאת וכזאת, מה צריך לענות לו [...] על זה כל אחד נאם נאום ארוך, נלהב, מלא נימוקים וטיעונים מבריקים [...]. קראוס [...] היה איש ממולח, תכססן, זריז, שלט במשרד ביד רמה, אבל היו לו שם נציגים מכל התנועות.¹¹⁵

¹¹⁰ שליח ה'חלוץ' שלמה ליפסקי אל חברים בארץ, 9 בנובמבר 1939, אצ"מ, S25/2375.

¹¹¹ 22 במאי 1939, אצ"מ, S6/1640/3.

¹¹² 6 ביולי 1939, אצ"מ, S6/1640.

¹¹³ ברהם, קצבורג, הונגריה, עמ' 185; מיכאל שלמון, ללא תאריך, נציבות שרות המדינה – אגף הרווחה, תיק משה קראוס.

¹¹⁴ ראיון של א.כהן עם משה קראוס, 28 בדצמבר, 1978, 'מרכז', H3C21/1.

¹¹⁵ אברי גולדברג - פעילות בתנועה בהונגריה בשנים 1938-9. מראיין בניטו, קיבוץ העוגן. ארכיון מורשת, גבעת חביבה, A/1003. (להלן: מורשת).

הארגון הפוליטי הגדול ביותר היה אז של ה'ציונים הכלליים', אך עמדת המפלגות ועוצמתם נקבעה בהתאם לכוח הארגונים החלוצים. לשם קביעת גודל הכוח החלוצי של כל תנועה ותנועה, נערכו מפקדי חלוצים.¹¹⁶ תוצאות המיפקדים באו לביטוי בהרכב הוועדה והנשיאות במשרד הא"י. הקואליציה שראשיתה בשנת 1935 בין 'המזרחי' וה'שומר הצעיר' מול האופוזיציה של ה'איחוד' וה'ציונים הכלליים' – המשיכה להתקיים. תנועת המזרחי המשיכה להיות התנועה הגדולה על פי המפקדים של חברי ההכשרות. ב-15 במאי 1941 דווח כי ועדת המשרד הא"י מורכבת מאחד עשר איש: שלושה - מ'המזרחי'; שניים מ'הציונים הכלליים' א'; אחד מ'הציונים הכלליים' ב'; שניים מ'השומר הצעיר'; אחד מ'דרור' (חלק מן ה'איחוד'); אחד מבא כח האירגונים החלוציים (חבר 'המזרחי'); אחד בא כח בילתי מפלגתי (חבר 'השומר הצעיר').¹¹⁷ הקואליציה במשרד הייתה מורכבת, אם כן, מארבעה חברי 'המזרחי' ושלושה חברי 'השומר הצעיר', מול ארבעה חברי אופוזיציה מן ה'ציונים הכלליים' ו'דרור'.

מסייעים נוספים בעבודת ההצלה של המשרד הא"י

קראוס יצר קשר עם דיפלומט רומני בשם טאטארסקו (Tatarescu), שהיה נספח בצירות הרומנית בגינבה בעבר. הקשר החל ב-1942 באמצעות יוסף בלוס, נציג הגוינט בברטיסלבה ואחר כך בבודפשט. בלוס ידע על קשיי המשרד הא"י בבודפשט בקבלת ויזות מעבר רומניות. הוא הציע לקראוס ליצור קשר עם אדם היכול להשפיע על הממשלה הרומנית, כדי לקבל את הוויזות הנדרשות. הקשר נוצר ובסופו הגיע ד"ר טאטארסקו לבודפשט. על פי הסכם עם קראוס הוא רכש 500 ויזות. "טאטארסקו היה האיש שסידר בשביל המשרד הא"י תמיד את ויזות המעבר לרומניה".¹¹⁸ לימים יהיה טאטארסקו הדמות המרכזית שאיפשרה את בריחת קבוצת פרוידיגר לרומניה באוגוסט 1944.

מכאן ניתן ללמוד על היוזמה הרבה ועל היקף הקשר שיצר קראוס עם הארצות השכנות, כדי להתגבר על המכשולים הרבים שהונחו בכל פינה, ואף להציל יהודים מחוץ לגבולות הונגריה. יש להניח, בסבירות גבוהה, כי יצירת מגעים אלו נשענה על טובות הנאה שקיבלו פקידים בכירים, למרות שקראוס לא ציין זאת, ואף לא רמז על כך בכתביו או מכתביו.

אדם חשוב אחר שמערכת קשריו עם המשרד הא"י החלה בשנת 1942 היה הקונסול השוויצרי שרל לוץ, אשר שימש כקונסול שוויצריה בארץ ישראל בשנים 1935 – 1940. שרל לוץ הגיע בינואר 1942 לבודפשט ועד 1945 כיהן כמנהל המחלקה המיוחדת בצירות השוויצרית בבודפשט – שתפקידה היה לייצג את האינטרסים של ארה"ב, בריטניה על כל מושבותיה, ועוד מדינות שניתקו את קשריהן הדיפלומטים עם הונגריה. כאשר פרצה המלחמה בשנת 1939 רוכזו כ-2500 הגרמנים שנמצאו אז בארץ ישראל. הוא השתדל בעבורם, כקונסול השוויצרי בארץ ישראל, בפני השלטון המנדטורי הבריטי להקל על גורלם. מחווה זו שלו, לדבריו, לא נשכחה על ידי השלטון הגרמני בהונגריה.¹¹⁹ לעובדה זו תהיה השפעה חשובה בהצלת יהודי

¹¹⁶ עדות קראוס, משפט קסטנר, 26 ביוני 1954, ג"מ, ב/512/2.

¹¹⁷ שמואל שווייג חבר מזכירות החלוץ ה"מזרחי" בביקור בארץ, 15 במאי 1941, בתוך: עשהאל, **בגלוי ובמחתרת**, דין וחשבון, עמ' 322.

¹¹⁸ עדות קראוס, משפט קסטנר, 4 ביולי 1954, ג"מ, ב/512/2. יש לציין כי בפרוטוקול בית המשפט מופיע השם: טאטושסקו, כנראה שגיאת כתיב של הקלדנית.

¹¹⁹ שרל לוץ נולד בשווייץ בשנת 1895. בין השנים 1913 עד 1930 שהה בארה"ב שם למד מסחר וככלכלה, אח"כ נכנס לשרות דיפלומטי קבוע מטעם משרד החוץ השוויצרי. משנת 1935 ועד 1940 שימש כקונסול שוויצרי בא"י. מדינות נוספות שיוצגו על ידי

בודפשט במהלך שנת הכיבוש הגרמני, וגם קודם, במהלך שנת 1943, עם התגברות זרם הפליטים שהגיע להונגריה.

בבואו להונגריה פעל כבר העקרון שבעל סרטיפיקט לא"י הינו מוגן מפני גירוש, מעצר או מאסר, ושרל לוץ עתיד להעצים את העקרון, כנציג האינטרסים הבריטים – פלשתינאים בהונגריה, בעקבות ניתוק קשרי בריטניה - הונגריה.

קראוס הסתייע בפקידי השלטון ההונגרי גם בתחומים נוספים הקשורים בעקיפין בפליטים ובעליהם. כאמור, הוא עמד בקשר עם השלטונות כדי להבטיח את ערך הכסף של התנועה הציונית ההונגרית כדי לעשות בו שמוש לצורכי סיוע ליהודים - פליטים. את כספי הקרנות הלאומיות אי אפשר היה להעביר לארץ ישראל לאחר 1941. קראוס סיכם עם פאסטואי אמון שכספים אלו יועברו לOMZSA, המשרד לסיוע ליהודי הונגריה, שבו תמך הגוינט, והגוינט ישלם את הסכום - השווה - בארץ ישראל לסוכנות היהודית, האחראית על המשרד הא"י. כספים אלו הוצאו בעיקר לתמיכה ביהודי קרפטורוס אשר נושלו מפרנסתם אחרי צירופם להונגריה.¹²⁰

אופן אחר בו עשה קראוס שימוש בכספים כדי לסייע לתנועות החלוציות, היה שימוש בכספי יהודים שביקשו לשמור על ערך כספם. סכום של 100,000 פנגו (בשווי של למעלה מ-20,000 דולר), העניק יהודי בשם שטרנברג תמורת הבטחה של ד"ר יוסף בלום – לשעבר נציג הגוינט בברטיסלאבה, ולאחר מכן בבודפשט, לאחר שנמלט אליה - שיקבל את הכסף בארץ ישראל. את הכסף נתן משה קראוס לנציגי התנועות: שמחה הונוואלד (שומר הצעיר), מאיר כהני (מזרחי) ובורשודי – ברושי (ציונים כללים), בכדי לחלק בין הפליטים השייכים לתנועותיהם.¹²¹ אפשר שזהו הכסף עליו הודיעו דב וייס (צחור) ויצחק רוט כי חוץ מהסכומים שמגיעים מקושטא הם קיבלו סכום יחיד ומיוחד של אלף זהובים בעד שלושת התנועות [מזרחי, שומר צעיר, ציונים כלליים], שהמציא להם המשרד הא"י בבודפשט.¹²² התנועות המסונפות ל'איחוד' לא קיבלו מקראוס כסף, שכן זאת התקופה שבה רבה המרירות על הכספים שהגיעו אל פעילי ה'איחוד' מקושטא, כפי שיתברר בהמשך.

כסף נוסף בגובה 15,000 פנגו, שעמד לרשות המשרד הא"י, מקורו היה בארבעה לירות שטרלינג שכל עולה שילם למשרד. כספים אלה, שלא ניתן היה להעבירם לארץ, נשארו בבודפשט והסוכנות היהודית נהגה להעביר הוראות מה לעשות בהם. בשנת 1941 הוחלט ששפרינגמן יקנה תמורת הכסף שהצטבר במשרד הא"י - זהב, על מנת לשמור על ערכו. מאוחר יותר החזיר 7500 פנגו, ועוד נשאר חייב סכום דומה. כדי להסיר את אשמת החוב ממנו, הגיע שפרינגמן עם שני חלוצים למשרד הא"י וסיפרו לקראוס ששפרינגמן נתן להם את שארית הכסף, מן הסתם לעבודת הצלה או תמיכה.¹²³

לוץ היו: בליה, יוגוסלביה, רומניה, מצרים, סאן סלבדור, אורוגואיי, קנדה וקולומביה. איו"ש, תיק חסיד אומות עולם – שרל לוץ.

¹²⁰ ראיון של קראוס עם א. כהן, 28 בדצמבר 1978, 'מרכז', H2F21/2.

¹²¹ ראיון של קראוס עם א. כהן, 28 בדצמבר 1978, 'מרכז', H2F21/2.

¹²² 22 ביוני 1943, אצ"ד, ש"י 5.

¹²³ ראיון של קראוס עם א. כהן, 28 בדצמבר 1978, 'מרכז', H2F21/2. קראוס אמר על שפרינגמן כי: "הוא תמיד סיפר סיפורים ואת הזהב לא ראינו".

על אף מספר הפליטים הרב שהתרכזו בהונגריה, והמאמצים הרבים של הסוכנות היהודית להגביר את קצב העלייה, רק 1793 יהודים זכו לעלות בתקופה שמראשית המלחמה ועד ראשית 1943. בשנת 1939 עלו 560 איש, בתחילת 1940 - עד כניסת איטליה למלחמה – עלו 483 איש, ועד קיץ 1941, מועד כניסת הונגריה למלחמה, עלו עוד 625. עד הצטרפות איטליה למלחמה יצאו העולים באוניות איטלקיות מטרייאסט, ומ-1941 עשו העולים את דרכם דרך רומניה, בולגריה, טורקיה וסוריה.¹²⁴

בנובמבר 1942 תכנן הימלר לשלוח את ויסליצני, "שעיבד את הביצוע הטכני של שחרור סלובקיה מיהודים בהבנה עם האדונים בפרסבורג", לצירות הגרמנית בבודפשט, כמומחה מדעי לשאלות היהודים בצירות הגרמנית. לדבריו, בסטטיסטיקה הרישמית ההונגרית, מציינים את מספר היהודים בני דת משה ב-742,825, אך למעשה המספר האמיתי הוא כמיליון יהודים, "לכן יהיה באמת משמח באופן יוצא מן הכלל, אם נצליח לסלק מן העולם את השאלה של הבעיה הבערת הזאת".¹²⁵ ואילו השגריר הגרמני בבודפשט, יגוב (Jagow) דיווח כעבור כשבועיים על שיחתו עם ראש הממשלה פון קאלאי, אשר ביקש להבהיר כבר בראשית שיחתם, כי הסדרת השאלה היהודית בהונגריה נתקלת בקשיים גדולים בשל מספרם הרב, יחסית לארצות אירופה האחרות, ומפני שיהודי הונגריה מסוכנים פחות מבחינת השפעתם הבינלאומית מאשר בארצות המערב האחרות, ומפני שהאיכר ההונגרי בהחלט איננו אנטישמי.¹²⁶ שנת 1943 תעמוד בסימן מאבקי הכוח הללו, בין קאלאי שביקש למתן את המדיניות האנטישמית ולסלול את דרכו אל המערב, לבין המדיניות הגרמנית שתמשיך לפעול בעקשנות "לפתור" את בעית יהודי הונגריה.

לסיכום

בהונגריה היו יחסי היהודים והמוסדות הממשלתיים ההונגריים סבירים, באופן יחסי לארצות השכנות, ובה נמצאה האפשרות לעלות לארץ ישראל ועל כן האפשרות להינצל. ממשלת הונגריה נתנה לפליטים להיכנס לגבולותיה עוד לפני פרוץ המלחמה, והיא הירבתה לציין עובדה זו במערב, אף בהגזמה. בשנת 1938 נוצרה מסגרת של הצלה, בחסות העלייה לא"י, בהסכמת השלטון ההונגרי ובשיתוף פעולה עם השגריר הבריטי והמשרד הא"י. למסגרת זו, שתמשיך להתקיים באופן עקרוני במהלך כל המלחמה, בוואריציות שונות, תהיה השפעה מכרעת על עבודות ההצלה בהונגריה, כפי שיתברר בהמשך, ובעיקר לאחר הפיכת אוקטובר 1944. הממשלה הגרמנית והגסטפו לחצו להחרפת המלחמה ביהודים אך מדינאי הונגרי עדיין היו זהירים. הפליטים חולקו ל"לגאלים" ול"בלתי לגאלים". הראשונים הוכרו על ידי השלטונות וחיו במחנות פליטים או שנרשמו אצל משטרת הזרים, KEOKH. פליטים אלו קיבלו סיוע מן הקהילה היהודית. הפליטים הביילתי לגאלים התקשו למצוא את מקומם, חלקם חיו תחת זהות בדויה ובניירות מזוייפים, ולכן המנהיגות הרשמית היהודית סרבה להסתכן ולהגיש להם עזרה. למען פליטים אלו פעל קראוס, כמנהל המשרד הא"י, להשיג רישיון עליה או להבטיח רישיון עליה, שכן גם בעצם ההבטחה בפני השלטונות היה כדי להבטיח הגנה על אותם יהודים. קראוס פעל בהצלחה במקביל לאישים וגופים נוספים, כדוגמת שפרינגמן וברנד-חברי ועדת ההצלה בבודפשט; גופים חרדים כדוגמת הרבי ממונקאץ' ופרוידניגר; אדית וייס והרוזנת הנוצרית – הגב' סאפארי ו"המשרד לסיוע של יהודי הונגריה", MIFI, ו"ארגון יהודי כללי לסיוע",

¹²⁴ אייכלר, "דרכי העלייה מהונגריה", עמ' 124

¹²⁵ הימלר אל ריבנטרופ, סודי, 30 בנובמבר 1942, אצ"ד, א.קראוס, תיק מס' 11. סימן המסמך: IV84-3433/42

¹²⁶ יגוב אל משרד החוץ בברלין, 13 בדצמבר 1942, אצ"ד, א. קראוס, תיק מס' 11. סימן המסמך: Nr.473

OMZA, שאמנם טיפלו על פי חוק רק בפליטים הלגאלים, אך סייעו רבות גם לפליטים בלתי לגאלים, למשל בלבוש וציוד הכרחי לקראת הנסיעה לארץ ישראל. לדברי אייכלר, רק פעם אחת בלבד מימן הגיוינט את הוצאות הנסיעה של 200 ילדים שיצאו ב- 9 במאי 1941¹²⁷

למרות זאת, ממשלת הונגריה המשיכה לרדוף אחר פליטים, ונתנה לחלקם לחיות בתנאים מחפירים. נראה שמסוף שנת 1941 וראשית שנת 1942 חל שינוי לטובה ביחסה של ממשלת הונגריה כלפי הפליטים היהודים הבלתי לגאלים, וביקורת על מדיניות ראש הממשלה המכהן, ברדושי (Bardossy). כהונתו (כיהן מאפריל 1941-מרס 1942) סימנה את שיא שיתוף הפעולה עם הרייך הגרמני. החלפתו בקאלאי, אשר שינה את יחסו כלפי היהודים, כולל את מדיניות גירוש הפליטים - סימנו את מגמת השינוי. יש לציין כי גם בתקופת ברדושי היו קיימות מגמות סותרות במדיניות כלפי הפליטים היהודים, ומבטאן הנאמן היה שר הפנים, קרסטש פישר ופקידים שונים בקאוי"ק ואף חלק משלטונות הצבא ההונגרי שהיו מוצבים בגליציה ובאוקראינה.¹²⁸

עד שנת 1943 שימש המשרד הא"י, כמוסד הצייוני המרכזי, שעסק בהצלה, ולמעשה השפעתו גדלה הרבה מעבר לכוחו האמיתי בציבוריות היהודית ההונגרית. המגע הישיר עם גורל הפליטים היהודים הכשיר אותו לעמוד זמן קצר לאחר הכיבוש על מגמות הכובשים הגרמניים, מבלי צורך לתהות זמן רב על קנקנם.¹²⁹

המשרד הא"י עסק במגוון רחב של פעולות הקשורות להצלה בדרך עקיפה וישירה, בעבודה לגאלית ובלתי לגאלית, בידיעת השלטונות ההונגרים, כולל פושעי מלחמה. קראוס הילך על חבל דק במטרה שלא לחצות את הקווים האדומים, בעיני אותן רשויות שהסכימו בשתיקה עם פעולותיו הבלתי לגאליות. זו מאשרת את קביעתו של אשר כהן, כי הפעילות הצייונית החשובה ביותר באותה תקופה התרכזה סביב המשרד הא"י. ההסתדרות הצייונית ומי שעמד בראשה, אוטו קומוי, היו חלשים בכדי להניע את החיים הצייוניים על כל המשתמע מאופייה של התקופה. קומוי היה מקובל ונישא מעל המריבות הפוליטיות הפנימיות של התנועה הצייונית, אך הוא היה בעיקר דמות ייצוגית כלפי הממסד ההונגרי, לא מעט בגלל היותו "לוחם חזית" ממלחמת העולם הראשונה. הוא היה רחוק מלהיות מעורה בחיי היום יום של הגופים הפוליטיים הצייוניים ובניהולם.¹³⁰

עבודת ההצלה, אשר בוודאי חרגה מתפקידו הרשמי של המשרד הא"י, נעשתה במידה רבה כעבודת יחיד של משה קראוס. זו עבודה שהתפתחה ממערכת קשרים אישית ועל בסיס של יחסי אמון ועבודת שכנוע, כפי שהדגיש קראוס מספר פעמים. קראוס, כמו כל שאר גופי ההצלה היהודיים, התמודדו עם מצוקתם ומצוקת הפליטים היהודים בכוחות עצמם, וקולה של ארץ ישראל כמעט ולא נשמע ועזרה לא הוגשה, עד ראשית 1943. יש להבין זאת על רקע העובדה שארץ ישראל היתה נתונה בהכנות ובחרדה מפני כיבוש בידי הגרמנים שהתקדמו עד שערי מצרים, ובעובדה שאסונם של יהודי הארצות השכנות להונגריה היה גדול עשרת מונים, ובכך שהנהגת הישוב לא היתה מסוגלת לעכל את גודל אסונה של יהדות אירופה.

¹²⁷ אייכלר, "דרכי העלייה מהונגריה", עמ' 125.

¹²⁸ ברהאם, "הטבח בקאמנץ פודולסק ובדלוידיק", עמ' 117, הערה 22.

¹²⁹ זה דומה להתחזקות מעמדם של גופי סיוע לפליטים בהולנד ובלגיה בשנות השלושים, מה שהשפיע על מקומם לאחר הכיבוש הגרמני. על מעמדם בהולנד ראה: יוסף מכמן, הרטוך ביים, דן מכמן, פנקס קהילות הולנד, יד ושם, ירושלים, תשמ"ה, עמ' 79 – 80, 98.

¹³⁰ בנשלום, נאבקנו למען החיים, עמ' 34-35; אשר כהן, המחותרת החלוצית, עמ' 48.

משנת 1943 חל מפנה במעמד המשרד הא"י בבודפשט, כאשר במקביל לו הוקם מוסד ציוני נוסף, מטעם הנהגת הישוב בארץ ישראל, שעסק בהצלה.

פרק שני : 1943 - כינון ועדות ההצלה ושינוי במעמד המשרד הארצישראלי

שנת 1943 היתה שנת מפנה בחיי עבודת ההצלה של התנועה הציונית ההונגרית. בשלהי שנת 1942 ולאורך שנת 1943 חל שינוי בגישת הישוב לגורל יהודי אירופה בשואה, בין השאר בהשפעת קבוצת הנשים הארצישראליות שהגיעה מפולין ואשר בעדויותיהן הצליחו לשכנע שהשמועות על השמדה – אמת הן. בעקבות כך גברו הקריאות והפעולות לפעול למען הצלה. בראשית שנת 1943 החלה המשלחת הארץ ישראלית בקושטא, ובתוכה ועדת ההצלה, לארגן פעולות עזרה והצלה, כשלוחה של ועד ההצלה בירושלים,¹³¹ בנוסף למרכז שפעל בגינבה. כן נוסדה באופן רשמי ועדת עזרה והצלה בבודפשט בהוראת ועדת ההצלה בקושטא.

שנת 1943 המשיכה לעמוד בסימן בואם של פליטים סלובקים ופולנים להונגריה, בשל הידיעה כי הונגריה עדיין נותרה המדינה היחידה בציר שלא אימצה את מדיניות הנאצים במלואה כלפי היהודים, ואלו המשיכו להיחשב כנתינים הונגרים, למרות הקטגוריה הנמוכה וההגבלות בזכויות אזרחיות.¹³²

כך גם המשיכה התנועה הציונית בסלובקיה לעודד את חבריה לחצות את הגבול ולעבור להונגריה, בין השאר מפני שאפשרות העלייה לא"י משם המשיכה להתקיים באופן רשמי. גם פליטים פולנים ציונים המשיכו לעשות דרך קשה כדי להגיע להונגריה מטעמים אלו.

גיזי פליישמן, פעילה מרכזית של ועדת העזרה וההצלה הסלובקית, כתבה בראשית ספטמבר 1943 אל מרכז החלוץ בגינבה, כי עד כה הגיעו למיקלוש (כינוי להונגריה על שם משה קראוס) כ- 700 פליטים אך יש לרשום מספר גדול יותר, מפני שבתחילה לא ערכו רישום. עוד דיווחה על מקומות ההשמדה אליהם גורשו היהודים אל מותם: "כעת מובן לנו לאן נעלמו כל אלה הרבים לאין ספור, כשהודענו לכם שבאופן פתאומי גורשו בסתיו אשתקד מאות אלפים הרבה מעבר לבוג ומאז לא נתנו חיים [...] ידוע לנו היום, כי סוביבור, מאלקנה, טרבלינקא, בולזנה (בלזץ) ואושוויץ הם מחנות השמדה".¹³³

מספר הפליטים היהודים שהגיעו להונגריה עד סוף שנת 1943 מוערך בכ- 15 אלף,¹³⁴ רובם הגיעו באופן בלתי לגאלי מסלובקיה ומפולין, מעטים מתוכם היו חברי תנועות ציוניות.

בשנת 1943 היו שלושה מרכזי הצלה, מטעם הישוב היהודי בארץ ישראל, עסוקים בהגשת עזרה, בעיקר לפליטים ציונים שהגיעו להונגריה: בקושטא, בגינבה ובבודפשט. דרך ועדת ההצלה בבודפשט הועברו בעיקר מכתבים ועזרה כספית, שמקורם במרכזי ההצלה בקושטא וגינבה, לחברי תנועות ציוניות בפולין

¹³¹ עופר, "המשלחת הא"י בקושטא", עמ' 3 – 4.

¹³² דו"ח שנרשם בידי פקידי הסוכנות היהודית מפי יהודים שעזבו את הונגריה זמן קצר קודם לכן, 28 ביוני 1943, אצ"מ, S6/7839.

¹³³ מכתבה של גיזי פליישמן אל מרכז החלוץ בגינבה, 1 בספטמבר 1943, בתוך: רוטקירכן, **יהדות סלובקיה**, עמ' 231 – 232.
¹³⁴ מסלובקיה הגיעו: כ- 6000 - 8000 פליטים יהודים. מגרמניה ואוסטריה: כ- 3000 - 4000. מפולין: כ- 1900-2500. מבוהמיה ומורביה: כ- 500 - 1000. מיוגוסלביה: כ- 300 - 500 פליטים יהודים. בתוך: Braham, **Politics**, 1981, p. 103.

וסלובקיה. מעמדו של המשרד האי"י בבודפשט שונה בעקבות פעילותם, עובדה שתשפיע על עבודת ההצלה בהונגריה.

מרכזי ההצלה בקושטא, ג'נבה ובודפשט

המרכז בקושטא

בשנים 1943 – 1944 פעלה בקושטא משלחת מטעם ועד ההצלה המאוחד שלייד הסוכנות היהודית. במשלחת השתתפו נציגי כל הזרמים הפוליטיים בישוב בארץ. על המשלחת הוטלו שני תפקידים:

1. ליצור קשרים עם הקהילות היהודיות בארצות הכיבוש ולהביא להם את דבר הישוב.

2. להוציא לפועל עזרה והצלה עליהם הוחלט במוסדות הישוב בארץ ישראל וליזום פעולות הצלה.

בגרעין הראשון של המשלחת היו בדצמבר 1942: חיים ברלס- שקיבל מעמד חצי רישמי מטעם ממשלת טורקיה והוכר כנציגה של הסוכנות היהודית, יוסף גולדין – מנהל המשרד האי"י באנקרה, ואליעזר לדר- כולם נציגי הסוכנות; וכן וניה פומרנץ - הדרי, צבי יחיאלי (שהוחלף אחר כך בזאב שינד) ומנחם באדר - שהיו נציגי הסתדרות העובדים. אליהם הצטרפו דוד צימנד מ'הנוער הציוני', יוסף קלרמן מ'הרביזיוניסטים', יעקב גריפל מ'אגודת ישראל' ועוד, בשלבים שונים במשך השנה. התנועה הפוליטית הציונית היחידה שלא שלחה נציג לקושטא היתה תנועת 'המזרחי'.¹³⁵

גופי הפעולה המרכזיים של המשלחת היו: ועדת ההצלה והמוסד לעליה ב', אשר היו מורכבים מחברי מפא"י, הקיבוץ המאוחד והקיבוץ הארצי – שהלכידות החברתית והרעיונית ביניהם הייתה גבוהה, ובמיוחד בין הקיבוץ המאוחד והקיבוץ הארצי. במרס 1943 הגיע קפלן לקושטא ועמו אישור מן ההסתדרות שהדרי, בדר ושינד, יהוו משלחת הפועלת בשמה, עובדה המעידה, לדברי פורת, כי גם הנהלת הסוכנות תמכה במשלחת ההסתדרותית, וזאת כדי שהעבודה הלא חוקית תיעשה בחסותה.

כדי למנוע מצב שבו שתי המשלחות מתחרות - האחת מטעם ההסתדרות, והשנייה מטעם הסוכנות - קבע קפלן **ועדה כללית** של הישוב, אותה ינהלו ברלס, לדר ובאדר ושתי ועדות: **ועדת קשר וועדת עזרה והצלה**. קפלן קיבל את תביעת החברים הנמצאים בקושטא שלא להוסיף שליחים על המשלחת המצויה, דבר המסכן לדעתם את עבודת המשלחת, ולכן זו לא נפתחה בפני חברי תנועות נוספות שהגיעו מן הארץ, בטענה של צורך בסודיות ובביצוע מהיר. גם ברלס התנגד מן הטעם הזה להרחבתה של המשלחת. למרות זאת השליחים המשיכו להגיע. בין ברלס ובין באדר, הדרי ושינד - חברי ועד ההצלה, התפתחו חילוקי דעות על רקע אי הערכתם את עבודתו של ברלס, וכן בשאלת העברת דיווח ומידע שוטף מטעם משלחת ההסתדרות לברלס ולהפך, וכן בשאלת זכותו של ברלס, כנציג הבכיר, לחתום על המכתבים היוצאים בשם הוועדה

¹³⁵ ברלס, **הצלה בימי שואה**, עמ' 102; דינה פורת, **הנהגה במלכוד**, עמ' 221. פורת כתבה כי מאוקטובר 1943 שהה יוסף וינר בקושטא. למעשה, רק דובר בו שיצא לשם, אך בפועל לא יצא. על כך ראה בהרחבה: חוה אשכולי, **בין הצלה לגאולה הציונות הדתית בארץ ישראל לנוכח השואה**, יד ושם, ירושלים, תשס"ד, פרק חמישי, עמ' 145 והלאה. (להלן: אשכולי, **בין הצלה לגאולה**)

הכללית - ישובית שקבע קפלן, זכות שלדעת ברלס לא כובדה. ביקורת דומה הושמעה מכיוון שליחים נוספים - נציגי תנועות מן הישוב, שלא שותפו בעבודה.

כדי למנוע מצב שהיה, שבו מכתבים נשלחו בשם התנועות ולא בשם הישוב כולו, כאשר הם נחתמו רק בידי באדר והדרי (פומרנץ), הוחלט על פי הצעת משה שפירא, שכל ההתכתבויות יהיו באישורו של ברלס בשם הנהלת הסוכנות וההסתדרות הציונית, ומכתבים שלא רצוי לחתום עליהם בשם הסוכנות היהודית, יחתמו בשם מוסכם (מולדתי), ולא על ידי נציג של מפלגה אחת. במקביל לעבודתם כבאי כוח של ועד ההצלה הישובי, שמרו באדר והדרי על קשר נפרד עם תנועותיהם בהונגריה, רומניה ומדינות אחרות, ככל שיכלו. כאשר הם התכתבו עם ההסתדרות הם חתמו "עובדים".¹³⁶ לדעת הדרי, ההבדל בין משלחת הסוכנות היהודית לוועד ההצלה - שניהם ישבו בקושטא - היה בכך שהסוכנות עסקה בגדר המגבלות אשר המנדאט הבריטי הטיל עליה והרישיונות שהעניק לה, ואילו ועדת ההצלה עסקה בכל דבר בלתי לגאלי, בניגוד לפקודתם של הבריטים.¹³⁷

לפי דליה עופר, במשלחת בקושטא סברו שמן הראוי שבעבודה בלתי שגרתית זאת, שבה יש לקבל החלטות בלתי שגרתיות ונועזות, יעמוד בראשה מנהיג ולא פקיד, כדוגמת ברלס.¹³⁸ דינה פורת סבורה שתמיכת הנהלת הסוכנות במשלחת ההסתדרות היא במובן מסוים הבעת אי אמון ביכולתם של ברלס, לדר וגולדין לעשות עבודה זאת, שהלכה וקיבלה אופי שונה מאלה שעסקה בהן מחלקת העלייה בשנים הקודמות.¹³⁹

ואכן, בפועל, לב עבודת ההצלה של המשלחת שישבה בקושטא, עם הונגריה ודרכה עם סלובקיה ופולין, התקיים באמצעות הוועדה ההסתדרותית, היא ועדת ההצלה בקושטא, שחבריה היו וניה הדרי (פומרנץ), איש הקיבוץ המאוחד, ומנחם באדר, איש הקיבוץ הארצי. באדר היה גזבר ועדת ההצלה,¹⁴⁰ עובדה שתתברר כבעלת חשיבות רבה בקשר עם הונגריה. באדר עצמו התלונן: "יש הרבה חותמים על מכתבנו והרבה בעלים על הפעולה הנעשית כאן, אולם האמת הפשוטה כי רק שנינו [הדרי ובאדר - א.נ.] עובדים".¹⁴¹ חתימתו של שינדל על המכתבים, מטעם ועד ההצלה בקושטא, האחד מתוך השלושה, לא ביטאה שותפות ומעורבות בנעשה, לפחות בהונגריה. יוסף באומר - מראשי החלוץ ו'השומר הצעיר' בסלובקיה שנמלט להונגריה, והיה לאחד ממנהיגי הפליטים החלוצים שם - אישר כי בבודפשט הם הכירו ופעלו רק עם באדר והדרי. את זאב שינדל הוא הכיר מפעילותו הקודמת בתחום עליה ב'.¹⁴²

על מידת הדומיננטיות של אנשי השמאל במשלחת ניתן ללמוד גם ממכתבו של יוסף קלרמן, נציג הרביזיוניסטים, זמן קצר לאחר הגיעו לקושטא, בניסיון ליטול חלק בפעולות ההצלה:

¹³⁶ "ועד ההצלה בקושטא", אנציקלופדיה של השואה, כרך ב', עמ' 428 - 430; פורת, הנהגה במלכוד, עמ' 223 - 228; Aronson, Hitler, Allies, Jews, p. 193; דו"ח ברלס על פעולות בטורקיה בענייני עליה והצלה בתקופת אוקטובר 1943 - ספטמבר 1944.

¹³⁷ אצ"מ, ללא סימון. מתוך: "פעולות הצלה בקושטא 1942-1945", דיונים בבית לוחמי הגטאות, 16 בדצמבר 1968. (להלן: "פעולות הצלה בקושטא 1942-1945")

¹³⁸ עופר, דרך בים, עמ' 325.

¹³⁹ פורת, הנהגה במלכוד, עמ' 224.

¹⁴⁰ פרילינג, חץ בערפל, כרך ב' עמ' 779.

¹⁴¹ 24 ביולי 1943, א. מורשת D.I.702.

¹⁴² ראיון עימי, 24 בדצמבר 1998.

מר גריפל הנמצא קרוב לשלושה חודשים כשליח "אגודת ישראל" קובע: ברלס יודע את מלאכתו, רחוק מלקפח את זכותה של איזו מפלגה ואף על פי שהוא המנצח על הפעולה, הרי אין הוא הגורם המכריע, והוא אינו אלא פקיד בלבד [...]. האנשים המוציאים לפועל את הפעולות הם אנשי השמאל, וגם הסוכנות היא חסרת אונים להשתלט עליהם. הם אומנם מודיעים לסוכנות ולוועד שלנו על פעולתם (ואולי מגלים טפח ומכסים טפחיים), אך הם הם הקובעים.

למרות ניסיונות נציגי התנועות האחרות שישבו בקושטא להשתלב בעבודת ועדת ההצלה, הדבר לא עלה בידם. מדברי קלרמן עולה נימת השלמה עם חוסר היכולת להשתלב בעבודת ההצלה, בשל הכוח הרב שהיה שמור למפלגות השמאל הפועלות:

למרות השתתפותו של מר לדר [איש אמונו של גרינבוים, יושב ראש ועד ההצלה היישובית – א.ג.]. בועדה ההיא, אין הוא זכאי להיפגש עם השליחים (היוצאים ובאים מארצות הכיבוש) [...] למרות הוראותיו של מר גרינבוים לצרף את בא כח האגודה, מר גריפל, הם מסרבים ועדין הוא יושב "מחוץ למחנה", הוא הדין עם בא כח ה"ציונים הכלליים", מר קלמן רוזנבלאט, הנמצא כאן קרוב לחודשיים, על אף ההוראות המפורשות של הסוכנות לצרף אותו לוועדה [...] ישנה הצעה להקים שתי ועדות: ועדה מורחבת, שבא יהיו מיוצגים כל השליחים, היא תשמע רק דו"ח, תייעץ ואולי גם תחליט, אך ההוצאה לפועל תישאר בידי ועדת השמאל [...]. בפגישה עם שרתוק [...] ניסה לשכנע אותי כי קשה מאד לשנות את פני הדברים מאחר והעניינים [...] עדינים וכי יש לנקוט זהירות יוצאת מן הכלל בקשרים אלה [...] מר לדר היושב בוועדה (לפי דעתי כ"סטטיסט" גרידא) סובר שהשמאל השתלט על הפעולה הזאת, אין הוא מאמין כי הם יסכימו לשינויים. אין הם מפחדים מפני פירוד בוועד ההצלה. הם אינם תלויים בו לא מבחינה כספית ולא מבחינת הגושפנקא של "כלל ישראל" להיפך: הם מעוניינים בדבר אחד- שההצלה תיקרא על שמם.¹⁴³

הקשרים עם הונגריה היו חשובים במיוחד להנהגת הסוכנות ולנציגיה בקושטא. זה היה המרכז היהודי הגדול ביותר שנותר עדיין באירופה הכבושה בידי הנאצים, שהמשיך לקלוט פליטים בתנאים קשים אך נסבלים לאותם ימים; וכן מפני שדרכה ניתן היה ליצור קשר ולהגיש עזרה לאזורים וארצות שהיו נתונים לשלטון כיבוש גרמני כמו: הגנרל גוברנמן, מזרח גליציה, סלובקיה, יוגוסלביה ואוסטריה. על החשיבות שייחסו למרכז היהודי בהונגריה, ועל התפקיד שהוועדה בקושטא צריכה למלא בה, לאחר שניטלה היכולת להדריך את המרכז בגינבה, ניתן ללמוד מדברי משה שרתוק - שרת, בהופיעו בפני מרכז מפא"י- מן הגופים המרכזיים שבו נקבעה מדיניות הישוב:

יש היום יהדות הונגריה, היא כיום לפי האומדן בין שלושת רבע מיליון למיליון נפש, לכל הדעות זהו הגוש היהודי הגדול ביותר שיש לנו באירופה [...] עמדת יהדות הונגריה יכולה להיות מכרעת בשביל דמותה הציונית של אירופה, על ידי אותם אמצעי קשר שיש לנו. יש להכין אותה בתוך אירופה, ע"י אותם אמצעי הקשר שיש לנו. יש לנו מרכז בגינף, יש בה נציגות הגונה למדי, אבל מרכז זה תלוש מאתנו. אין אנו נמצאים במצב כזה שאנחנו יכולים לדרבן אותו, [...] להפעיל אותו, להדריך אותו, [...] מבחינת היכולת להעביר דברים למרכז הקושטאי נתגלו יותר אפשרויות, **למרכז הקושטאי יש**

קשר בלתי אמצעי ביננו ובינו, [...] אפשר לפרנס אותם בהוראות, אפשר על ידם להאציל את הרוח שאנחנו רוצים להאציל על אירופה היהודית. מוכרחה להיות האצלה, והאצלה פעילה ונמרצת מן המרכז שלנו [...] להדרכת אירופה" [הדגשות שלי – א.נ.]¹⁴⁴.

דברי שרת כפי שהושמעו בפני חברי מרכז מפא"י, ופעולות חברי ועדת ההצלה בקושטא, הדרי ובאדר – כפי שיתבררו בהמשך - הונעו מתוך אותה תחושת שליחות שנועדה לשמאל הציוני, השולט בא"י, להאציל מרוחו ולהדריך לאורו את השארית שנותרה עדיין לפליטה באירופה.

פרילינג מצא כי במערכת קבלת החלטות ובמערכת הביצוע של הישוב היהודי בא"י התקיימו שתי מערכות, זו הגלויה, שזירותיה הגלויות היו מפא"י, הנהלת הסוכנות היהודית ואספות אלו או אחרות, וזירה סמויה, המכונה בפיו "המערכת המקבילה", אשר נהנתה מחופש מבצעי לקידום פעולות ההצלה הרחק מלחץ הציבור ומוסדותיו הנבחרים. על הגוף המחליט במערכת המקבילה נמנו בן גוריון, קפלן ושרת. על המערכת המבצעית נמנו בין השאר הדרי ובאדר. 'המערכת המקבילה' נוצרה, לדברי פרילינג, גם בשל מורכבותו ולחצו של הציבור היהודי על מפלגותיו, תנועותיו והלנדסמנשפטים הרבים שבו להיות שותפים בהצלה. אלו מצאו את מקומם בוועדת ההצלה היישובית, אשר למעשה היתה ועדה עקרה ומסורבלת שלא יכלה לנהל פעולה מורכבת, ובראשה יושב ראש - יצחק גרינבוים, איש ה'ציונים הכליים א' וחבר הנהלת הסוכנות – שלדעת פרילינג היה מנהיג ללא משקל פוליטי של ממש בישוב, "שעתידו כבר היה מאחוריו". מחודש מרס 1943 החלה חבורת הפיקוד של 'המערכת המקבילה' להתבסס בקושטא במטרה לבדוק באורח בלתי אמצעי את המתרחש באירופה, להעריך את סיכויי הפעולה, ולתכנן אותה – היישר מול הדרג מקבל החלטות בירושלים. דרג זה בא לקושטא במהלך שנת 1943: קפלן הגיע במרס, קולק במאי, שרת ביוני, אבריאל באוגוסט וראובן שילוח נסע פעמים רבות על הקו. רוב הפעילות הענפה הזאת לא באה לידי ביטוי בתיעוד של הנהלת הסוכנות וועד ההצלה.¹⁴⁵

זו היתה בפועל מערכת שעקפה את ההנהגה הדמוקרטית הייצוגית של היישוב. הצורך בסודיות וגמישות, כנימוק להצדקת הקמת גוף פוליטי מונוליטי, רק הגביר את חוסר האמון מצד התנועות שלא שותפו שותפות אמת בעבודת ההצלה, ותחושה קשה של פוליטיזציה של עבודת ההצלה, ליוותה אותם. הקשר של הדרי ובאדר עם הבסיסים השונים התקיים בעיקר באמצעות מכתבים וכספים – שמקורם בעיקר בכספי הישוב והגיוינט, שהועברו על ידי בלדרים, אנשי הריגול הנגדי בשרות ההונגרים או הגרמנים, וכן בלדרים רשמיים של משרד החוץ ההונגרי. עבור שליחותם קיבלו השליחים תמורה גבוהה. הם נהנו כמעט מחופש תנועה מלא בדרכם לטורקיה ובחזרה לארצותיהם.¹⁴⁶ היום ידוע כי המכתבים צולמו על ידי אותם בלדרים והועברו לידי הגסטפו.¹⁴⁷

המרכז בג'נבה

¹⁴³ קלרמן בקושטא אל המשרד המדיני בירושלים ואל ועדת ההצלה בתל אביב, 15 באוגוסט 1943, ארכיון ז'בוטינסקי, פ-315195. (להלן: א. ז'בוטינסקי)

¹⁴⁴ משה שרת לפני מרכז מפא"י, 24 באוגוסט 1943, אמ"ע, 2-23-1943-42.

¹⁴⁵ טוביה פרילינג, "הטריטוריה הבלתי מוצהר והמערכת המקבילה", אלמוג, בלטמן, בנקיר, עופר (עורכים), **השואה הייחודי והאוניברסלי. ספר היובל ליהודה באואר**, יד ושם, האניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ב, ראה במיוחד עמודים 133-136, 148. (להלן: פרילינג, "המערכת המקבילה").

¹⁴⁶ כהן, **מחתרת חלוצית**, עמ' 55; "פעולות הצלה בקושטא 1940 - 1945".

שווייץ הייתה מרכז חשוב לאיסוף אינפורמציה אודות מצב היהודים במדינות הכבושות בידי הנאצים, לכן שימשה נקודת מוקד לרוב הארגונים היהודיים, ציונים ולא ציונים, מכל העולם. בגינבה פעלו שלושה משרדים מטעם הסוכנות: המשרד הא"י בגינבה, יוצג על ידי ד"ר שמואל שפס ועוזרו ד"ר חיים פוזנר;

המחלקה המדינית של הסוכנות, ובראשו ריכרד ליכטהיים ואתו ד"ר יוסף וייס, נציג הקק"ל, ופריץ אולמן. הנהלת הסוכנות העמידה את ליכטהיים בראש משרד לשעת חירום, שנועד לאיסוף מידע וקיום קשר עם היהדות והתנועה הציונית בשטחי הכיבוש ולפעולה באמצעות הצלב האדום הבינלאומי; וכן משרדו של ד"ר משה כהני, נציג הסוכנות ליד חבר הלאומים.

נוסף על כך פעל בגינבה החל משנת 1940 גם נתן שוואלב, איש 'חבר הקבוצות והקיבוצים', כשליח 'דרור – החלוץ', שהייה למעשה מטרייה של לשכת 'החלוץ' שאיגדה בתוכה ארגונים ציוניים סוציאליסטיים – חלוציים. הוא פיתח שיטת שליחים בין ארגונים יהודים באירופה הכבושה, שהתבססה על אנשי הריגול הנגדי הגרמני. למרות שלא נימנה על השקפתם האידיאולוגית, שלחו אליו גיזי פליישמן והרב וייסמנדל בקשות רבות, בידועם שהוא מהווה צינור להפצת האינפורמציה לירושלים, לונדון, איסטנבול, ניו יורק ועוד; משרדו של הקונגרס היהודי העולמי, בראשות נחום גולדמן, יוצג בגינבה על ידי גרהרד ריגנר (Dr. Gerhard Riegner; הגוינט (Joint) – ארגון עזרה והצלה לא ציוני, בעל השפעה גדולה ביותר, יוצג בשווייץ על ידי סאלי מאיר – איש עסקים בדימוס, שעמד בראש הפדרציה של הקהילות היהודיות בשווייץ (SIG) עד 1942. מאיר נחשב אדם אמין.

עד הקמת המשלחת בקושטא, בראשית 1943, שימשו המוסדות בגינבה את הקשר העיקרי של התנועה הציונית בהונגריה עם גורמי חוץ.

את המרכז בגינבה, כמו זה שבקושטא, ציינו קונפליקטים אידיאולוגיים ואישיים. לעיתים הנציגים לא חילקו אינפורמציה אפילו לא עם חברים מאותה קבוצת השתייכות, מה שעשה את שיתוף הפעולה בבלתי אפשרי. ריכרד ליכטהיים הביע פחד מאי שיתוף הפעולה בתוך התנועות הציוניות:

נתן [שוואלב – א.נ.] והנריק [חיים פוזנר, איש המשרד הא"י וחבר מפא"י – א.נ.] עובדים לגמרי באופן עצמאי [...] (מאחורי גבו של ברלס) [...] עושים כרצונם [...] היית מופתע אם היית שומע מה מוסד כמו הצלב האדום הבינלאומי חושב על התנהגותם זו של הקבוצות שלנו [...] מה אדם כמו שוורצנברג מהצלב אדום הבינלאומי חושב [...] אם שוואלב והנריק משלמים להם עבור ביקורים [במחנות מעצר – א.נ.] בלי לדווח לי [...] ולכהני, המזכיר הכללי".

הערכה דומה הביע אריה קובוביצקי, הנציג האמריקאי בקונגרס היהודי העולמי שביקר באירופה במהלך חודשי המלחמה האחרונים וציין ש"היריבות והקנאה של גופי הצלה שונים הוא כזה שהיה לגמרי בלתי אפשרי לקבל דו"ח לא משוחד".¹⁴⁸

¹⁴⁷ באואר, **יהודים למכירה**, עמ' 200 – 201; 166- 167; Aronson, **Hitler, Allies, Jews**, pp. 24 – 25. ; 217 – 213; Kranzler, **Mantello** pp. 24 – 25. שוואלב היה קרוב לסאלי מאיר וסיפק לו ¹⁴⁸ פורת, **הנהגה במלחוד**, עמ' 213 – 217; 24 – 25. שוואלב היה קרוב לסאלי מאיר וסיפק לו העתקים של החומר שקיבל מחו"ל, אבל לא סיפק אינפורמציה לריכרד ליכטהיים, נציג הסוכנות היהודית, רוויזיוניסט בהשתייכותו הפוליטית, ולריגנר מהקונגרס היהודי העולמי. ריגנר לא חילק אינפורמציה עם זילברשיין, חבר בקונגרס היהודי העולמי.

באדר התלונן על אופן חלוקת העזרה שבו נהג נתן שוואלב: "כל עוד לא ישתתף חבר שלנו במשרד המרכזי העולמי של החלוץ בגינבה, יעשה בו נתן שוואלב כבתוך שלו בלבד [...] מעביר את העזרה לחבריו". הוא קרא לישומר הצעיר לעמוד על המשמר ולדרוש את צירופה.¹⁴⁹ באדר, שכה חרד לחוסר ייצוגה של מפ"ם במוסדות החלוץ בגינבה, היה דמות מרכזית שנאבקה לבל יתווספו נציגים נוספים לוועדת ההצלה בקושטא, בה הוא היה חבר. הוא היה מודאג מהאפשרות שבעקבות הלחצים תגדל המשלחת בקושטא ובכך יתערער מעמדם:

ריבוי השליחים העלולה לדחוק את שנינו מעמדת המפתח [...] תתיעצו עם ציזלינג על הצעדים עליכם לאחוז למען ישמור את אשר השגנו עד כה. בהזדמנות היותו כאן [בקושטא – א.נ.] של משה [שרתוק-שרת – א.נ.] שכנענו אותו שאין אפשרות לשנות את הסטטוס קוו למרות האנשים שבאו הנה עם יפוי כוח מוחלטים כגון אגודה והרביזיוניסטים [...] בינתיים יעבור זמן ויתכן כי חלק מהנוכחים כאן יתפזרו או יתרגלו לעובדה, שהם, מלבד "ברית הארגונים החלוצים", נמצאים מחוץ למסגרת בה נחתכים הדברים.¹⁵⁰

עבודת ההצלה העיקרית של המרכז בגינבה עם הונגריה ודרכה עם סלובקיה ופולין, התרחשה באמצעות נתן שוואלב וחיים פוזנר. לדברי פורת, מערכת היחסים במרכז זה היתה כה מעורערת, ולמעשה רק ההסתדרות הצליחה להקים מרכז פעולה, שעמו נמנו הנציגים של חברי גוש העבודה: זילברשיין, שפס, פוזנר, שוואלב וירבלום. לדעתה, הם הם שעשו את עיקר העבודה מגינבה, משום שהיו צעירים, נמרצים ומוכנים לסיכון. הסיבה, לדבריה, שלכטהיים בגינבה וברלס בקושטא, לא היו חלק מהחבורה המשפיעה בשני המרכזים הללו היא שהיתה קיימת הקבלה בין מילוי תפקיד רשמי, גיל מבוגר ונטייה לגלאיזם-שצינה את השניים, לעומת בעלי התפקידים האחרים באותם מקומות, שאופיינו בחינוך תנועתי של אוונגרד, נעורים ונטייה לפעולה נועזת וחרירה, הנעשית בין כמה אנשי סוד.¹⁵¹ ממילא עולה השאלה, כלום לא היו בעלי נטייה לפעולה נועזת ושומרי סוד בקרב התנועות האחרות, זולת חברי השמאל הציוני, כך שיכלו להשתלב בעבודה באופן אמיתי, ולהפיג בכך את המתח והתסכול סביב הרכבם המונוליטי של גופי ההצלה הללו?

מן המרכזים בקושטא וג'נבה נטוו קשרים באמצעות דואר ובלדרים עם שטחי הרייך, לשם הביאו מכתבים, כספים, חבילות מזון ותעודות – בקשיים עצומים, ומשם התקבל מידע. הנציגים באותם מרכזים העבירו ארצה את המכתבים שהתקבלו מאירופה הכבושה, בתוספת סיכומים וניתוחי מצב שהם כתבו. בין שני המרכזים התקיימה התכתבות מתמדת והיא כללה התייעצות, הצעות לפעולה, דיווח על המצב באירופה ובארץ, העברת כספים ודואר ועוד.¹⁵²

המרכז בבודפשט

עוד על מעמדו של מרכז "החלוץ" בגינבה, על מעמדם ויחסייהם ההדדיים של ליכטהיים ושוואלב ראה: רעיה כהן, **בין "שם", ל"כאן"**, סיפורם של עדים לחורבן שווייץ 1939 – 1942, עם עובד, תל אביב, תשנ"ט, בעיקר פרקים שני – רביעי. (להלן: כהן, **בין "שם" ל"כאן"**)

¹⁴⁹ אל אברמק ליפסקר, 2 באפריל 1943, א. מורשת, א' /D.1.700.

¹⁵⁰ 19 באוגוסט 1943, א. מורשת, ב' /D.1.703.

¹⁵¹ פורת, הנהגה במלכוד, עמ' 216 – 217, 258 – 259.

¹⁵² פורת, הנהגה במלכוד, עמ' 234 – 263.

את קיומה הרשמי של ועדת העזרה וההצלה בבודפשט ניתן לראות במכתבם של שפרינגמן ולאזאר, חברי 'האיחוד' ההונגרי, בנובמבר 1942, אל מלך נוישטאט, שהגיע מטעם ההסתדרות לקושטא באותה תקופה. במכתב מסרו על מצבם הכספי הקשה, נוכח בואם של הפליטים מסלובקיה. ב-6 בדצמבר 1942 הגיע לבודפשט מכתבה הראשון של המשלחת בקושטא אל השניים, ובו בישרו על הקמת המשלחת בקושטא. מכתבים דומים הגיעו לפעילים ציונים בבודפשט, טרנסילבניה וקארפטו רוס, אולם כבר באחד המכתבים הראשונים, שנשלח מהדרי לראשי תנועות הנוער, נקבע כי שפרינגמן יהיה הכתובת העיקרית למשלוח העזרה מקושטא.¹⁵³

בפועל, חברי 'ועדת העזרה וההצלה' בבודפשט, בשנת 1943, היו רק שלושת חברי 'איחוד' – מפא"י: שמואל שפרינגמן, ישראל (רז"ו) קסטנר ויואל ברנד. ברנד – יליד טרנסילבניה, חי בגרמניה גורש ממנה בשנת 1935 והפך לציוני לאחר הגיעו לבודפשט; שפרינגמן – יליד פולין ובעל אזרחות פולנית, אף שגדל בהונגריה מגיל שנה, והיה מראשי 'פועלי ציון' בהונגריה; קסטנר – מקולוז'וואר בטרנסילבניה, בה שימש כמזכיר הסיעה היהודית בבית הנבחרים הרומני, פעיל ציוני וכתב העיתון היומי הציוני Uj Kelet, עד אשר נסגר בשנת 1940, אז העתיק מגוריו לבודפשט. כולם החלו בפעולתם למען עזרה והצלה מתוך רגש סולידריות עם הפליטים, ביוזמה אישית. צעדיו הראשונים של ברנד בסיוע לפליטים, החורגים ממסגרת פעולה אישית, נעשו לאחר בואם של פליטי סלובקיה במרס - אפריל 1942. שפרינגמן קיים את הקשר עם קושטא באמצעות בלדרים שהוא יזם את גיוסם למשימה, וקסטנר הוגדר כ"מח" שמאחורי הפעילות והמקשר עם מוסדות יהודיים.¹⁵⁴

מי מינה את ועדת ההצלה בבודפשט? זו היתה שאלה שעלתה לאחר המלחמה, והתשובות עליה היו שונות, ולמעשה תיגענה בשאלה מדוע קיבל גוף זה בלבד את המנדט לנהל את עבודת ההצלה של יהודי הונגריה ודרכה בסלובקיה ובפולין, בכספי הישוב והעם היהודי? מי קבע כיצד ולמי יחולקו אותם כספים באותם בסיסים, ומה היה מעמד ועדת ההצלה בבודפשט בעיני הציבור והמנהיגות היהודית - הכללית והציונית?

ברהם, שהסתמך על דו"ח קסטנר,¹⁵⁵ כתב כי בין המייסדים של ועדת ההצלה היו אוטו קומוי, נשיא ההסתדרות הציונית בהונגריה, ינו פרנקל-מנהיג ה'מזרחי', ארנו סילאגי מ'השומר הצעיר', יואל ברנד, קסטנר ושפרינגמן מה'איחוד'.¹⁵⁶ קסטנר בקש להעניק לגיטימציה לוועדת ההצלה שבראשה עמד, על ידי ציון שמות חברים מתנועות שונות שהיו, כביכול, חברי ועדת ההצלה בבודפשט. ואילו יואל ברנד כתב כי הנהלת 'פועלי ציון' נתכנסה לישיבה ומילאה את ידי השלישייה (שפרינגמן, קסטנר וברנד - א.נ.) לארגן את העבודה ולנהלה.¹⁵⁷ בעדותו הראשית במשפט גרינוואלד – חזר קסטנר ותאר את הרכב הוועדה כפי שכתב

¹⁵³ שטאובר, 'ועדת ההצלה בבודפשט 1943', עמ' 33 – 34.

¹⁵⁴ כהן, **המחתרת החלוצית**, עמ' 33, 51 – 53.

¹⁵⁵ קסטנר כתב: "בינואר 1943 התקיימה בפנסיון קורסו התייעצות יוזמת. השתתפו בה צבי סילאגי (השומר הצעיר), ינו פרנקל (המזרחי) ושמואל שפרינגמן ואני ייצגנו את 'האיחוד'. יושב ראש – המהנדס אוטו קומוי (ציונים כלליים). [...] הוחלט, בתום ויכוח סוער, על ייסודו של ועד לעזרה ולהצלה. חולקו תפקידים, נקבעה תוכנית עבודה [...] אוטו קומוי נטל על עצמו את תפקיד היו"ר. בידי הופקדה המינהלה, כסגן היו"ר " בתוך: **דו"ח קסטנר**, עמ' 60 – 61.

¹⁵⁶ Braham; **Politics**, P. 107; באואר כתב כי אל שפרינגמן, קסטנר וברנד, כחברי ועדת ההצלה, נוספו: קומוי- הציוני הכללי, משה קראוס ואויגן פרנקל – כנציגי 'המזרחי', וסילאגי שייצג את 'השומר הצעיר'. בתוך: באואר, **יהודים למכירה**, עמ' 200; בערך "קסטנר", **באנציקלופדיה של השואה**, כרך ה', עמ' 1101 – 1103 תואר קסטנר על ידי באואר כסגן נשיא ועדת ההצלה, שבראשה עמד אוטו קומוי.

¹⁵⁷ ברנד, **בשליחות נידונים למוות**. ברנד היה יליד טרנסילבניה, והגיע לבודפשט ב-1935. ישראל קסטנר הגיע לבודפשט בשנת 1940 מקולוז'וואר בטרנסילבניה, שם היה מזכיר הסיעה היהודית בבית הנבחרים הרומני, ופעיל ציוני ידוע. שמואל שפרינגמן, יליד פולין, שחי שנים רבות בהונגריה, היה תכשיטן ועל רקע עיסוקיו רקם יחסים טובים עם פקידים הונגרים ודיפלומטים זרים.

בדו"ח.¹⁵⁸ בחקירה נגדית כבר הדגיש את משקלם של חברי ה'איחוד' בהקמת הוועדה: הוועדה הורכבה על פי הזמנת קומוני, "רוב המשתתפים – נציגי המפלגות – החליטו על הקמתה [...] חברי הקבוצה היוזמת של עבודת ההצלה היו במקרה חברי איחוד". לדבריו, את כל האדמיניסטרציה מסרו לאותם אנשים שכבר היו פעילים בעבודה זו והיו מוכנים לקבל על עצמם סיכון, האחרים היו בחלקם הרבה פחות מוכנים לקבל על עצמם את הסיכון.¹⁵⁹

א. כהן כתב כי ועדת ההצלה לא הוקמה על ידי מוסד יהודי הונגרי מוסמך אלא בהחלטת מקימיה, חברי ה'איחוד' ההונגרי, כדי לסייע לפליטים שזרמו להונגריה. עם המכתבים היה מגיע מקושטא גם כסף. השליטה על המקורות הכספיים הללו היוותה את הבסיס העיקרי שעליו נבנתה יוקרתה וכוחה הפוליטי של ועדת העזרה וההצלה.¹⁶⁰ לדברי שטאובר, פנייתם של השליחים הארצישראלים אל חברי ה'איחוד' לארגן פעילות עזרה ומינויו של שפרינגמן כמקשר העיקרי בינם לבין התנועה הציונית בהונגריה, וככתובת לקבלת העזרה – הן שקבעו את מעמדה המוביל של מפלגת "פועלי ציון" בוועדה. חברי ה'איחוד' ראו בוועדה מפעל יציר כפיהם, בטענה כי הם היו הראשונים שיזמו את פעולות העזרה, ואילו עסקני ההסתדרות הציונית וראשי המפלגות הציוניות האחרות, שחששו מפני פעילות בלתי לגאלית, סרבו לשתף פעולה במאמץ זה.¹⁶¹

מדוע ועדת ההצלה בקושטא לא הסתפקה במסגרת הקיימת להצלה, במשרד הא"י, או מסגרות תומכות אחרות שניבנו על ידי יהודי הונגריה, כדוגמת MIFI או OMZSA, ואותם היו מגבים בכספים והוראות, כפי שעשו עם ועדת ההצלה שהוקמה? ישנה גישה האומרת כי היא הוקמה בניסיון לפתור את בעיית הפליטים, כי מוסדות אחרים לא יכלו לענות על האתגר הזה, בפרט בכל הקשור לפליטים חלוצים מסלובקיה, בשל האופי הגלאלי של פעולת אותם מוסדות.¹⁶² הטענה הזאת נכונה רק בחלקה, שכן במקרה של המשרד הא"י, ודאי ידעו חברי הלשכה בקושטא, ובמיוחד ברלס, מה רב היה החלק הבלתי לגאלי בעבודת המשרד הא"י, ואף בידיעה ובשיתוף פעולה עם אישים הונגרים.

מרכיב מרכזי בקשר שבין ועדת ההצלה בבודפשט וועדת ההצלה בקושטא היה הכסף. באמצעות הכספים שנשלחו התאפשרה פעילות העזרה וההצלה של התנועה הציונית בהונגריה. להערכת שטאובר, נשלחו מקושטא לוועדת ההצלה בבודפשט עד לכיבוש הגרמני, כ- 150,000 דולר, שהם 1,220,000 דולר במונחי שער הדולר בשנת 1989.¹⁶³ את חלקו קיבלו חברי הוועדה לצורכיהם, חלקו סיפקו לראשי התנועות החלוציות וחלקו שלחו לסלובקיה ופולין. מקור הכסף היה הישוב בארץ וכספי העם היהודי בתפוצות, בעיקר כספי הגוינט.

¹⁵⁸ עדות קסטנר- משרד עו"ד תמיר, עמ' 5. בשולי העמוד נכתב בכתב יד, כנראה בידי תמיר או עוזריו: "אז עוד לא ידע שקראוס יעיד". בחקירת הנגד ריכז קסטנר את דרך המינוי של ועדת ההצלה: "לא מינינו את עצמנו וגם לא נבחרנו על יד מישהו אחר. קומולי הזמין לדירת את נציגי המפלגות הציוניות על מנת לדון בפניה מטעם ועדת ההצלה של הסוכנות היהודית מקושטא להקים ועדת הצלה בבודפשט. מאחר שתפקידים אלה לא היו מיועדים לפרסום ברבים [...] הוחלט לוותר על אסיפה כללית של ההסתדרות הציונית." – שם, עמ' 28.

¹⁵⁹ עדות קסטנר – משרד עו"ד תמיר, עמ' 39.

¹⁶⁰ אשר כהן, "לדמותה של ועדת העזרה וההצלה בבודפשט בראשית דרכה", **ילקוט מורשת**, כ"ט (1980), עמ' 143-147; הנ"ל, **מחצית חלוצית**, עמ' 52.

¹⁶¹ שטאובר, "ועדת ההצלה בבודפשט", עמ' 36 – 37, 47.

¹⁶² מתוך: "פעולות הצלה בקושטא 1942-1945".

¹⁶³ שטאובר, "ועדת ההצלה בבודפשט", עמ' 66.

פעולות הוועדה בבודפשט התרכזו בקיום קשר עם נציגויות הישוב בקושטא ובגינבה, בהעברת כספים לשטחי השליטה וההשפעה הגרמנית, בהעברת מידע על גורלן של קהילות יהודיות, ובמתן עזרה לפליטים לחציית הגבול להונגריה וסיוע ראשוני עבורם. לדברי קסטנר, הקשר עם קושטא היה תקין כמעט לחלוטין. מלבד הכספים לצרכי ההצלה, הביאו הבלדרים איתם עיתונים ומכתבים מחברים בא"י, הודעות מעודדות שקראו להחזיק מעמד, ואפילו קול קורא ממנהיגי הישוב אל שארית הפליטה בגולה. דברי שרת, בן צבי, גרינבוים, נוישטאט – המזכיר המדיני של האיחוד העולמי – וברלס שוכפלו בבודפשט והועברו אל הגטאות, שעדיין שרדו בפולין, על ידי מבריחים ובלדרים.¹⁶⁴

פעילות ועדת ההצלה התאפיינה – לדברי שטאובר – ביציאה מדלת אמותיה של התנועה הציונית, ושאיפה עזה לאמץ מדיניות אקטיבית שתסייע ליהודים בהונגריה ומחוץ לה. המעמד המיוחד של הוועדה בעיני הגרמנים, לאחר הכיבוש, היה פועל יוצא של הקשרים שהצליחה לרקום לפני הכיבוש עם נציגי ארגונים יהודים בארצות ניטרליות ובעיקר עם שליחי הישוב בקושטא, והוא שהיווה את הבסיס לתוכניות ההצלה עם הגרמנים לאחר הכיבוש.¹⁶⁵

עם עליית שפרינגמן לארץ ישראל, בינואר 1944, הורכבה ועדת ההצלה מקסטנר ומיואל ברנד בלבד. כפי שנראה בהמשך, עם תחילת המשא ומתן על הרכבת רשימת נוסעי הרכבת (ברגן בלזן /קסטנר) באפריל 1944, הצטרפו לוועדת ההצלה: קומוי – שעתיד לפרוש ממנה בסוף אוגוסט ראשית ספטמבר 1944, סילאגי- שייחדל להיות חבר בה עם נסיעתו ברכבת קסטנר ב- 30 ביוני 1944, ואופנבך. מאוחר יותר הצטרף אנדראס ביס, קרוב משפחתו של ברנד. עם נסיעת יואל ברנד לקושטא ב- 17 במאי 1944 תפסה את מקומו אשתו, האנזי, אשר היתה בפועל נוכחת ומשפיעה בוועדה מיום הקמתה. רפי בנשלום ופרץ רבס היו, בפועל, גם חברי ועדת ההצלה בתקופת הכיבוש, והיו שותפים בקביעת מדיניותה, גם אם תוך חילוקי דעות מסוימים עם קסטנר.

רשת הבלדרים בשרות ועדות ההצלה בקושטא, בגינבה ובבודפשט

את ראשית הקשר עם הבלדרים יש לראות בפנית שפרינגמן אל בנדי (אנדור, אנטל) גרוס באוקטובר 1942.

כאשר פנו נציגי הסוכנות היהודית בקושטא אל הציונים בבודפשט וביקשו שיקימו ועדת עזרה והצלה, היה בונדי גרוס – המתואר כיהודי מומר ואיש העולם התחתון – לשליחם העיקרי. ככל הנראה, גרוס הוא שגישר בין ועדת ההצלה ובין קבוצת האבוור (Abwer) – שרות הריגול הנגדי הגרמני אשר צמרתו, בראשות מפקד השרות, האדמירל וילהלם קאנאריס (Kanaris W.), וראש האבוור בבודפשט, ד"ר יוזף שמידט (Schmidt J.), ועוד, ניהלו מדיניות חשאית כנגד משטרו של היטלר, למען השגת שלום מהיר עם בעלות הברית המערביות. בלדרים חשובים אחרים, כנראה גם הם ממוצא יהודי, היו: יוז'ף (יוזי) וינגגר (Winniger J.), שפעל בשרות מטה האבוור בוינה, וכנראה אריך פופסקו (Popescu E.), וכן פריץ לאופר (Laufer F.); סוכנים נוספים היו: ד"ר רודולף (רודי) סדלאצ'ק (Sedlaczek R.), רודי שולץ (Scholz R.) ואריך קלאוזניצר (Klausnitze E.). אליהם

¹⁶⁴ דו"ח קסטנר, עמ' 65.

¹⁶⁵ על פעולות ועדת ההצלה בבודפשט ראה בהרחבה עבודת ה-M.A של שטאובר, "ועדת ההצלה בבודפשט", וכן עמ' 179.

נוספו אנשי משרד החוץ והמודיעין ההונגרי, כנראה כדי לקדם את המגעים שממשלת קאלאי החלה בהם עוד בסתיו 1942 לקראת שלום נפרד עם המערב.

תמורת דברי הדואר והכספים, שנשאו מקושטא לבודפשט ומשם אף לשרידי קהילות יהודיות בארצות שונות, קבלו הבלדרים תשלום גבוה, בדרך כלל 10% מסכום הכסף שנשאו. תמורת הכסף שקיבלו העבירו מכתבים וכספים לבודפשט וסלובקיה ולגטאות בפולין, והשיגו מידע עדכני על גורלן של קהילות יהודיות ופעילות ציונים מרכזיים. איש הקשר המרכזי עם אנשי האבוור מטעם ועדת העזרה וההצלה היה ברנד. הפעלתם של אנשי הריגול הגרמני כבלדרים עוררה התנגדות בקרב פעילים בולטים כמו משה קראוס וצבי סילאגי. התנגדותם נבעה, לדעת שטאובר, בשל התנגדות עקרונית לשיתוף פעולה עם אנשי שרות גרמנים, ומחשש שקשר זה יפגע בתנועה הציונית ההונגרית.

אנשי האבוור החלו גם להעביר מידע לשירותי הביון המערביים על הנעשה בשטחי הכיבוש הגרמני ואף הופעלו על ידם לביצוע משימות שונות, בעידוד אנשי המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, טדי קולק ואהוד אבריאלי. פעילותם של אנשי האבוור בשרות ארגוני ההצלה היהודיים היתה ידועה כנראה גם לס"ס: הגסטפו בראשות היינריך מילר (Moeller H.) ערך זמן רב מעקב אחר פעילות סוכני האבוור, מחשש שהארגון חותר תחת המשטר הנאצי, אולם הארגון המשיך להתקיים כגוף עצמאי בפיקודו של קנריס עד פברואר 1944.¹⁶⁶

ויניגר ואולי גם גרוס ואריך פופסקו צילמו את חליפת המכתבים בין שני הצדדים והעבירו אותו לסניף הווינאי של האבוור. לדברי באוואר, שליחי הישוב לא הבינו כמה גלויים היו מעשיהם לעיני האבוור.¹⁶⁷

אף אהרונסון מצא שהבלדרים שהעבירו את דואר הציונים לכתובות יהודיות בשטחים הכבושים, דיווחו לנציג הגסטפו בבוקרסט, גוסטב ריכטר, על תוכן המכתבים, וזה דיווח על כך לאייכמן, מפקדו. ומכאן שהגסטפו ידע על ארגוני ההצלה ופעולותיהם שמקורם בקושטא, גינבה, בוקרסט, בודפשט, ירושלים וניו יורק כבר בראשית 1943. לדבריו, רשת המלשינים של הגסטפו היתה כה רחבה ועמוקה, ומבחינה זאת מרכזי ההצלה בקושטא וגינבה סיפקו להם את המידע ההכרחי כדי למנוע קשת רחבה של הצלה.¹⁶⁸

ר. רוזט סבור כי האבוור החשיב את המגעים עם ועדות ההצלה כאבני דרך בתוכניתם למשא ומתן עם המערב ולכן לא חיסל קשר זה, כי ממנו למדו על המערכת הפועלת מחוץ להונגריה ובתוכה.¹⁶⁹ האינפורמציה מנתן שוואלב בשווייץ הגיעה בדואר בחסד הגרמנים. הדואר עבר בארצות הנתונות לשליטה גרמנית וצנזורה גרמנית. הבלדרים המשיכו לפעול עד למחצית חודש דצמבר 1944, לערך.¹⁷⁰

¹⁶⁶ שטואבר, "ועדת ההצלה בבודפשט", עמ' 55 – 61. על פעולות הבלדרים בשרות ועדות ההצלה בקושטא ובבודפשט, ראה שם, עמ' 79 – 135.

¹⁶⁷ באוואר, **יהודים למכירה**, עמ' 200 – 201.

¹⁶⁸ Aronson, **Hitler, Allies, Jews**, pp. 166-167.

¹⁶⁹ Rozett Robert "The Relationship Between Rescue and Revolt: Jewish Rescue and Revolt in Slovakia And Hungary During The Holocaust", Thesis Submitted For The Degree "Doctor Of Philosophy" To The Senate Of Hebrew University Of Jerusalem. June 1987, p.175. (להלן: "Rescue and Revolt", Rozett).

¹⁷⁰ בנשלום, **נאבקנו למען החיים**, עמ' 82, הערה 22 עמ' 111.

יש הממעיטים מערך המוטיבציה של פעילות הבלדרים ומצמצמים אותה לבצע כסף. רפי בנשלוס, ממנהיגי פליטי 'השומר הצעיר' הסלובקים בהונגריה, ולימים חבר בוועדת ההצלה בבודפשט, סבור היה כי השאלה היהודית כשאלה מדינית, ובראש בראשונה כשאלה מדינית של הס"ס כלל לא עניינה את הבלדרים. לא היה להם אכפת לעזור ליהודים ולהציל כמה מאות מהם, אם יוכלו על ידי כך להרוויח דבר מה. על כל המלאכה הזאת ניצחו אנשי קסטנר, לדבריו, ולהנהגת התנועה החלוצית כמעט לא הייתה דריסת רגל בה, מטעמי זהירות, ו"גם אולי מסיבות של מדיניות מפלגתית", סתם ולא פירש. וניה הדרי גם סבור היה כי אינטרס הפעולה של הבלדרים היה כסף ואולי מידע חסוי המצוי במכתבים שניתן ממנו ללמוד משהו כמו "האם אנו מאמינים בסוף המלחמה וכו'". הדרי העריך כי במברקים ובמכתבים שנשלחו לא היה מידע רב: "מברקים הגיעו, אך אלו לא סיפקו אינפורמציה, מלבד אינפורמציה לגבי כספים [...] המידע שאנחנו היינו יכולים לספק להם, זה פרורים. יכול להיות שהממונה של אותו שליח גם הוא קיבל קצת כסף".¹⁷¹

הקשר בין הבלדרים וחברי הוועדה בבודפשט היה קשר מסובך ומפוקפק, שבו לעיתים היטשטשו הגבולות בין הבלדר למפעילו היהודי, ובין מטרת הכסף לבין השימוש האמיתי בו. פרץ רבס תיאר בלדרים מופקרים, שטופי זימה ותאבי בצע, שאתם נאלצו לשתף פעולה כדי לזכות במידע חשוב שביקשו לדעת.¹⁷²

ניסיונות ה'איחוד' לשינוי מבנה המשרד הא"י

עם הקמת ועדת ההצלה בבודפשט בראשית שנת 1943, היו למדיניות הציונית ההונגרית שני צירים עיקריים שסביבם התרכזו ענייני ההצלה: המשרד הא"י וועדת העזרה וההצלה. מנהיגי התנועות החלוציות, פליטים ומקומיים, שאבו את כוח פעילותם משני גופים אלו: חלוקת סרטיפיקטים – לעליה ולהגנה- וחלוקת כספים לסיוע, בעיקר לפליטי התנועה.

חברי ה'איחוד' דרשו מינוי רישמי למשרת מנהל המשרד הא"י, והשלמת החסר של חבר עשירי בלתי מפלגתי ונציג החלוץ, בוועדת המשרד.¹⁷³ הרצון לשנות את הרכב ועדת המשרד נבע, לדעת אנשי ה'איחוד' ולדעת אשר כהן,¹⁷⁴ מסיפוח השטחים להונגריה שהביא להכפלת מספר יהודי הונגריה והמחנה הציוני. נוצר חוסר איזון בולט, לדעתם, בין המצב בפעילות הממשית לבין המצב שאותו הקפואו תוצאות הבחירות משנת 1939, ואשר התנהל בהתאם להם. המערכת הפוליטית, אשר הציבה את ה'מזרחי' וה'שומר הצעיר' מצד אחד ואת 'איחוד' - מפא"י ו'הציונים הכלליים' מצד שני, נוצרה מתוך יחסים במשרד הא"י

¹⁷¹ ראיון של נעימה ברזל עם וניה הדרי, 31 בדצמבר 1979, 'מרכז', H3C34.

¹⁷² רבס, **מול נחשול הרוע**, עמ' 127 – 129; ברנד הודה כי: "שתינו הרבה. קלאוזניצר היה שתיין מובהק. אני עצמי נתפסתי אז לאלכוהול לשם חיזוק עצמי", בתוך: ברנד, **בשליחות נידונים למוות**, עמ' 82; בונדי גרוס העיד כי לאחר הכיבוש בילה יחד עם קסטנר וברנד, לרוב בדירת סוכני הוועדה, ויניגר ושולץ, במשחקי קלפים והימורים על מרוצי סוסים. לטענתו, קסטנר הפסיד 20 אלף דולר, לפחות, בכעשרה משחקים, בתוך: רוזנפלד, **תיק פלילי**, עמ' 82, 87; קראוס העיד ששמע מפי האחים דיאמנט, ממקורבי פרוידגר ופעילי הצלה אורתודוקסים בבודפשט, כי אופנבך, שכונה גזבר ועדת ההצלה, בזבז כספים על נשים וכך גם ברנד "[ש] בילה עם נשים בהר שוואבים, עד שביס הוריד אותו משם", בתוך: ראיון א. כהן עם קראוס, 1 בפברואר 1979, 'מרכז'; פרוידגר העיד שקסטנר תרץ את הופעתו באיחור לפגישה שנקבעה בכך: ש"לא ישנתי הלילה, הייתי ביחד עם קצינים ושיחקנו", בתוך: עדות פרוידגר, משפט קסטנר, 13 באוגוסט 1954, ג"מ, עמ' כ"ב – 16.

¹⁷³ קומוי אל ברלס, 25 באוגוסט 1943, אצ"מ, L15/126. ב 1942 התפטר ד"ר אוסטרן באופן רשמי מהנהלת המשרד. מיקלוש, נשיא ההסתדרות הציונית ונציג הבלתי מפלגתיים ניפטר, ונציג החלוצים פוטר ע"י המפלגות. בגלל חילוקי דעות אי אפשר היה לשחזר את הרכב המשרד. בשלב מסוים ב- 1943 הרכב הוועדה כלל 11 איש.

¹⁷⁴ אשר כהן, "לדמותה של ועדת העזרה וההצלה בבודפשט בראשית דרכה", **ילקוט מורשת**, כ"ט (1980), עמ' 148.

המבוססים על תוצאות הבחירות אשר לא שיקפו אחרי 1940 את מה שהתרחש במציאות, ובפרט לא את ההתפלגות התנועתית בין הפליטים אשר היו האובייקט העיקרי לכל הפעולות הציוניות.

לפי העדויות של קראוס, קורניאנסקי ורפי בנשלוס עולה כי ההרכב של ועדת המשרד הא"י הושלם בשלב מסוים והיה כדלהלן: נשיאות המשרד הא"י מנתה שלושה חברים: מיהאי שלמון ('מזרחי'), אוטו קומוי ('ציונים כלליים') וארנו סילאגי ('שומר הצעיר').

בהנהלה (ועדת המשרד א"י) ישבו: ארבעה נציגים של 'המזרחי', שלושה נציגים של 'השומר הצעיר', שלושה נציגים של 'הציונים הכלליים', נציג אחד של 'האיחוד'. למעשה לא חל שינוי בהרכב מאז אמצע 1941.¹⁷⁵ 'האיחוד' היה קטן ומפולג. הוא כלל את: 'פועלי ציון', 'דרור', 'הבונים', 'גורדוניה', 'מכבי הצעיר', 'תכלת לבן'. חלק מן התנועות היו קיימות מחוץ להונגריה ועם בוא הפליטים המשיכו להתקיים. בתחילה, המפתח לחלוקת העלייה דרך הונגריה היה: 42% ל'מזרחי', 27% ל'השומר הצעיר', 19% ל'ציונים הכלליים' ו-12% ל'איחוד'. כעבור זמן ניכו מ'המזרחי' 2% והוסיפו ל'איחוד'. ל'מזרחי' נשארו אפוא 40% ול'איחוד' היו 14%.¹⁷⁶

ההרכב היה למורת רוחם של אנשי 'האיחוד' והם פנו לארץ להתערב למען שינויו.¹⁷⁷ שפרינגמן ועמו משה שוויגר, ששמו היה חתום על המכתבים מטעם ועדת ההצלה בבודפשט, בפנייתם לקושטא, התלוננו על עבודת היחיד של קראוס במשרד, ובקשו לחזור למצב של תלות המשרד הא"י בהסתדרות הציונית ההונגרית, מצב שהם עצמם נאבקו נגדו בשנים הקודמות. שליטת ההסתדרות הציונית בהונגריה אמורה היתה להקל על אנשי 'האיחוד' להגביר את כוחם במשרד ולשנות את יחסי הכוחות בו לטובתם, שכן ההסתדרות הציונית נשלטה בידי 'הציונים הכלליים', בני הברית הפוליטית של ה'איחוד', באותה תקופה. במכתבים נוספים¹⁷⁸ התלוננו חברי 'האיחוד' על יחסו השרירותי של קראוס ולכן ביקשו לארגן מחדש את המשרד הא"י. כדי לחזק את טענותיו כנגד קראוס שלח שפרינגמן לקושטא תכתובת בין קראוס ופרייברגר, ראש הקהילה בזאגרב, אודות כשלון יציאת ילדי זאגרב דרך בודפשט, ובו הוכיח שקראוס מותקף לא רק בעניינים מפלגתיים, וכי הוא איש שאיננו ראוי לאמון שהוא מקבל מברלס. שפרינגמן הציע, על כן, את השניים הבאים במשרד: למנות איש 'איחוד' (משה שוויגר) כנשיא, לפטר את סילאגי, מנהיג 'השומר הצעיר' ההונגרי, מן הנשיאות של המשרד ולהושיב תחתיו איש 'איחוד' אחר (יואל ברנד), ולבסוף לשנות את אופן חלוקת הרישיונות, שהיתה מבוססת עד אז על יחסי הכוחות הפוליטיים משנת 1939, ולחלקם באופן שווה בין ארבעת התנועות.¹⁷⁹

קסטנר אף הוא התלונן בפני ועדת ההצלה בקושטא על חוסר התקינות שבו מתנהל המשרד הא"י שבו המזכיר הוא גם גזבר ומנהל הספרים של המשרד, המשלם לעצמו משכורת ולא זקוק ליו"ר או לביקורת של

¹⁷⁵ ראה פרק א'. תשעת חברי ועדת המשרד הא"י היו: שלושה מ'המזרחי': י. שלמון, כהנא, שלום שפירא; שלושה מ'הציונים הכלליים': י. רוט, קומוי, בורשודי (ברושי); שניים מ'השומר הצעיר': שמחה הונוואלד, סילאגי (או דוד קמן); אחד ממפא"י - שפרינגמן. נציגים אלה התחלפו, ולעיתים שלחו המפלגות ממלאי מקום. הנציג העשירי של הבלתי מפלגתיים היה חבר 'השומר הצעיר', ונציג החלוץ היה איש 'המזרחי', ואלו ישבו בוועדה ללא זכות הצבעה.

¹⁷⁶ קורניאנסקי, **בשליחות חלוצים**, עמ' 174; 28 בדצמבר 1978, ראיון של א. כהן עם קראוס, 'מרכז', H3C21/1.

¹⁷⁷ משה שוויגר, שמואל [שפרינגמן?], אל חברים יקרים, 20 בפברואר 1943, אצ"ד, ש' I.

¹⁷⁸ חתימה לא מזוהה אל וניה, 5 בפברואר 1943; משה שוויגר, שמואל [שפרינגמן?], אל חברים יקרים, 20 בפברואר 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HI.

¹⁷⁹ שפרינגמן, קסטנר וברנד אל מען בלתי ידוע, תאריך לא ידוע, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HI מס' 25.

מישהו מן ההנהלה. עוד התלונן על הדיקטטורה של 'המזרחי' ו'השומר הצעיר' מאז קיום הבחירות בשנת 1939, ושל קראוס אישית, "אשר אין גבול לרדיפת הכבוד שלו ולניפוח החשיבות העצמית. הוא מוכשר מאד, אבל אין לו כל רגש של אחריות ציונית. הוא אינו מתחשב באף אחד, [...] ונהנה כנראה ללא סיבה מאמונו המלא של ברלס". על קומוי, חבר הנשיאות, כתב כי הוא יותר מדי הגון כדי להתגבר על השיטות של קראוס ומגיש שוב ושוב את מחאתו נגד החלטות "הקבינט".

תלונה נוספת של קסטנר התייחסה לנציג 'השומר הצעיר', היושב בנשיאות המשרד על תקן של נציג 'א"י' העובדת' מאז 1939, ונציגות זו צריכה לעבור לידי 'האיחוד'. קומוי היה צריך, לדבריו, לקבל את נשיאות ועדת המשרד הא"י, על פי הסכם מחודש מרץ 1943, מידי 'המזרחי', אך 'המזרחי' סרב בנימוק שהאישיות של קומוי אינה מבטיחה "על מפלגתיות". "הניסיונות לעשות סדר בשנתיים האחרונות לא צלחו. המכתבים הנחמדים מברלס לקראוס אינם עוזרים, הוא [קראוס – א.ג.] ישקר קצת במברקים והכל ישאר כמו שהיה", ולכן קבע קסטנר, שרק דרישה מפורשת מקראוס להגיע לידי הסכם עם 'האיחוד' ו'הציונים הכלליים' תחת איום של פיטורים, יכול אולי לעזור. "כאן אנחנו דורשים הוראות ברורות – גם מצד ברלס. [...] אי אפשר לרכז את הכוחות בכל השטחים [...] כל עוד נשאר מצב זה במשרד הא"י. [...] תעשו זאת עכשיו ותתגברו על בעיות משפטיות [...] כדי לשמור על העניינים הציוניים וכלל יהודים". בסיום דרש קסטנר: "העתקים של מכתבים ומברקים למשרד הא"י צריכים להגיע אלינו".¹⁸⁰

לתלונות 'האיחוד' שהתרכזו בעיקר במשה קראוס, המנהל באופן שרירותי ועל דעתו את המשרד, נוספה הטענה כי יחסי הכוחות שונו בעקבות סיפוח השטחים להונגריה ובוא הפליטים. טענה זו תהפוך להיות מרכזית ובעלת משקל ותמצא אוזן קשבת אצל הדרי ובאדר, חברי ועדת ההצלה בקושטא, וכן אצל דובקין-ראש מחלקת העלייה, ואצל קפלן – גזבר הסוכנות, ממנהיגי מפא"י בארץ ישראל.

מפקד הפליטים

אשר כהן העריך את מספר הפליטים הציונים החלוצים, ערב כניסת הגרמנים להונגריה, בכ- 600 לכל היותר.¹⁸¹ קראוס העריך את מספר הפליטים החלוצים מסלובקיה, רק בכ- 200 ועוד עשרות בודדות מפולין: "אני יודע את המספרים בביטחון כי הפליטים הסתובבו תמיד במשרד הא"י והכרתי את כולם אישית [...] הרשימות שלהם לצורך העלייה עברו תחת ידי ואין להניח שהם היו משמיטים אפילו שם אחד".¹⁸² יוסף באומר העריך את מספרם בכ- 300.¹⁸³

בבוא הפליטים- החלוצים- הסלובקים להונגריה הם מצאו חיבור פוליטי בין 'האיחוד' (מפא"י) ו'הציונים הכלליים' מצד אחד, ו'השומר הצעיר' ו'המזרחי' מאידך גיסא. מנהיגי הפליטים הסלובקים ביקשו ליצור ועדה משותפת בין תנועות הפליטים השונות שהגיעו לא מכבר להונגריה, לאור הצרכים המיוחדים להם

¹⁸⁰ קסטנר אל קושטא, 12 באפריל 1943, את"ה, א.ריבלין, קובץ מס' 522.

¹⁸¹ כהן, **מחתרת חלוצית**, עמ' 56. כהן העריך את מספר הפליטים היהודים בכ- 10.000 - 15.000.

¹⁸² ראיון של אשר כהן עם קראוס, 28 בדצמבר 1978, 'מרכז', H3c21/1.

¹⁸³ ראיון עם אשר כהן, 11 בנובמבר 1978, 'מרכז' H3C7.

ובמיוחד לאור מערכת היחסים התקינה ששררה בין התנועות הללו בסלובקיה.¹⁸⁴ התביעה הגיעה גם מוועדת העזרה וההצלה בקושטא. עד מהרה התברר כי קשיים רבים עמדו בדרך להקמתה של ועדה כזאת. לדעת יוסף באומר – ממנהיגי 'החלוץ' ו'השומר הצעיר' בסלובקיה שברח להונגריה - מי שטרפדו הקמת ועדה שכזאת היו חברי 'האיחוד' ההונגרי, ש"הפוליטיקה הציונית היתה להם ענין של פרופסיה, הם בעלי אמביציה פוליטית חזקה" ולכן אינו מאמין כי יהיו מסוגלים לגשר על הניגודים.¹⁸⁵ וכך בפועל, כל תנועות פליטים הפכה להיות חלק מתנועת האם המקומית ההונגרית. פליטי 'השומר הצעיר' עבדו במשותף עם מנהיגי 'השומר הצעיר', במיוחד עם סילאגי והונואלד. אנשי 'מכבי הצעיר' הצטרפו למפלגת 'האיחוד', ואנשי 'הפועל המזרחי' הסלובקים הצטרפו לתנועת 'המזרחי' ההונגרית. ראשית הקשר היה בהגשת עזרה שהגישה התנועה המקומית לאחותה הסלובקית. במקביל דרשו מן הארץ ומקושטא לאחד את כל כוחות השמאל בהונגריה, אך המאמצים לא צלחו. כאשר התבקש יוסף באומר להסביר את פשר הקשיים להתאחד הוא תלה זאת בהצטרפות 'מכבי הצעיר' למפלגה ההונגרית אשר לדעתו, היא זו שהביאה לפירוד העמוק ב'החלוץ'. המבוגרים של 'איחוד - מפא"י' דאגו לפליטים של ה'מכבי' והמציאו להם כספים וגם עזרו להם לחדור אל המוסדות והגופים היהודים, הישגים שקשה היה להיפרד מהם :

כך קיבלו יחד עם העזרה גם את הקו הפוליטי של המפלגה [...] יש מקרים שבאנו עם חבר מכבי הצעיר לידי הסכם בשאלות יסודיות ולמחרת באו וביטלו את הכל, כי המפלגה לא אישרה. כך קרה לי שאלי שאיו, אשר הייתי רגיל אצלו שההן שלו היה הן והלאו - לאו, בא אלי [...] ואמר לי "ובכן הנני בן אדם המשנה את דעתו בין 24 שעות", [...] הם מוכרחים לפעמים לנקוט עמדה נגד רצונם והכרתם, כי המשמעת המפלגתית מחייבת זאת.¹⁸⁶

עם בואם של הפליטים ולאחר התארגנותם הראשונית, הם ביקשו ליטול חלק פעיל בארגון מפעל ההצלה. פעולתם בכיוון זה הביאה להחרפת הויכוחים שהיו קיימים בזירה הפנים ציונית- בנושא של הרכב המשרד הא"י ואופן חלוקת רישיונות העלייה, ובנושא הרכב ועדת ההצלה בבודפשט, סמכויותיה ואופן חלוקת הכסף שהגיע מקושטא.

בנוסף לבקשתם לשינוי מבנה המשרד הא"י והגדלת ייצוגם במשרד הא"י והגדלת מספר רישיונות העלייה לתנועתם, ביקשו ראשי 'האיחוד' מוועדת ההצלה בקושטא שחלוקת הכסף הבא מאצלם, תעשה באופן יחסי לגודלה של כל תנועה (ולא חלוקה שווה), בנימוק כי הם התנועה החלוצית הגדולה ביותר.

בחודש מאי 1943 הגיע סכום גדול של כסף, 25,000 זהובים מקושטא. סכום זה צריך היה להתחלק בין תנועות הפליטים והתנועות המקומיות. הכסף ניתן ללא הוראה ברורה כיצד לחלקו. כך הפך סכום כסף זה לסיבה נוספת להחרפת הויכוח שמילא את עולמם של התנועות הציוניות - הפליטים והמקומיים - בהונגריה. 'האיחוד' - 'מכבי הצעיר', ביקש לחלק את הכסף לפי יחסי הכוחות, מתוך אמונה בכוחם הגדול. אלי שאיו מנהיג 'מכבי הצעיר', כתב על התפלגות הכוח הפוליטי בקרב הפליטים- החלוצים: 25 ל'מזרחי', 40 ל'שומר הצעיר', 80 ל'מכבי הצעיר' - הקבוצה הגדולה ביותר, "לכן אני מבקש ממך לציין שסכום זה וזה

¹⁸⁴ ראיון עם חברי 'בני עקיבא', 'מרכז' H3C22/7.

¹⁸⁵ לאחר ה- 10 במרס 1943, א. מורשת, D.1.4713/3.

¹⁸⁶ יוסף באומר אל מנחם באדר, 20 באוגוסט, 1943, א. מורשת, D.1.956.

מיועד לפליטים ושהחלוקה בין קבוצות הפליטים היא לפי **מספר החברים**.¹⁸⁷ הנימוק של שפרינגמן שאב מעוצמת מפלגת האם בארץ ישראל, ומביטחוננו בגודל תנועתו בהונגריה: "הדעה שלנו [האיחוד' – א.נ.] היא שברור שסכומים אלה הגיעו אלינו ישירות מהמפלגה [שלנו בא"י – א.נ.] ושלא לדבר על זה שהישוב ברובו מורכב מהמפלגה [שלנו – מפא"י – א.נ.] ושפה [בהונגריה – א.נ.] המפלגה נושאת ברוב העול של העבודה הכללית".¹⁸⁸

לעומתם דרשו 'המזרחי' ו'השומר הצעיר' לחלק את הכסף באופן שווה. לדברי יוסף באומר ודב וייס, הם ביקשו חלוקה שווה מפני שלא ניתן היה לדעת את מספר הפליטים האמיתי הנמצא בזמן מסוים בהונגריה. מ.צ. קדרי, מראשי בני עקיבא בבודפשט, מחזק זאת באומרו כי רבים מפליטי 'הפועל המזרחי' ו'המזרחי' הגיעו להונגריה כגויים.¹⁸⁹ ואמנם, הדיווחים על מספר הפליטים החלוצים אינם זהים ואינם ברורים,¹⁹⁰ דבר המאשר את הטענה שקשה היה לדעת את המספר המדויק של הפליטים בכל תנועה, בזמן מסוים, שכן אלו היו משתנים והוצגו באופן הנוח לכל תנועה.

הצורך בכסף דחק, ואי אפשר היה לחלקו בגלל חילוקי הדעות. דב וייס ויוסף באומר ויתרו על דרישתם לחלוקת כסף שווה בין התנועות, והסכימו לקיים מפקד פליטים כי "כל עוד שלא יעשה [מפקד – א.נ.] ינצלו שמואל [שפרינגמן] וחבריו את הסכסוכים בין התנועות החלוציות וידחו את חלוקת הכספים. אלי [שאי – 'מכבי הצעיר'] מסכים לדיחוי זה כי יש לו כספים למכביר" ובאשר לנוער 'הציוני כללי', באומר התלונן שאין לזיגפריד רוט מספיק נוער ציוני למפקד, וכדי להבטיח לעצמו כספים שלח את אנשיו עם כסף שקיבל מקושטא, אל מחנות הריכוז של הפולנים בהונגריה, לעשות שם תעמולה כדי להירשם לנוער הציוני כללי.¹⁹¹

ראשי התנועות הגיעו להסכמה כי במפקד ישתתפו כל הפליטים החלוצים והצופים (למטה מגיל 16) על פי השתייכותם המפלגתית ולא על פי מוצאם המדיני. עד קבלת תוצאות המפקד חולק סכום בסיסי של 25 אלף זהובים, דמי קדימה, באופן זה: ארבעת אלפים זהובים לכל אחת מן התנועות: 'השומר הצעיר', 'מכבי הצעיר' ו'החלוץ המזרחי'. לנוער הציוני חולקו אלף זהובים. את הסכום הנשאר של 12 אלף יחלקו לפי תוצאות המיפקד בהתחשב בסכום ששולם בתור דמי קדימה.¹⁹² הדי הסכסוך על אופן חלוקת הכסף הגיעו לקושטא וזו הגיבה במכתב לכל חברי התנועות:

האמצעים שמגייסים אותם בארץ באים מכל שדרות הישוב ואם תהיינה משפחות [תנועות – א.נ.] אשר לא תשותפנה בכל הפעולה של העזרה במדינתכם, [...] ניאלץ לחפש קשר ניפרד עם יתר

¹⁸⁷ אלי אל חברים [בקושטא], 18 במאי 1943, אצ"מ, L15/261.

¹⁸⁸ שמואל אל חברים, 21 במאי 1943, אצ"מ, L15/261.

¹⁸⁹ בראיון עימי, 14 בדצמבר 1996.

¹⁹⁰ 12 באפריל 1943, דיווח אלי שאיו על: 25 – חברי 'הפועל המזרחי', 40 – חברי 'השומר הצעיר', 80 – חברי 'איחוד'. חודש קודם דיווח דב וייס על 89 חברי 'הפועל המזרחי' מהם 15 חלוצים. א. קושטא – הונגריה, Z1063/HI; אב תש"ג, דיווח דב וייס לקרונה על 84 חלוצי 'הפועל המזרחי' שחיים בבודפשט, 13 חלוצים שחיים בסביבה, 37 חברים במחנות והשאר צופים, א. קושטא – הונגריה, Z1063/HI; 22 ביולי 1943, שלוש התנועות החלוציות מסלובקיה דיווחו על 340 איש, מתוכם 140 חלוצים ו-200 חברי הכשרה לבינוניים, א. קושטא – הונגריה, Z1043/HI; ב-21 במאי 1943, יואל ברנד הגדיל לעשות ודווח על כ-700-800 חברי 'דרור', כ-530 חברי 'מכבי הצעיר' ו-750 חברי 'הבונים', אצ"מ, L15/261.

¹⁹¹ 20 באוגוסט 1943, א. מורשת, D.1.956.

¹⁹² דב וייס ויצחק רוט אל וניה, אצ"מ, ש 5 I; 22 ביוני 1943, א. קושטא – הונגריה, Z1063/HI, מסי 49.

התנועות. צריך לחלק זאת [העזרה הכספית – א.נ.] לפי הצרכים ולא לפי המפתח המיפלגתי. אם ישנה תנועה או שתיים אשר אין להם פליטים, אין הם צריכים לקבל את תקציבה.¹⁹³

מקושטא הורו לחלק את הכסף לפי הצרכים, אך שאלת השאלות הייתה, מה מספר הנצרכים ומהם הצרכים. האם ההוראה שבאה מקושטא, יכולה לצאת אל הפועל בתנועה כה מסוכסכת? הן ההכרה במצוקת הזולת יכולה להיעשות רק מתוך יחסי אמון וכבוד הדדיים. אי ההסכמה יכולה להיפטר, כך קיוו, על ידי מיפקד פליטים.

מיפקד הפליטים התקיים ב- 25 באוגוסט 1943,¹⁹⁴ כשלושה חודשים לאחר שהוחלט על קיומו.¹⁹⁵ אנשי הפועל המזרחי הודיעו לשפירא ולקרונה על תוצאות המפקד, החתומים על ידי כל התנועות: 'החלוץ המזרחי': 38.3%, 'השומר הצעיר': 34.8%, 'מכבי הצעיר': 17.8%, 'הנוער הציוני': 9.1%. תוצאות אלה, שנועדו לצורך חלוקת הכסף, לא הניחו את דעת תנועות 'האיחוד', ולכן הגיעו לפשרה שקבעה את החלוקה הבאה: 'החלוץ המזרחי': 33%, 'השומר הצעיר': 30%, 'מכבי הצעיר', 'גורדוניה', 'קיבוץ המאוחד': 25%, 'עקיבא' (הנוער הציוני): 12%.

לדבריהם, הפרוטוקולים של המפקד נחתמו על ידי כל הסיעות, ללא יוצא מן הכלל, ואין שום יסוד פורמלי או טכני, להטיל ספק בתוצאות המיפקד. בהסכם נכתב במפורש, שמפתח חלוקה זה יש לו תוקף רק "לשעת חלוקת הכספים שבפעם הזאת ואין לו כח מחייב לעתיד". אנו מדגישים זאת רק משום שלא ויתרנו על יחס האחוזים דלהלן, אלא משום שהיה לנו צורך דחוף בכספים, ואי אפשר היה להשיג את זה, כי אם בהסכמתן של כל הסיעות".

ולגבי הזכות לרישיונות עלייה קבעו תוצאות המפקד: 'החלוץ המזרחי', 110 חלוצים - 38%; 'השומר הצעיר', 110 חלוצים - 38%; 'מכבי הצעיר', 'גורדוניה', 'קיבוץ מאוחד', 63 חלוצים - 19%; הנוער הציוני אי' ב', עקיבא, 38 חלוצים - 5.5%.¹⁹⁶ יוסף באומר דיווח על אותם תוצאות למנחם באדר ולהייני בורנשטיין בגי'נה ב- 25.11.43.¹⁹⁷ תוצאות אלו טפחו על פניהם של אנשי 'האיחוד', כי בסיס טענותיהם נשמט. ואולם הם לא יכלו לקבל את התוצאות וראו בהן מירמה וזיוף.¹⁹⁸ יוסף באומר הוסיף:

התוצאות לא היו נוחות ל'מכבי הצעיר', אחרי שאנו היינו שהתנגדנו למיפקד. דב וייס ואני החלטנו שהכספים ורישיונות העליה יחולקו באופן שווה לכל שלוש התנועות. למרות התוצאות הגרועות עבורם הם לא סבלו מן התוצאות [...]. המיפקד היה רק לגבי המצב הנוכחי, לאותו הזמן, לאלה שהיו בבודפשט. יתכן שאם המיפקד היה נערך בינואר 1944 חלקם של 'הנוער הציוני' היה גדול יותר כי

¹⁹³ וניה, מנחם, זאב אל נציגי המפלגות והתנועות, 3 ביוני 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HV מס' 68.

¹⁹⁴ שרגאי, עוזיאל אל דוד וקלמן, 3 בנובמבר 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HII מס' 141.

¹⁹⁵ שפרינגמן דיווח על עריכת המיפקד ב- 21 במאי 1943. דב וייס דיווח על עריכת המיפקד ב- 22 ביוני 1943.

¹⁹⁶ וייס, וינברגר, כהנא, רוט, אל שפירא וקרונה, תאריך לא ידוע, כנראה לאחר 26 בספטמבר 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HII מס' 103.

¹⁹⁷ הייני בורנשטיין, האי שוויץ, עמ' 167.

¹⁹⁸ אשר כהן, המחותרת החלוצית, עמ' 56, כתב: "על תוצאות מפקד באוגוסט ידוע לנו רק מעדויות בע"פ". ולא היא.

באותה תקופה הגיעו פליטים מבנדין. בסה"כ התפקדו כ- 1000 איש, אך ההערכה שחברי תנועות ממש היו בסך הכל כ- 300. לכל תנועה היו חברים רבים שהיו ספק חברי תנועה.¹⁹⁹

אלי שאיו התלונן כי המפקד התנהל באופן לא הוגן על ידי תכסיסים פוליטיים ואין ספק בדבר כי תנועתם היא הגדולה בתנועות החלוציות ולכן: " נעביר את הרשימה אליך באופן מיוחד ולא ע"י קראוס למשרדו של ברלס, ואנחנו בטוחים שתעשה הכל שלא יארע לנו עוולה בעליה".²⁰⁰ כאן נשמעה בפעם הראשונה הדרישה לעקוף את המשרד הא"י באמצעות חברי ועדת ההצלה בקושטא, "כי מדובר בעליה ובחיים של המעטים האחרונים מן התנועה הגדולה והחשובה ביותר של הציונות כולה [אנשי 'האיחוד' - א.נ.], שזכות קדימה לה בענין עליה [...] מפלגה היחידה שפועלת למען עזרה והצלה, אך נמצאת במיעוט במשרד בבודפשט בגלל מזימות מפלגתיות".²⁰¹ שפרינגמן המשיך לטעון כי לא התקיים מפקד, אמנם הוא זה שתבע את קיומו, אך לדבריו, כולם סרבו לקיימו מפני שהמנהיגות של התנועות נהנתה בעצמה מהכסף. "לאחר שסירבתי לחלק כסף בלי מפקד הגענו לבסוף להסכם חתום [...] שיערך מפקד. למרות ההסכם, מפקד לא נערך".²⁰² ואילו פרץ רבס, איש 'מכבי הצעיר' אישר כי התקיים מפקד אך טען שיש להתייחס אליו בהסתייגות, מפני שלדבריו, 'השומר הצעיר' היו "אלופים בפיברוק".²⁰³

עריכת המיפקד היתה לשווא שכן תוצאותיו לא הביאו לרגיעה והפסקת הוויכוחים על חלוקת הכסף והרישיונות. לדברי קדרי, מראשי 'בני עקיבא' בבודפשט, לא חילקו את הכסף בין תנועות 'החלוץ' על פי המפקד הרשמי האחרון, אלא חילקוהו לפי הוראות שבאו מן הארץ.²⁰⁴ ההוראות קבעו כי מאחר ואין אפשרות לעשות מפקד [מדויק ? - א.נ.] ומאחר ויש פליטים וגם בהם צריך להתחשב, יש לבטל את תוצאות המפקד, וכל התנועות החלוציות תחיינה מן האמצעים העומדים במידה שווה. התוצאה המעשית הראשונה לגבי 'המזרחי' היתה ירידה מ- 42% ל- 25%. מאחר ובי'איחוד' חלו פילוגים, הרי חילקו את התנועה הקטנה ביותר ל- שניים: 'דרור' – הבונים ו'מכבי הצעיר'. היה צריך, אם כן, לחלק את העוגה ל-חמש יחידות וכך ירדה 'המזרחי' בחלוקת הכסף.²⁰⁵ ההוראה מן הארץ התחשבה בתלונות 'האיחוד', וביטלה את תוצאות המפקד, ודרשה חלוקה שווה של הכסף בין הפליטים - כפי שדרשו חברי 'המזרחי' ו'השומר הצעיר' מלכתחילה. מכאן ואילך החלו אנשי ועדת ההצלה בקושטא להתערב בחלוקת רישיונות עבור הונגריה תוך עקיפת המשרד הא"י ובניגוד לתקנון המשרדים הא"י של הסוכנות היהודית.

ההוראה לשינוי הרכב המשרד הארצישראלי

כבר בראשית שנת 1943 תבע שפרינגמן מן המוסדות בארץ, ובמיוחד מדובקין ומקפלן, אנשי מפא"י, לשנות את מבנה הוועדה והנשיאות של המשרד הא"י בבודפשט. הדרי, באדר ושינד נענו לתביעת חבריהם והבטיחו

¹⁹⁹ ראיון עימי. וכן: ראיון עם אשר כהן, 11 בנובמבר 1978, 'מרכז', H3C7.

²⁰⁰ אלי שיו אל וניה, 9 בנובמבר 1943, א. קושטא-הונגריה, Z1063/HII מס' 143.

²⁰¹ 10 בנובמבר 1943, אצ"מ, S6/640/3.

²⁰² ראיון עם אשר כהן, 28 בדצמבר 1978, 'מרכז', H3C21/5.

²⁰³ בראיון עימי, 31 ביולי 1997. לדבריו, כאשר הוא ניהל את מחלקת הילדים בבודפשט 1944 וקיבל דין וחשבון של מספרי הילדים בבתי הילדים, שעל פיהם היתה חלוקת האוכל והמשאבים, "אז אם היו להם שלושים ילדים הם הודיעו על שישים ילדים. בחרו בפרץ רבס להיות ראש מערכת העזרה כי ידעו שאנשי 'מכבי הצעיר' הם אנשים הגונים".

²⁰⁴ בראיון עימי, 27 ביולי 1997.

²⁰⁵ הקלטת פעילי בני עקיבא במחתרת, 10 בינואר, 1978, 'מרכז', H3C21/2.

את מינויו של איש 'איחוד' כשווה במעמדו לקראוס.²⁰⁶ באותה תקופה שהה א. קפלן בקושטא כדי לטפל במימוש 25,000 רישיונות עליה מאירופה, ומתוכם 5,000 רישיונות עליה שנועדו לילדים מארצות הבלקן. הוא ניצל את שהותו לברר גם את נושא המשרד הא"י בבודפשט. יחד עם חברי ועדת ההצלה בקושטא, גיבשו את מדיניותם ושלחוה לבודפשט לביצוע. בפנייתו אל אוטו קומוי, נשיא ההסתדרות הציונית ההונגרית, הורה לו לשנות את מבנה המשרד הא"י כך שאל קראוס יצטרפו עוד שני אנשים בעלי זכות ועמדה שווה כמנהלי המשרד: "הגיעו לאוזנו תלונות הקורעות לב מזאגרב ומסלובקיה על המשרד א"י שלכם. בשים לב לכל זה נתתי הוראה לקיום משרד א"י אצלכם בו ישתתפו מלבד קראוס בא כח של א"י העובדת ובא כח של הציונים הכללים. לשלושתכם זכות שווה בהכרעות ובהחלטות של משרד זה".²⁰⁷ השינוי שביקש קפלן לבצע במשרד הא"י היה חריגה מתקנון המשרד בכך שנתן לכל שלוש התנועות זכות שווה במעמד מנהל המשרד. המשרד הא"י היה גוף פוליטי במהותו, האמור לשקף את יחסי הכוחות הפוליטיים של התנועה הציונית- החלוצית- המקומית, ועל פיהם לחלק אישורי עליה. תביעת 'האיחוד' לחלק את הכסף של ועדת העזרה וההצלה לפי יחסי הכוחות של התנועות, היתה שונה מתביעתם מן המשרד הא"י. במשרד הא"י הם תבעו חלוקת רישיונות שוויונית ועמדה שווה בניהול המשרד, מפני ששם היה כוחם הייצוגי קטן. לעומת זאת, הם תבעו מוועדת ההצלה בקושטא חלוקה יחסית של הכסף שהם שולחים לוועדת ההצלה בבודפשט – מתוך הנחה כי הם התנועה החלוצית הגדולה ביותר – בשל שליטת חבריה, חברי 'האיחוד', על הקשר ועל הכסף אשר הגיע מוועדת ההצלה בקושטא, ישירות לידי קסטנר.

שאלה נוספת העולה היא, מכוח איזו סמכות החליט קפלן, איש מפא"י וגזבר הסוכנות, לשנות את הרכב המשרד א"י בבודפשט? האם לא היה זה מתפקידו של ברלס לעשות זאת? נראה כי בהתערבות זאת של קפלן היתה משום פגיעה במעמדו של ברלס, כמנהל מחלקת העליה וראש לשכת ההצלה בקושטא.

קפלן, אשר העניק לגיטימציה לחברי ועדת ההצלה ההסתדרותית בקושטא שלא להרחיב את שורותיה על ידי הוספת חברי מפלגות נוספות, שאינם מן השמאל הארצישראלי, נקט בעיקרון הפוך כלפי המשרד הא"י בבודפשט, בבואו לקדם את שליטת חברי 'א"י העובדת' במשרד. בהוראתו אל קומוי, פגע קפלן בהרכבו הלגיטימי של המשרד הא"י בבודפשט שהיה גוף נבחר, וזאת מפני שהרכבו לא הניח את דעת התנועה הקטנה, 'איחוד מפא"י' בהונגריה, ותנועת האם בארץ ישראל.

מנחם באדר, נציג 'השומר הצעיר' בקושטא, היה גם הוא שותף לתביעה לשנות את מבנה המשרד הא"י, וזאת בניגוד גמור לעמדת חברי תנועתו בהונגריה – פליטים ומקומיים, אשר התנגדו לתביעה זאת מכול וכול. במכתב לחברו בארץ הסביר באדר את פשר עמדותיהם המנוגדות: "צבי סילאג'י [ממנהיגי השוה"צ ההונגרי – א.נ.] מגזים בהלל שלו על קראוס [...] לא הצעתי להם פשרה במשרד א"י, הצעתי להם להחזיק מעמד במקום זה, אולם עליהם לשמור על עצמם מכנופיות יתר עם קרויס [קראוס – א.נ.]. דרשתי מהם להשתתף בוועד המחלק את העזרה ושומר על קשר אתנו [ועדת ההצלה – א.נ.] וכאן עלי להתפלא מדוע הם כה מתעקשים".²⁰⁸

²⁰⁶ וניה, מנחם, זאב, אל שפרינגמן, משה שוויגר, יואל בראנד, רבה וכל התנועות החלוציות, 12 במרס 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HV מס' 41.

²⁰⁷ אליעזר קפלן, בשם ההנהלה הציונית והנהלת הסוכנות אל ההסתדרות הציונית (לידי ד"ר קומוי), 12 במרס 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HV מס' 42.

²⁰⁸ באדר אל אברמק, 5 באפריל 1943, א. מורשת, D.1.700/א.

באדר התקשה להבין מדוע אנשי תנועתו בהונגריה נמצאים בקשר קואליציוני עם קראוס ו'המזרחי', ומדוע אינם מצטרפים לגרעין ועדת ההצלה. היחסים שהתפתחו בין חברי 'השומר הצעיר' ו'המזרחי' בהונגריה היו זרים ובלתי נסבלים בעיני איש 'השומר הצעיר' הארצישראלי, סימלה של החילוניות הסוציאליסטית, האנטי דתית. שיתוף הפעולה שבין 'השומר הצעיר' ו'המזרחי' בבודפשט היו מאוסים פוליטית ונפשית בעיני באדר, אשר לדבריו 'המזרחי' הוא "כוח שחור שכבר היום מתנקש בנו בכל מקום ובכל מקרה". במקום אחר כתב: "נפשי סולדת מהשותפות שלנו אצל הגר [הונגריה – א.נ.] עם המזרחי" את חששותיו הסביר בכך שאם ההאשמות נגד קראוס יתבררו כנכונות, "יאשימו אותנו בשותפות לחטא כי מזהים את מיקלוש [קראוס – 'המזרחי' – א.נ.] ואת צבי [סילאגי – 'השומר הצעיר' – א.נ.] כאשר מדברים על המשרד הא"י".²⁰⁹

צבי פעדערים, איש 'השומר הצעיר' בבודפשט, הסביר למנחם באדר את סיבת קשריהם עם 'המזרחי':

האם יכולים אנו לעבוד עם אנשים אשר רצו להשיג מאתנו הנחות פוליטיות תמורת כספים, שבאים מכס? אשר אינם מוכנים להראות כמה כסף הגיע אליהם מקושטא ומה הם עושים עם הסכומים האלה? הם מחרימים כל החלטה של הוועדה, ופורעים את הכסף שהוחלט עליו בקושיים גדולים אך אחרי שבועות וחודשים [...] היפלא שמוטב לנו להיות בברית עם המזרחי, אשר עומד לימינו ביושר ובנאמנות? הם ישרים ואיננו יכולים לעשות איתם גם להבא דבר בילתי ישר".²¹⁰

גם יוסף באומר תלה את עמדת 'האיחוד' - ברצונם לשלוט במוסדות הציוניים בהונגריה - בעידוד ובתמיכה שהם מקבלים מחברי ועדת ההצלה בקושטא: "הם לא היו מוכנים לכל פשרה שיש, מאחר שיש למפלגה עמדת מפתח על ידי הקשר שהיא מקיימת עם קושטא. לולא העמדה הזאת בודאי היינו באים [עם 'האיחוד' – א.נ.] לידי הסכם".²¹¹

ואכן קראוס ניצל את הקרע בתוך 'א"י העובדת' כדי לבסס את שלטונו במשרד באמצעות קואליציה עם 'השומר הצעיר'. פרץ רבס, איש 'מכבי הצעיר', תלה את הקואליציה הבלתי אפשרית, בעיניו, בין שתי התנועות, בכך ש'השומר הצעיר' היא תנועה המורכבת על יסודות המארכסיזם והדיאלקטיקה - המטריאליסטית. מי שהתחבר עם דתיים זה היה, לדבריו, כדי לקבל נתח יותר גדול בעוגת הסרטיפיקטים והם עשו זאת בציניות.²¹² בעיני צדוק ראב, שורשי מערכת היחסים הטובה בין שתי התנועות היו נעוצים בחברות עמוקה ששררה בין מאיר כהני, מנהיג 'החלוץ המזרחי', ושמחה הונוואלד מנהיג 'השומר הצעיר', שהיו חברים, בני אותה כיתה, בבית הספר הניאולוגי "הגימנסיה היהודית", אליו הלכו גם אורתודוקסים לא חרדים.²¹³ לכך יש להוסיף את אי ההסכמה המשותפת על שיטתם ודרכם של אנשי 'האיחוד' בחיים הפוליטיים הציוניים בהונגריה. בעיני קדרי, העובדה שבראש המשרד הא"י, מוסד בעל משקל רב בחיים הציבוריים הציונים באותה עת, עמד איש 'המזרחי', היתה קשה לחוגים מסוימים, והם בקשו לשנותה.²¹⁴

²⁰⁹ שטאובר, "ועדת ההצלה בבודפשט", עמ' 45

²¹⁰ צבי פעדערים אל בדר, ראשית נובמבר 1943, א. קושטא- הונגריה, Z1063/HII מס' 148.

²¹¹ יוסף באומר אל מנחם באדר, 20 באוגוסט 1943, א. מורשת D.I.956.

²¹² בראיון עמו, 31 ביולי 1997.

²¹³ בראיון עמו, 11 ביולי 1996.

²¹⁴ בראיון עמו, 14 בדצמבר 1996.

חודשיים לאחר שקפלן תבע את השינוי במבנה המשרד, טרם בוצע השינוי.²¹⁵ בעקבות כך פנה

ברלס אל קראוס בראשית חודש יוני בתביעה תקיפה שיודיע לו מיד במברק שביצע את ההוראה לשינוי הרכב המשרד, להודיע על כך ליואל בראנד ולשתף אותו בעבודה.²¹⁶ וכעבור זמן שוב כתב: "אני מקווה שאחרי ההוראות הברורות שנתתי לך מצאתם דרך לשתף פעולה ופסקה אצלכם המחלוקת האוכלת כל חלקה טובה בבית אצלכם. [...] מחכה לידיעותיך על סדר העבודה ויחסי העבודה".²¹⁷ נראה כי גם ברלס הושפע מטענות 'האיחוד' בהונגריה, ואולם, קראוס, 'המזרחי' ו'השומר הצעיר', סרבו לציית להוראה שבאה ממוסדות הישוב בארץ, אשר להם היו כפופים, ולא שינו את הרכב המשרד.

יוסף באומר, שמונה להיות חבר ועדת הביקורת בוועדת העזרה וההצלה, נכנס בקרבת חודש יולי 1943 לשמש כחבר בוועדת המשרד הא"י במקומו של מנהיג 'השומר הצעיר' ההונגרי הוותיק, סילאגי. הרקע לכך היה, לדברי באומר, ביקורת קשה של חבריו לתנועה על כך שסילאגי העדיף לוותר על סרטיפיקט המיועד ל'שומר הצעיר', בעבור כסף למען התנועה. הוא הודח על ידי בוגרי התנועה ההונגרית גם מפני שהיו לו יחסים טובים מידי עם קראוס.²¹⁸

בכך הפך יוסף באומר למנהיג פליטים שייצג במשרד הא"י גם את תנועת 'השומר הצעיר' המקומית ההונגרית. הוא שימש בתפקיד זה כשבעה חודשים, ולמעשה המשיך בדרכו של סילאגי, בשותפות הקואליציונית עם 'המזרחי' במשרד הא"י, למורת רוחו של באדר בקושטא. כאשר התאפשרה עלייתו של י. באומר לארץ בפברואר 1944, הוא כתב קודם לכן לצבי פלדי מסלובקיה שיבוא להחליפו. באומר לא הכיר את רפי פרידל-בנשלום ומשה אלפנט-אלפן. בתקופת הגירושים בסלובקיה חיו השניים במקום סתר. "כתבתי לסלובקיה והדבר נודע לרפי ומשה אלפן, הם ניצלו את ההזדמנות ועברו להונגריה". בהגיעו לקושטא נדרש יוסף באומר על ידי מנחם באדר ווניה הדרי לכתוב למחליפו, רפי בנשלום, לפרק את הקשר שהיה קיים בהונגריה בין 'המזרחי' ו'השומר הצעיר', ולחדול משיתוף הפעולה ההדוק עם 'המזרחי'. הוא עוכב שלושה ימים בקושטא על מנת שימלא דרישתם. לדברי באומר, הוא לא עשה זאת, אלא רק כתב למחליפו לעשות כראות עיניו.²¹⁹

משה אלפן ורפי בנשלום הגיעו להונגריה ב- 14 בינואר 1944, ולדברי אלפן החלו לפעול כעבור שבוע – שבועיים.²²⁰

מקושטא כתבו אל חברי 'האיחוד' בהונגריה: "עם בואם [עלייתם] של חברים מכל התנועות שהיו אצלכם "לוחמים" גדולים [הכוונה לדב וייס, יוסף באומר, עוזיאל ליכטנברג שעלו לארץ ישראל ב – 19 בפברואר

²¹⁵ שפרינגמן, 21 במאי 1943, אצ"מ, L15/261.

²¹⁶ ברלס אל קראוס, 4 ביוני 1943, 25 ביוני 1943, אצ"מ, L15/261.

²¹⁷ ברלס אל קראוס, 25 ביוני 1943, אצ"מ, L15/261.

²¹⁸ בראיון עם יוסף באומר, 18 באוקטובר 1996.

²¹⁹ בראיון עימי - 18 באוקטובר 1996, 2 באוגוסט 1998; שטאובר, "ועדת ההצלה בבודפשט", עמ' 47.

²²⁰ עדות אלפן, משפט קסטנר, 29 במרס 1954, ג"מ, עמ' 135. רפי פרידל-בנשלום נולד ב- 6 במאי 1920 בקלוז' אשר בטרנסילבניה. משפחתו עברה לברטיסלבה שם הצטרף לקן של 'השומר הצעיר' ובמרוצת הזמן תפס מקום מרכזי בתנועה בציכסלובקיה. בתוך: ללא שם מחבר, "לדמות רפי בנשלום", ילקוט מורשת, ס"ג (1997), עמ' 159.

1944-א.נ.] אני מקווה לסדר את הסכסוכים ולסיים את השידוך בין המזרחי והשומר הצעיר למען יוצר גוש אמיתי של א"י העובדת יחד עם השומר הצעיר.²²¹ ואכן, בנשלום בדרכו החדשה, קיבל את הקו שבו רצו זמן כה רב ועדות ההצלה בקושטא ובבודפשט, ומפלגות השמאל הציוני בארץ ישראל. בנשלום, פליט וזר בארץ חדשה, בלתי מצוי במורכבות הקשרים עם מוסדות ההצלה בבודפשט ובקושטא, הפך להיות נציג 'השומר הצעיר' במשרד הא"י, כחודש לאחר שהגיע להונגריה, וכחודש לפני הכיבוש הגרמני. הוא ציית להוראה שבאה מהדרי ובאדר לעזוב את הקואליציה עם 'המזרחי'. יש להניח שבעקבות חילופי הגברי הגיעו להבנות ולסדרים חדשים, שסייעו ל'שומר הצעיר' להיות חלק אינטגרלי מהוועדה המרכזית בוועדת ההצלה, וממילא לפרוש מן הקואליציה עם קראוס ו'המזרחי' במשרד הא"י. לדברי רפי: "איך שקיבלתי ירושה זו [הקואליציה בין 'המזרחי' ו'השומר הצעיר' - א.נ.] לא התלהבתי מזה ולא פיתחתי את זה והגענו לסטאטוס קוו אחר של שיתוף פעולה בין השומר הצעיר, מכבי - הצעיר, דרו- הבונים - מפלגות השמאל".²²² סביר להניח שמהלכו של בנשלום זכה לתמיכת חלק מאנשי 'השומר הצעיר' בהונגריה, שכבר קודם לכן הביאו לפרישתו של סילאגי מן המשרד הא"י, בשל תמיכתו וקרבתו היתרה אל קראוס, על אף שגם באומר - יורשו של סילאגי - המשיך את הקו של סילאגי כחבר בקואליציה עם 'המזרחי' במשרד הא"י, וייצג אופוזיציה פנימית, בתוך 'א"י העובדת', לדרכו של קסטנר. בנשלום יהיה, כפי שנראה בהמשך, לחבר מרכזי בוועדת ההצלה בבודפשט במהלך שנת הכיבוש הגרמני.

חודש לפני הכיבוש הגרמני הפסיקו חברי ועדת ההצלה בקושטא לשמוע מהונגריה קולות אופוזיציוניים - על אופן הנהגת ועדת ההצלה בבודפשט, עם עלייתו ארצה של יוסף באומר. הקואליציה בין 'המזרחי' ו'השומר הצעיר' במשרד הא"י חדלה להתקיים - ובכך הפסיק המשרד להיות גורם שעל הדרי ובאדר להתחשב בו. להיעדר אופוזיציה לוועדת ההצלה בבודפשט, ובמיוחד למהלכיו של קסטנר, בפני ועדת ההצלה בקושטא, יהיו השלכות קשות על מערכת היחסים, האמון, מתן העדפות והפעילות בזמן הכיבוש הגרמני.

הקמת הוועדה המרכזית בתוך ועדת ההצלה

את הפעולה לשינוי הרכב המשרד הא"י יש לראות גם בהקשר של הרכב ועדת ההצלה בבודפשט. הביקורת שהופנתה על ידי תנועות הפליטים בבודפשט, אל תנועותיהם בארץ ישראל ובקושטא, על הרכבה החד מפלגתי של ועדת ההצלה בבודפשט, הביאו את ועדת ההצלה בקושטא להורות על הקמת ועדת הצלה בהרכב חדש, כך שתתן ביטוי לכל הכוחות הפוליטיים של התנועה הציונית באותה עת בבודפשט. ב-20 באפריל 1943 באה הוראה מקושטא כי בוועדה חייבות להיות מיוצגות כל המפלגות הציוניות. כל נציגי המפלגות צריכים לקרוא את המכתבים המגיעים מקושטא, לענות עליהם ולאשר קבלת כספים. ב-21 במאי 1943 דיווח שפרינגמן על הכישלון להקים ועדת עזרה והצלה, שתהיה מורכבת מראשי התנועות.²²³ שפרינגמן ביקש לקשור בין חלוקת הכסף שהגיע לידיו מקושטא, ובין שינוי הייצוג הפוליטי במשרד הא"י: "אני אישית דרשתי להחליט לא רק את השאלה החלוקה [הכספית-א.נ.] אלא גם שאלת המשרד הא"י. [...]

²²¹ ללא חתימה אל צבי גולדפארב ואלי שאיי, 23 בפברואר 1944, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HVI מס' 179.

²²² בראיון עם רפי בנשלום, 16 באוגוסט 1996.

²²³ אל חברים, ללא חתימה. א. קושטא - הונגריה, Z1063/HV, מס' 59.

חוץ מאוטו [קומוי] גם אלי [שאיו], משה [שוויגר] ויואל [ברנד] בתמונה על העניינים²²⁴. שפרינגמן הצדיק את ההרכב החד מפלגתי של ועדת העזרה וההצלה בצורך לשמור על סודיות, ולדבריו, בפני קומוי נמסר דו"ח כספי. ואולם, קומוי סרב לקבל אחריות בענייני הכספים ולכן לא צרף את חתימתו, בעקביות, לאישור קבלת מכתבים וכספים מקושטא. גם אלי שאיו ומשה שוויגר לא היו חברים בגרעין ועדת ההצלה. בראשית יוני הגיעו שוב מכתבים לקושטא ומהם נעדרו מכתבי 'השומר הצעיר' ו'המזרחי', המאשרים קבלת כספים שנשלחו מקושטא. הדרי ובאדר חזרו על ההוראות כי על העזרה להתחלק על דעת כל התנועות וכי על כל התנועות לקרוא בעיניהם כל מכתב ואיגרת המגיעים מקושטא. בהמשך הוסיפו: "אנו שואלים אתכם שוב איזה שייכות ישנה בין ענייני המשרד א"י וענייני העזרה לפליטים או ענייני הטילים?"²²⁵ מכתב דומה ברוחו נשלח כעבור למעלה מחודש: "העזרה באה מכלל הישוב בארץ ישראל ולכן יש להקים ועדה המורכבת מנציגי כל המפלגות והתנועות, אשר תטפל בחלוקת הכסף לפי הצרכים. [...] צריך להציל יהודי באשר הוא יהודי"²²⁶. בכל אותה עת סרבו ראשי תנועות הפליטים מ'המזרחי', 'השומר הצעיר' ו'הכלל – ציונים', לאשר קבלת מכתבים וכספים שנשלחו מקושטא, בהיותם נעדרים זכויות ידיעה, החלטה וביקורת על הכספים שהגיעו לידי חברי הוועדה בבודפשט.

הדרישה להקמת ועדת עזרה והצלה חדשה, שיהיה בה ביטוי לכל הקשת הפוליטית הציונית, כמעט התגשמה, לאחר כשלושה חדשים מיום שעלתה. ב-18 ביולי 1943 הודיעו דב וייס, יושקו באומר, אלי שאיו וצבי גולדפרב על הקמת הוועדה החלוצית האמורה להיות חלק אינטגרלי מוועדת העזרה וההצלה: "בוועדה משתתף חבר חלוץ מכל תנועה מקומית וגם פליטה. [...] אשר תדע מכל הנעשה בזמן ובאופן המתאים ואשר תחת השגחתה תעמוד העבודה"²²⁷. סלע המחלוקת העיקרי נפתר, לכאורה. הוועדה שנבחרה הורכבה מארבעה באי כוח הפליטים החלוצים ומארבעה באי כוח התנועות המקומיות-הונגריות. סך הכל שמונה חברים.²²⁸ הרכב הוועדה החדש לא מצא חן בעיני הדרי ובאדר. במכתבם שהופנה אל חברי 'האיחוד' בקשו לתקן את הרכבה:

אנו רוצים לראות בכם את הוועדה המרכזית לענייני העזרה וההצלה הן לגבי הנצרכים במדינתכם והן לגבי הנסיונות של העזרה וההצלה באותן המקומות. אולם עליכם לצרף לחבר שלכם את הד"ר קומוי, כיו"ר ההסתדרות הציונית ובידי ועדה זו צריכים להיות מרוכזים כל העניינים. על דברים שתמצאו לנכון לספר לראשי התנועות - תעשו זאת. מאידך תתקיים הוועדה של כל התנועות החלוציות והנוער, אשר על הקמתה הודיעו לנו כל ראשי התנועות [...] הוועדה הזאת של הנוער תקבל מהוועדה המרכזית שלכם את האמצעים שנעביר אליכם למטרת העזרה לפליטים ולתנועות המקומיות אצלכם [...] היה חשוב שמישהו מכם, כחבר הוועדה המרכזית, יהיה גם כן בוועדה הזאת של התנועות החלוציות"²²⁹ [הדגשות שלי – א.ג.]

משמעות ההוראות שבאו מקושטא היתה שחברי הוועדה החלוצית, שאך זה נבחרו בבודפשט, לא יוכלו להיות חלק אינטגרלי מוועדת העזרה וההצלה בבודפשט. חברי 'האיחוד' ימשיכו להיות חברי ועדת ההצלה,

²²⁴ שפרינגמן אל חברים יקרים, 21 במאי 1943, אצ"מ 15/261.
²²⁵ אל שמואל, יואל, משה, 3 ביוני 1943, א. קושטא- הונגריה, Z1063/HV, מס' 69.
²²⁶ וניה, באדר ושינד אל שפרינגמן, 13 ביולי 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HV, מס' 83.
²²⁷ דב, יושקו, אלי וצבי אל קושטא, 18 ביולי 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HI.
²²⁸ דב וייס, מאיר כהנא, שרגאי, אל וניה, דוד, מנחם, 8 בספטמבר 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HII, מס' 96.
²²⁹ וניה, מנחם, זאב אל שפרינגמן, ברנד, שוויגר, קסטנר, שאיו, 4 באוגוסט 1943, א. קושטא- הונגריה, Z1063/HV מס' 94

ומעתה היא תיקרא: "הוועדה המרכזית" לענייני העזרה וההצלה, בתוספת ד"ר אוטו קומוי, מנהיג התנועה הציונית בהונגריה. לצידה תיפעל הוועדת החלוצית שתקבל את הכסף, המגיע מקושטא, מידי הוועדה המרכזית. כן ביקשו שאחד מחברי הוועדה המרכזית יצטרף לוועדת החלוצים, שזה עתה קמה. מאוחר יותר ינקבו בשמו של קסטנר, אשר שב לבודפשט בחודש יולי מפלוגות העבודה, שאליהם גויס כנראה לאחר חודש אפריל. זכות הוועדה המרכזית להשמיע אינפורמציה סלקטיבית באוזני ראשי התנועות - שרירה וקיימת, באישור ועדת ההצלה בקושטא, ובניגוד גמור לרוח המכתבים ששלחו ולתוכנם, שקבעו כי על העזרה להתחלק על דעת כל התנועות וכי על כל התנועות לקרוא בעיניהם כל מכתב ואיגרת המגיעים מקושטא.

מדוע לא הפכה הוועדה החלוצית להיות חלק מגרעין ועדת ההצלה, שנקראה עתה בשמה החדש: הוועדה המרכזית? מדוע מאמצים של חודשים להביא להפגת המתח הפוליטי על רקע הרכבה החד מפלגתי של ועדת ההצלה, בוטלו בידי חברי ועדת ההצלה בקושטא?

לדברי שטאובר, את נסיגתה של המשלחת בקושטא (וליתר דיוק: של חברי ועדת ההצלה בקושטא – א.ג.) יש להבין על רקע הרושם הקשה שהשאיר על חברי המשלחת בקושטא שובו של השליח מבנדין, ובידו מכתבה האחרון של המחותרת. נציגי הישוב בקשו לעודד את חברי הוועדה בבודפשט להתארגנות מהירה לפעילות אינטנסיבית להצלת יהודי פולין. מהמכתבים הבאים שנשלחו לבודפשט מתברר, לפי שטאובר, כי הנסיגה מן הדרישה להקים ועדת הצלה ייצוגית, היתה לשעה בלבד. הוועדה בקושטא, לדבריו, הונחתה על ידי עיקרון, שהודגש ברבים מהמכתבים שנשלחו מקושטא לבודפשט: "כספים המועברים להונגריה למימון פעולות עזרה והצלה הם תרומתו של כלל הישוב בארץ, ועל כן אין לנהוג בהם על פי אחוזים מסוימים של גודל והקף תנועה זו או אחרת"²³⁰

ואולם על פי התרשמותי מן המכתבים הבאים, יתכן כי תוספת של שמונה חברים לפורום המחותרתי, הדורש סודיות וגמישות פעולה, הרתיעה את הדרי ובאדר, למרות הלחץ הכבד מצד החברים בהונגריה ויתכן שאף מנציגי הישוב בקושטא, שאף הם לא שותפו בפעולות ועדת ההצלה בקושטא, וממילא לא היו במלוא סוד העניינים ביחס לנעשה בהונגריה.

יש לזכור כי מאבק דומה התנהל, במקביל, ביחס להרכב ועדת ההצלה בקושטא. קלרמן כתב בראשית יוני לגרינבוים ואיים שאם לא ישתפו אותו, כחבר נשיאות ועד ההצלה, ואת חבריו, בפעולה הנעשית בקושטא-יפרשו הרביזיוניסטים מוועד ההצלה שם. משה שרת ביקר בחודש אוגוסט בקושטא וקבע שריבוי השליחים והרשויות "ממיתים את נשמת הפעולה", ובסופו של דבר השאיר את המבנה הקיים. משום כך רבתה ההתמרמרות בקרב הארגונים והנציגים שישבו בקושטא, שלא שותפו בעבודת ההצלה. בספטמבר ביקר בקושטא שמוראק והודיע כי דברים מוזרים מתרחשים שם מבחינת היחסים בין החברים, והתחייב בפניהם להביא בדחיפות את הנושא לבירור והחלטה בארץ, ובעקבות כך מינה בן גוריון ועדה להסדרת העניינים בקושטא.²³¹

²³⁰ שטאובר, "וועדת עזרה והצלה בבודפשט 1943", עמ' 42, 49.

²³¹ פורת, הנהגה במלכוד, עמ' 224 - 226.

עתה, משנוצרה ועדת ההצלה הייצוגית בבודפשט, כנראה שחברי ועדת ההצלה בקושטא חרדו מפניה, מפני שהבינו שתוספת חברים תוציא משליטתם ומשליטת אנשי 'האיחוד' ההונגרי בועדת ההצלה בבודפשט, את השליטה הבלעדית על הקשר והכסף העושה דרכו לבודפשט וממנה גם לפולין וסלובקיה.

עם אותו מכתב על הקמת הוועדה המרכזית, שלחו הדרי ובאדר 14,000 סטפנים (דולרים) והורו לחברי 'האיחוד' על אופן חלוקתם. המשך המכתב בעל מסר **כפול - סותר**:

אנו שוב באים ומדגישים לכם כי הסכומים לעזרה באים מכל שדרות הישוב בארץ ומשום כך צריך את הסכומים הכלליים לחלק לפי מפתח הזה. ולכן הכרחי כי בועדה הכללית שלכם ישתתף הד"ר קומוי בחלוקה. כך נמנע תביעות שונות הבאות מן הארץ". ובהמשך הוסיפו: "צר לנו מאד שבין האנשים המובאים ישנם רק מעטים אנשי תנועה [הדגשה שלי] אולם כבר הבענו בפניכם את דעתנו כי במובן ההצלה מצביה צריך להביא את כל מי אשר אפשר להוציא משם.²³²

במקביל למכתבם אל חברי 'האיחוד', שלחו הדרי ובאדר מכתב אל ראשי התנועות החלוציות. הם ברכו על הקמת הוועדה החלוצית, ובקשו כי קסטנר יצטרף אליה, כנציג הוועדה המרכזית.²³³ דב וייס הגיב על השינוי שנכפה עליהם:

נוצרה כאן סוף סוף לפני כמה שבועות ועדה משותפת של כל התנועות והמפלגות, [...] שלשום הגיעה הנה הוראה, בסיבות בלתי מובנות לנו לגמרי ולפיה מגבילים את סמכות הוועדה הנ"ל ומעבירים אותה לידי ועדה חדשה, ועדה מרכזית שחבריה כולם ממפלגה אחת, מפלגת "האיחוד" [אשר] נקבעו בשמות בהוראת הנ"ל [...] אופן זה, אשר לפיו אנחנו תלויים ברצונם הטוב של האחרים, אין הדרך הארגונית הנכונה בפעולת רבת אחריות כזאת והיא דורשת בדיקה יסודית.

למרות ביקורתם, הודיע דב וייס כי תנועתו תשתתף בעבודת הוועדה בהרכבה החד מפלגתי.²³⁴ ואילו יוסף באומר, נציג 'השומר הצעיר', הטיח בשליח תנועתו, מנחם באדר: "משתוממים על חתימתך על המכתב המבקש לשנות את הרכב הוועדה. באנו לידי החלטה שעליכם לבטל את ההצעה של יצירת ועדה חדשה".²³⁵

ועדה מרכזית ווועדת הצלה – הילכו שניהם יחדיו?

ב-18 באוגוסט 1943 הודיעו ברנד וקסטנר כי קסטנר מונה להיות יושב ראש הוועדה, לאחר שקומוי שימש בתפקיד של יושב ראש הוועדה הזמנית עד לפני חודשיים, ובשל הסכנה, כך טענו, ויתר על התפקיד. כן דיווחו כי הוועדה אורגנה מחדש וחברים בה שפרינגמן, ברנד ונציג מכל תנועה. סילאגי סרב, לדבריהם, להיות חבר הוועדה ומ'השומר הצעיר' משתתף נציג הפליטים (יוסף באומר).²³⁶

²³² אל חברי מפלגה: שמואל, משה, ישראל, יואל, אלי, ללא חתימה, 4 באוגוסט 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HV מס' 92.

²³³ אל אלי שיו, יושקו, זיגפריד רוט, דב וייס – כהנא, שמעון ישראלי, 4 באוגוסט 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HV מס' 89.

²³⁴ אב תש"ג. א. קושטא - הונגריה, Z1063/Hi.

²³⁵ באומר אל מנחם, 25 באוגוסט 1943, א. מורשת, D.1. 954.1.

²³⁶ אל וניה, באד ושינד, א. קושטא - הונגריה, Z1063/Hi מס' 72.

אך הרכב כזה - לא קם. נציגי התנועות- המקומיות והפליטים- היו חברים בוועדת ההצלה אך רק במידה מוגבלת, וזאת כדי לא לאבד לחלוטין את הקשר עם קושטא, לאחר שנשללה מהם האפשרות לקבל אינפורמציה על הכספים שהתקבלו ופיקוח על חלוקתם. באומר, הנציג בוועדת ההצלה מטעם החלוצים, נבחר להיות מבקר הוועדה אך שפרינגמן מעולם לא מסר לו פרטים, בטענה שהוא לא מנהל חשבונות. על כך כתב לבאדר :

"מאז נוסדה הוועדה [ועדת ההצלה בבודפשט - א.נ.] הננו מחכים על הרצאה מקיפה על הפיננסים מאת שפרינגמן. רצינו סוף סוף לדעת אלו כספים הגיעו עד עתה ולשם מה הוציאו אותם, אלו כספים נמצאים עוד אצלנו ועל מה עלינו לשאת בעול האחריות. הרצאה כזאת עד היום לא שמענו, תמיד דברו על הסכומים רק "בערך" [...] מאז נוסדה הוועדה השתדלנו להשיג אצל יואל עבודה שיטתית, תכנית עבודה המתאימה לאפשרויותינו וליכולתנו הממשית. [...] למרות שהשתתפתי בוועדה זו גורמת לי גועל נפש, אני מודיעך שאין בדעתי לעזוב אותה והננו מוכנים לעבוד בה גם הלאה".²³⁷

כדי לרצות, במידת מה, את חברי הוועדה החלוצית הכועסים, באה בקשה מקושטא אל חברי 'האיחוד' בוועדה המרכזית, לצרף לוועדה המרכזית נציג אחד שייצג את כל התנועות החלוציות, אך בתנאי שיהיה זה קורניאנסקי או אלי שאיו- אנשי 'האיחוד'.²³⁸ הדרי ובאדר ביקשו ליצור חזות ייצוגיות, על ידי הכנסת כוחות נוספים לוועדה המרכזית, בדמות נציג פליטים חלוצי, אך בתנאי שיהיה זה איש 'איחוד'.

יואל ברנד הודיע לקושטא ב- 8 בספטמבר 1943 כי לוועדה המרכזית הצטרפו אוטו קומוי, ינו פרנקל ('מזרחי') וצבי סילאגי ('השומר הצעיר') וכי חברי תנועות הנוער- המקומיים והפליטים- רוצים במיזוג שתי הוועדות, המרכזית והחלוצית; ²³⁹ אך על פי המכתב מ- 25 בספטמבר 1943 ועל פי מכתבו של זיגפריד רוט, מנהיג 'הציונים הכלליים', מה - 17 באוקטובר 1943, ניתן להבין שהצטרפות נציגי התנועות החלוציות לוועדה, טרם התרחשה.

במהלך ספטמבר ואוקטובר רעשו נציגי הישוב בקושטא ובארץ ישראל מן הגילוי של צימנד, נציג 'הציונים הכלליים' בקושטא, כי הדרי מחק ממכתב שהגיע לקושטא באמצעות שליח, את שמות בני הנוער שנאבקו בקרקוב, שאינם מ'פועלי ציון' ו'השומר הצעיר', והכחשת טענות צימנד.²⁴⁰

כנראה שבלחץ האווירה שהשתררה בקושטא בעקבות גילוי צימנד, והתביעות שבאו מן הארץ ומבודפשט, פנו הדרי ובאדר אל חברי 'האיחוד' ותבעו לשתף בוועדה המרכזית את 'השומר הצעיר' ו'המזרחי', אם כי ההנהגה צריכה להמשיך להיות בידי 'האיחוד'. שיתוף הפעולה אינו מחייב ידיעת כל הדברים, אלא בעניין קבלת העזרה הכספית לתנועות החלוציות בהונגריה, אופן חלוקתה ואישורה. במכתב בלתי חתום מקושטא, כנראה של הדרי ובאדר, אל חברי 'האיחוד' נכתב ב- 25 בספטמבר :

²³⁷ 20 באוגוסט 1943, א. מורשת, D.1.956; בראיונות עימו - 20 ביולי 1997, 18 באוקטובר 1996.
²³⁸ אל שפרינגמן, בראנד, קסטנר, שאיו וקורניאנסקי, 25 בספטמבר 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HV מס' 102.
²³⁹ 8 בספטמבר 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HII מס' 107.
²⁴⁰ פורת, הנהגה במלכוד, עמ' 228 - 230.

אתם מוכרחים סוף סוף להקים את הועדה של כל הזרמים לענייני העזרה וההצלה. [...] לא יתכן כי רק מפלגתנו תהיה היחידה העוסקת בכל העניינים האלו. מגיעות תלונות בלתי פוסקות מהמוסדות בארץ וגם מראשי המזרחי והשומר הצעיר אצלכם. **אין אני אומר לכם שעל כל העניינים צריכים כולם לדעת** [הדגשה שלי – א.ג.] אבל על אופן חלוקת העזרה וחתימה על קבלת הסכומים מוכרחה להיות ע"י כל חברי הועדה המורכבת מכל הזרמים. אין לערב את הועדה הכללית [הוועדה המרכזית בתוך ועדת ההצלה – א.ג.] עם הוועדה לענייני הנוער והחלוץ [הוועדה שנבחרה – א.ג.]. הוועדה היא צריכה לפעול באופן נפרד, והיא תקבל את תקציבה לחוד.²⁴¹

מכתב נפרד נשלח באותו יום, כנראה גם על יד הדרי ובאדר, לחברי כל התנועות, כולל 'האיחוד' ובו נזפו בהם על היריבות המפלגתית, ואיימו כי לא ישלחו עזרה כספית נוספת עד שלא יגיעו לעמק השווה.²⁴² במסגרת כפל המסרים, בהם נהגו הדרי ובאדר, הטילו את אשמת הסכסוך על כל חברי התנועות החלוציות כאילו לא הם היו יוצרי הסכסוך בבטלם את הרכב ועדת ההצלה הייצוגית, ובדרישתם להגביל את המידע והשותפות בפני מי שאינו חבר 'האיחוד'.

כעבור כשבוע כתבו מבודפשט לקושטא על הקמתה של הוועדה המרכזית בהרכב המיוחל, ובה נציגות מכל התנועות. לצידה תפעל הוועדה החלוצית שנבחרה:

ברוח הנחיותיכם שינינו את הועדה המרכזית והיא כוללת עתה [...] חבר אחד מכל ארבע מפלגות הקיימות כאן, דב וייס [מזרחי] בתור נציג הוועדה החלוצית, חוץ מזה: יואל [ברנד], אונגר [מזרחי], קורניאנסקי [איחוד], עוזיאל [כלל ציונים] ונשיא הארגון הציוני [קומוי – ציונים כלליים]. הוועדה המרכזית המורכבת כך ממלאת את התפקיד של האינסטנציה הציונית העליונה בכל שאלות העזרה והצלה. [...] ליד הוועדה המרכזית, נמצאת כוועדה עצמאית **הוועדה החלוצית**, המתעסקת מלבד דאגתה לחברים-פליטים, וחברים הונגרים נצרכים.²⁴³

אך ועדה בהרכב זה לא קמה. האם היה משא ומתן שלא הביא בסופו של דבר להקמת הוועדה, או שמא דיווחו באופן כוזב, כדי להפיג את הלחץ שהופעל עליהם? האם ייתכן שקסטנר נפקד מן הוועדה? הטענות המשיכו להגיע. מנהיגי 'הציונים הכלליים', בני הברית הפוליטית של 'האיחוד', האשימו את 'האיחוד', בחוסר שיתוף פעולה ובאי אמון.²⁴⁴ זיגפריד רוט ועוזיאל ליכטנברג (פליט פולני) התלוננו בפני קושטא שידאגו כי כספם המגיע להם, לא יימסר לחברי מפא"י לאור ניסיונם הרע, "מטעם זה טוב שיש לנו קשר ספרטי [נפרד] ולא דרך שמואל שפרינגמן".²⁴⁵

²⁴¹ ללא חתימה אל שפרינגמן, ברנד, קסטנר, שאיו, קורניאנסקי וכל חברי המפלגה, 25 בספטמבר 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HII מס' 102

²⁴² ללא חתימה אל שיו, רוט, באומר, קורניאנסקי, ישראלי, כהני, וייס, 25 בספטמבר 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HII מס' 101.

²⁴³ 1 באוקטובר 1943, משואה, תל יצחק, 9/15 א/15. (להלן: א. משואה)

²⁴⁴ זיגפריד רוט אל וניה ובאדר, 17 באוקטובר 1943, א. משואה, א/15/9.

²⁴⁵ 3 בנובמבר 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HII מס' 141.

כעבור כחודש וחצי, ב- 18 בדצמבר 1943 הודיעו י. באומר, א. שאיו וד. וייס – ראשי הוועדה החלוצית- כי היחסים שלהם עם הוועדה המרכזית סודרו דרך השתתפותו של דב וייס בעבודתם.²⁴⁶ נראה כי קסטנר וברנד נכנעו לצורך לבחור בנציג חלוצי, שאינו איש 'איחוד', כנציג בוועדה המרכזית.

עדות מסוימת לחוסר הנחת עם צירופו של וייס, כנציג החלוצים בוועדה המרכזית, התבטאה בדין וחשבון של דב וייס שמסר לקושטא. על יסוד דין וחשבון שנתן לו שפרינגמן בקשר לעבודת הוועדה המרכזית, נותר פער של 13 אלף (לא מצוין מה, אך סביר להניח שמדובר בדולרים) בהנהלת החשבונות והטיל על הוועדה המרכזית לבדוק זאת.²⁴⁷ בתשובתו לקושטא הבטיח קסטנר כי זיגפריד רוט (המכונה שרגאי) מטפל בבדיקת הפער בסכומים המופיעים בדו"ח שהגיש וייס.²⁴⁸ עצם מינויו של רוט כמבקר, אם אכן מונה, מעיד כי הפרשה תטופל בדרך מינורית, ללא ריב ומדנים – כביטוי לאישיותו. עוד קודם לכן ביקר באומר קשות את ועדת הטיול, לאחר שהתמנה להיות מבקר ההוצאות הכספיות שלה. הוא טען בדו"ח ששלח לקושטא כי ההוצאות הכספיות לפעולת העזרה וההצלה בכלל ופעולות "ועדת הטיול" בפרט, מנוהלות על ידי ברנד ללא סדר ופיקוח מינימלי. כספים ניתנו ללא קבלות, מבריחים קיבלו סכומי כסף גבוהים למרות שלא ביצעו כלל את המשימה שהוטלה עליהם – "כאוס לא יתואר". בסיכום דו"ח חודש אוקטובר כתב כי באופן שבו מתנהלים הדברים אי אפשר לברר כלל את מסגרת הפעילות הפיננסית של ברנד. במכתבו לבאדר בסוף דצמבר 1943 טען כי לדוחות ששלח ברנד לקושטא על פעילות ההצלה המתבצעת מהונגריה אין כל אחיזה במציאות והם בבחינת פרופוגנדה בלבד.²⁴⁹

ב-7 בינואר 1944 כתב קסטנר למולדתי (אל כל נציגי התנועות בקושטא) מכתב בתגובה למכתבם מה- 5 בינואר 1944 שבו שוב נמתחה ביקורת על הרכב הוועדה המרכזית.²⁵⁰ קסטנר חזר על טענתו כי כל התנועות משתתפות בעבודה ומיוצגות בוועדה המרכזית. "בישיבה האחרונה החלטנו שבמקרים דחופים אני אחתום על המכתבים בשם הוועדה המרכזית עם דב [וייס – 'המזרחי'] כמזכיר, ביתר הפעמים יחתמו: זי[פריד] עבור הכלל, פר[נקל] עבור המזרחי, המהנדס ר. [וזנברג] בשביל השומר [הצעיר], ומשה שו[ויגר] עבור האיחוד, כמו כן דב כמזכיר ואני בתור נשיא ומנהל הוועדה המרכזית...".²⁵¹ במכתב זה תאר קסטנר את עצמו כנשיא ומנהל הוועדה המרכזית – תואר חדש בחיי הוועדה.

במכתב נפרד להדרי, באותו יום, כתבו קסטנר וברנד כי באופן רשמי קומי הוא יושב ראש הוועדה המרכזית, אך הוא ימנע מחתימת המכתבים כולם.²⁵² השאלה היא, מדוע מידע חשוב זה לא צורף למכתבו של קסטנר למולדתי (לכל נציגי התנועות היושבות בקושטא) באותו יום, אשר תאר את ההסכמה שהושגה בדבר הייצוג בוועדה המרכזית, ייצוג שכה הטריד את חיי החלוצים בהונגריה ואת נציגי התנועות שישבו בקושטא. וכן, כיצד זה שמנהיג ההסתדרות הציונית, יישא בתואר החשוב של יושב ראש ועדת העזרה וההצלה, מבלי שיקבל אחריות, הבאה לביטוי בעצם החתימה על מכתבים המאשרים קבלת כסף וחלוקתו?

²⁴⁶ 18 בדצמבר 1943, א. משואה, א-15/9.

²⁴⁷ 13 בינואר 1944, א. קושטא - הונגריה, Z1063III.

²⁴⁸ קסטנר אל מולדתי, 30 בינואר 1944, את"ה, א. ריבלין.

²⁴⁹ רוני שטאובר, "ועדת ההצלה בבודפשט", עמ' 115.

²⁵⁰ קסטנר אל מולדתי, 30 בינואר 1944, את"ה, א. ריבלין. קסטנר אישר קבלת המכתב, אותו לא מצאתי.

²⁵¹ 7 בינואר 1944, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HIII, מס' 195.

²⁵² 7 בינואר 1944, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HIII, מס' 196.

פרנקל הודה כי אמנם חתם על היותו חבר בוועדת ההצלה, מפני שנאמר לו כי זה רצון חברי ועדת ההצלה בקושטא והוא (בניגוד לאוטו קומוי, דב וייס ויוסף באומר) לא התנגד להוסיף את חתימתו, מבלי לקבל אחריות המתחייבת מעצם החתימה. "אינני מאשר את עדותו של שפרינגמן, כאילו פנו אלי [להיות פעיל בוועדת העזרה וההצלה – א.נ.] וסירבתי. [...] נכון הוא שהחל מספטמבר 1943 שמי הופיע כחבר הוועדה. הסכמתי לזה כי זאת היתה דרישה של קושטא, אך למעשה גם אחרי זה רק הצעירים פעלו", ובהמשך הסביר מדוע חתם על אף שלא היה חבר: "היה לנו נוער פעיל נהדר, הם היו גם פנויים לעניין זה ואילו לי היה בית חרושת והייתי עסוק. אני חושב שגם הנוער לא היה מעוניין בכלל בשיתוף שלנו בכל הפעילות הזאת".²⁵³

ב- 15 בינואר 1944 שלחו הדרי ובאדר מכתב נוסף לוועדת ההצלה בבודפשט ובו חזרו על בקשתם שכל הזרמים יעבדו ביחד בשטח ההצלה, מה שמעיד כי העניין של שיתוף נציגי כל התנועות טרם הוסדר.²⁵⁴

כעבור חמישה ימים נוספים, ב- 20 בינואר 1944 שלחו, לראשונה, לקושטא מכתב החתום בחתימותיהם של קומוי, רוט, וייס, קסטנר, באומר, ברנד, רוזנברג ובו הודיעו על הרכבתה של הועדה המרכזית: יושב ראש – קומוי; יושב ראש בפועל – קסטנר; מזכיר – דב וייס. חברים: פרנקל ('מזרחי'), רוזנברג ('שומר הצעיר'), רוט וליכטנברג ('ציונים כללים'), באומר ('השומר הצעיר'), ברנד, שוויגר ושפרינגמן ('איחוד'). את קבלת הכסף רשאים לאשר קומוי, קאסטנר וברנד. על מכתבים יוצאים יחתמו כל חברי הועדה.²⁵⁵ בהרכב זה ישנם ארבעה חברי 'איחוד', שלושה חברי 'הציונים הכללים', שני חברי 'השומר הצעיר' ושני חברי 'המזרחי'. אישור קבלת הכסף נותר, בפועל, בידי שני אנשי 'האיחוד'. ספק רב אם אכן וועדה בהרכב זה קמה או קיבלה את הסכמת התנועות, מפני שהרכבה המשיך שלא לשקף את יחסי הכוחות הפוליטיים האמיתיים, ובעיקר מפני שאישור הכסף נותר בידי חברי 'האיחוד' בלבד.

כעבור עשרה ימים נוספים, ב- 30 בינואר הודיע קסטנר למולדתי: "אנחנו מעבירים לכם מכתב משותף של הועדה המרכזית, המתייחס להתכתבות וקבלת כספים. [...] במכתבכם מיום 15.1.44 אתם שוב מבקשים מאתנו, שבשטח עזרה והצלה כל הזרמים יעבדו ביחד. קריאה זו אינה מובנת בדיוק. [...] כל הזרמים של המשפחה הציונית מיוצגים בוועדה המרכזית". קסטנר הסביר את חילוקי הדעות בבעיות טכניות של שימוש בסכומי הכסף ואופן הבדיקה. לדבריו, הם קיימו ישיבה וקיבלו הצעות אשר יעזרו, כך מקווים, לפתור את הויכוחים.²⁵⁶

אך למרות ההודעה המשותפת, המלווה בחתימותיהם של נציגי התנועות, ועדה ייצוגית טרם קמה.

ב- 18 בינואר 1944 עלו שפרינגמן וקורניאנסקי לארץ ישראל, ו ב- 19 בפברואר עלו, בין השאר, דב וייס ויוסף באומר, מי שהיו גדולי הלוחמים לשינוי הרכב ועדת ההצלה בבודפשט, וכן עוזיאל ליכטנברג שהצטרף לביקורת על התנהלות ועדת ההצלה בבודפשט בענייני הכספים.

²⁵³ 17 בדצמבר 1979, ראיון של אשר כהן עם ינו פרנקל – ממנהיגי 'המזרחי' בבודפשט, 'מרכז', H3C35.
²⁵⁴ המכתב לא נמצא. אישורו ותוכנו מובאים במכתב מקסטנר אל מולדתי, 30 בינואר 1944, את"ה, א. ריבלין.
²⁵⁵ 20 בינואר 1944, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HIII מס' 212.
²⁵⁶ קסטנר אל מולדתי, 30 בינואר 1944, את"ה, א. ריבלין.

ניתן היה לצפות שהרוחות תרגענה בעקבות עזיבתם, אך ב- 22 בפברואר 1944 התקבל מכתב קצר רוח מקושטא אל אנשי 'האיחוד' ההונגרי, עם הבקשות החוזרות שקומוי ונציגי התנועות יחתמו על קבלת הכספים וכן: "בכל לשון של בקשה אנו מבקשים [לכל התנועות ימסרו את המכתבים. כך הגיע השליח האחרון ולא הביא אף מכתב מהשוה"צ, הנוער הציוני והפוהמ"ז. דבר זה גורם התמרמרות כאן בארץ". באותה נשימה המשיכו אנשי קושטא להדגיש בפני חבריהם בידי מי צריכה להיות מרוכזת עבודת ההצלה: "אין אנו מעוניינים להוציא את מפעל העזרה מידי ההסתדרות הציונית [קומוי – א.נ.] ומיד ארץ ישראל העובדת [קסטנר וברנד – א.נ.]".²⁵⁷

אלו שיקולים הסתתרו אחר עמידתם העיקשת של הדרי ובאדר, לבל יהיו סודות הוועדה המרכזית חשופים בפני נציגי התנועות הציוניות, אלא בידי חברי 'האיחוד' בלבד? האם מפני שהנציגים של שלושת התנועות האחרות לא היו אנשי סוד, או מפני שהיו חסרי אחריות וכשרון?

ביד אחת כתבו אנשי ועדת ההצלה בקושטא לאנשי 'האיחוד' בהונגריה, לכבוש כל עמדה למען התנועה, כך שנציגות 'א"י העובדת' תבטיח את שליטתה במסגרות הקובעות. ביד שנייה כתבו לשאר התנועות, באופן ממלכתי, תוך שימוש ברטוריקה של "כלל ישראל" ו"כלל הישוב", לחדול מן הסכסוכים, וליצור חזית ייצוגית הנותנת ביטוי לכל הכוחות הפוליטיים.

נראה כי ועדות ההצלה בקושטא ובבודפשט היו עסוקות במציאת נוסחה גואלת, שבה מצד אחד, תקום בבודפשט ועדה עזרה והצלה ייצוגית, אשר תניח את דעת נציגי כל התנועות בבודפשט, בקושטא ובארץ ישראל. מן הצד האחר, ביקשו להבטיח שגרעין השליטה בוועדת ההצלה בבודפשט ימשיך להיות בידי חברי 'האיחוד', עד אשר גם חברי 'השומר הצעיר' ייאותו להצטרף אליהם.

אהרונסון ראה ככורח בל יגונה את אופייה החד מפלגתי של ועדת ההצלה בבודפשט, ואת הצורך בשליטתו של קסטנר בה ובמשרד הא"י. לדבריו, קסטנר ניסה ליצור בבודפשט עבודת הצלה אחת הנתונה לשליטת מפא"י – ולשליטתו הוא – בין חבריה המסוכסכים של התנועה הציונית, על רקע אישי ומפלגתי. על רקע האינטרסים המפלגתיים שהכתיבו את חלוקת הסרטיפיקטים הפנויים, התערב בנחישות לכפות סמכות גם על המשרד הא"י.²⁵⁸

עליית האופוזיציונרים לארץ ישראל

שבועיים וחצי לפני הכיבוש הגרמני היו באדר והדרי עסוקים עדיין בהרכב ועדת ההצלה בבודפשט. הם הציעו שינוי ארגוני, בעקבות פגישתם עם מנהיגי הפליטים שעלו לארץ ישראל, ודרשו שעיקר הפעולה תהיה מרוכזת בוועדת הטיול, מפני שרוב האמצעים נשלחים למטרה זו. הם ביקרו את הרכב הוועדה המרכזית שהפכה להיות פרלמנט של ששה עשר איש, לפי חלוקה מפלגתית מוזרה ומשונה. "ועד העזרה וההצלה אינו גוף פוליטי", קבעו. בסיכום הציעו הרכב של חמישה חברים בוועדה בתוספת קומוי, כאיש נאמן. "את שמו של שלזינגר [גאבור, גבריאל – איש ה'מזרחי' – א.נ.] הציע כאן דב וייס, במקום פרנקל. אם יהיו קשיים

²⁵⁷ אל ישראל, יואל, משה, 22 בפברואר 1944, א. קושטא - הונגריה, HVI 1063.Z1
²⁵⁸ Aronson, *Hitler, Allies, Jews*, pp.166, 189

לכך אצלכם – נסכים גם שזה יהיה גם להבא פרנקל. אבל בשום פנים לא נסכים שהוועדה תהיה מורכבת יותר מאשר חמשת החברים וקומויי".²⁵⁹ חמשת המומלצים על ידי הדרי ובאדר היו שלושת חברי ה'איחוד': קסטנר, ברנד ושוויגר, וכן פרנקל או שלזינגר מן 'המזרחי' ורוט מ'הציונים הכלליים'. כאמור, פרנקל נענה לבקשה ששמו יופיע כחבר ועדת ההצלה בפני קושטא, אך אישר כי בפועל הוא לא היה חבר בה.

אף שוויגר הודה כי נעדר תפקיד מרכזי בוועדה: "תפקיד ספציפי לא היה לי בוועדה, תפקידי היה טיפול בנוער, טפול בפליטים יהודים מיוגוסלביה, וטפול בקשרים עם המפלגה הסוציאל דמוקרטית בהונגריה. [...] אני חושב שלא היה יושב ראש לוועדה, ניהל את הישיבות, כשהשתתף, המנוח קומוי, ואת הפעולות היומיומיות קודם שפריגמן ואחר כך קסטנר".²⁶⁰

עם עליית שפריגמן, באומר, ליכטנברג ווייס לא נמצאו יותר בבודפשט יודעי ח"ן - חברי האופוזיציה הציונית לדרכם של קסטנר וברנד, ובכך רווח מן הסתם, לוועדות ההצלה בקושטא ובבודפשט.

לפי יוסף באומר: "לא היה צורך לשכנענו להשתתף בוועדת העזרה וההצלה, אבל לא היינו עושי רצונה של השלוחה המפאיי"ת בבודפשט, [...] הם לא שיתפו אותנו".

על השאלה מדוע קומוי סרב לחתום על המכתבים, בקשה שחזרה לעיתים כה רבות מצד הדרי ובאדר, השיב שטאובר כי בשל מעמדו של קומוי כראש ההסתדרות הציונית, שנהנתה מהכרת השלטונות, וקשריו הטובים עם חוגי השלטון בהונגריה, נמנע ממנו לקחת חלק בפעולותיה של הוועדה ולהיות חתום על דינים וחשבונות, שעסקו בפעילותה הבלתי לגאלית.²⁶¹

ואילו באומר אומר על כך:

קומוי מעולם לא הוזמן להיות חבר בוועדה. בהכירי את הנפשות הפועלות הם לא היו מקדמים בברכה את חברותו של אוטו קומוי בוועדה". וכן: "צריך להבין כי זו היתה מלחמה פוליטית של אנשי מפאיי" בבודפשט [...] (ש) היו סבורים שמגיע להם אותו ייצוג [...] כמו בארץ. עם הגעת המשלחת לקושטא מגמה זו קיבלה חיזוק, גם באדר לחץ עלי להיכנע לכך ואני סירבתי".²⁶²

ההסבר שנתן באדר למלחמתו באנשי תנועתו בבודפשט, שסירבו לפרק את הברית עם 'המזרחי' במשרד הא"י, ונמנעו מלהצטרף לחברים רשמיים לוועדת ההצלה, היה בהערכה הרבה שרחש לחברי ועדת ההצלה בבודפשט ובמערכת הקשרים שיצרו עם פולין וסלובקיה באמצעות בלדרים, וגם כנראה בתחושה שמדובר במאבק של כבוד: "הם סיכנו את עצמם והמציאו את השליחים ואת הקשרים ועל ידיהם יכולנו לעזור לסלוב [קיה] בשעות סכנה איומות [...] כלום בלעדם היינו מגיעים לקרקוב ולבנדין [...] אנא חפשו דרך, אף אם קשורה היא [ב]איתורים פרסטיזיים להצטרף לעבודה זו".²⁶³

²⁵⁹ אל משה, יואל ישראל ללא חתימה, 2 במרס 1944, א. קושטא - הונגריה, מס' 191.

²⁶⁰ משפט קסטנר, ג"מ, ריכוז עדויות, עמ' 112 (עמ' 467 בפרוטוקול).

²⁶¹ שטאובר, "ועדת ההצלה בבודפשט 1943", עמ' 48.

²⁶² בראיון עימי – 20 ביולי 1997; 24 בדצמבר 1998.

²⁶³ שטאובר, "ועדת ההצלה בבודפשט 1943", עמ' 46.

למרות ההסבר, השאלה בעינה עומדת: מדוע צרוף של מנהיגים אחראים ומנוסים כדב וייס ויוסף באומר - שהכירו היטב את סלובקיה ואת אפשרות הקשר עם פולין, ואף זיגפריד רוט – לכאורה שותף פוליטי של 'האיחוד' ההונגרי - היה פוגם בהישגים אלו? לעומתם, הפך בנשלוט לחבר מרכזי בועדת ההצלה, מיד לאחר שפירק את הקשר של 'השומר הצעיר' עם המשרד הא"י, כפי שהדבר יעלה בהמשך. מכאן שהנכונות לנהל את ענייני ועדת ההצלה בבודפשט, בשיתוף ובשקיפות אמיתיים, ניתנה רק לאנשי 'א"י העובדת', ולא לו מביניהם שניתקו את הקשר עם קראוס, וזאת כנראה כדי להחליש את כוחו וכוח המשרד הא"י, על מנת לשלוט גם במרכז כוח זה.

כאשר עלו לארץ שפרינגמן, וייס ובאומר הם עברו בקושטא ונחקרו שם על ידי אנשי לשכת הקשר. שפרינגמן, שמערכת יחסיו עם שני חבריו בועדת ההצלה התערערה, ביקר את יואל ברנד שהדוחות שכתב אינם מהימנים והם מוגזמים; שטיפלו רק באנשים שהצליחו בכוחות עצמם לעבור את הגבול מפולין, ולא שלחו אנשים להביא פליטים מפולין. לדברי שפרינגמן, הדרי השיב לו על כך: "חבל שלא הגזימו עוד יותר- היינו יכולים לקבל יותר תמיכה מהארץ". דב וייס, עוזיאל ליכטנברג ויוסף באומר חזרו, כעבור חודש, על הביקורת הקשה של העדר יוזמה בפעילות ההצלה מהונגריה. הם אף מסרו לנציגי הישוב על סירובם של חברי ועדת העזרה וההצלה לאמץ תוכניות נועזות שהגו פליטים – חברי תנועות הנוער. המפגש עם חברים אלה השאיר רושם קשה על חברי המשלחת בקושטא והם שיגרו לבודפשט, הן לחברי ועדת העזרה וההצלה והן לחברי ועדת הטיול, מכתבי נזיפה חריפים, השונים בסגנונם מרוב המכתבים ששלחו קודם לכן להונגריה.²⁶⁴ ב-13 במרס, שישה ימים לפני הכיבוש הגרמני, ובלי כל רמז לבאות, השיבו קסטנר, שווייגר וברנד מכתב בן 11 עמודים, שבו דחו את הטענות שהועלו כלפיהם וסיימו בהצעה שניתן להחליפם במתאימים יותר, "ושמעמדם לא יושפע מכל קבוצת עלייה העוברת ומספרת עלינו סיפורים. סוף סוף גם אנו ציונים ותיקים ויש לנו זכות לעלות".²⁶⁵

ועדת ההצלה: המידע על קיומה ופעולותיה

במקביל לחיכוכים שהיו בתוך התנועות החלוציות, על הרכב ועדת ההצלה, שבעיקרו היה מאבק על משאב ההצלה המרכזי – הכסף, התנהל גם מיני מאבק מול החרדים, אשר באופן טבעי, המידע שלהם על אופן ומידת התגייסותו של הישוב בא"י להצלה, היה פחות מוכר להם.

הרבי ממונקאץ, הרב ברוך רבינוביץ, היה בין 15-18 אלף הגולים שגורש בשנת 1941 לקמיינץ פודולסק, ולדברי קראוס היה היחיד שהוחזר משם באופן רשמי על ידי השלטונות ההונגרים.²⁶⁶ בשובו בספטמבר 1941, התיישב בבודפשט כפליט. מיולי 1942 התחילו הגירושים וחיסול הקהילות היהודיות במחוזות פולין השוכנים על הגבול ההונגרי, ופליטים יהודים מפולין באו להונגריה. חלקם מצא מחסה בחצר האדמו"ר

²⁶⁴ אל ועדת הטיול: ליואל ברנד] ולחברים: פרץ [רבס], ליאון בלאט [פליט פולני של 'הציונים הכלליים'], רוזנפלד, קופרשטיין [מכונה קופי, מבני עקיבא], ולעובדים: קנול וראטשפרעכער, ללא חתימה, 2 במרס 1944, א. קושטא - הונגריה, מס' 190; אל משה יואל, ישראל, ללא חתימה, 2 במרס 1944, א. קושטא - הונגריה, מס' 191; שפרינגמן בראיון לאשר כהן, 28 בדצמבר 1978, 'מרכז', C3C21/5; שטאובר, "ועדת ההצלה בבודפשט 1943", עמ' 116.

²⁶⁵ ישראל משה ויואל אל וניה, מנחם וזאב, 13 במרס 1944, א. קושטא - הונגריה, מס' 255.

²⁶⁶ קראוס, **דפי ספר**, עמ' 83. לדברי קראוס, את הסרטיפיקט לא"י קיבל כנראה בלחץ חסידיו בחו"ל על הסוכנות היהודית.

במונקץ', עד אשר נודע למשטרה על מקומם. הפליטים הספיקו להימלט עוד טרם תפסה אותם המשטרה, וחלקם הגיע לבודפשט. לדברי הרב, הוא הצליח לאחר משא ומתן ממושך, לשכנע את הרוזנת אליזבת סאפארי, הפטרונית של הועד הפולני – הונגרי שטיפל בפליטים פולנים בהונגריה, לשנות את היחס העויין כלפי הפליטים הפולנים היהודים. הפתרון נמצא לפני פסח תש"ג (אפריל 1943) בכך שהפליטים היהודים הפכו להיות לגאלים על יד מתן תעודות אריות לכל דורש. אך המצב שוב הלך והחריף. נוסד וועד חרדי לעזרה והצלה שבראשו הועמד פנחס פרוידגר, ראש הקהילה החרדית בבודפשט, שלדברי הרבי ממונקץ', עזר בהשגת הסכמת השלטונות ההונגריים שלא להחזיר את הפליטים היהודים שעברו את הגבול ההונגרי. הרבי ממונקץ' פנה באמצעות הרוזנת סאפארי לד"ר שווארצבארד בלונדון, חבר המועצה הלאומית ליד ממשלת פולין הגולה, וביקש ממנו כסף להצלה ופרסום הדו"ח שצרף לפנייתו, בעולם היהודי. אך עזרה כספית לא הגיעה. "לא הגיע אלינו כלל וכלל באותו זמן שום כסף מחו"ל, אף לא פרוטה אחת [...] לא ידענו בכלל שישנם כספים להצלה בעולם היהודי, ובפרט בא"י, לא היה לי מושג קל על וועד ההצלה הישועי עד בואי לקושטא".

הבעיה גדלה מיום ליום. הרבי וחבריו נכנסו למשא ומתן עם הניאולוגים ועם הציונים, משא ומתן אשר לדברי הרבי נכשל. הוא האשים את התנועה הציונית שלא דאגה לפשוטי העם אלא רק לבכריה: "שום פליט, סתם יהודי, לא פנה אליהם. הם לא טיפלו ביותר אפילו עם חבריהם, רק כשבאו איזה חברים ותיקים בולטים, נתנו להם את תמיכתם, אולם לא בתורת וועד הצלה, אלא כאילו היתה התמיכה מצד ההסתדרות הציונית. כך למשל היה הדבר בבוא הח' אליעזר אונגר [איש השומר הדתי בפולין - א.ג.] להונגריה".

דבר קבלת כסף על ידי ועד העזרה הציוני מחו"ל נודע לחוגים החרדים במקרה בחשוון תש"ד (אוקטובר – נובמבר 1943-א.ג.), באמצעות יהודי בעל קשרים עם יהודי שווייץ. הלה התקשר טלפונית עם שווייץ וקרא חמס על שתיקת היהודים בארצות החופש. משווייץ ענו לו בתמיהה על צעקותיו שהרי שולחים להונגריה סכומים ניכרים, ולפני מספר ימים אף שלחו סכום של עשרים אלף דולר. כמה צעקה גדולה, לאחר שהבינו שהכסף מגיע לציונים בלבד. בעקבות כך פנה אליעזר אונגר בנובמבר 1943 אל הרבי ממונקץ' בשאלה, האם יסכים לשיבה משותפת עם הציונים. לאחר שנענה התקיימה השיבה בבית פרוידגר, ובה דרש הרבי ממונקץ' שיגלו את מקור הכסף והכמות שהתקבלה. בישיבה הרביעית והאחרונה ניתנה תשובה מפורשת על ידי ד"ר קסטנר: "הכסף נשלח בעיקר לטרוזינשטאט ולפולין, מאחר שאנו מקבלים את הכסף מארץ ישראל, הכסף הוא ציוני בלבד (בלשונו: ריין ציוניסטישע געלדער) ואין לכם כל רשות לבקש דין וחשבון עליו". בסופו של דבר הגיעו להסכם בחנוכה תש"ד (דצמבר 1943), והחלה פעילות משותפת של שתי הוועדות. בעקבות כך התקבלו סכומים קטנים, לדברי הרב, ולאחר זמן קצר, בחודש ינואר 1944, הוא עלה לארץ ישראל.²⁶⁷

החרדים ביקשו לשתף פעולה עם ועדת ההצלה בהברחת יהודים מן הגבול. לדברי פרוידגר, לפני ההסכם דרש קסטנר כסף לעבודה משותפת. פרוידגר השיב כי כספם הולך ואוזל ומצד שני הוא, קסטנר, מקבל

²⁶⁷ פרוטוקול הרבי ממונקץ', רבי ברוך רבינוביץ', נערך באלול תש"ד, בתל אביב, אצ"מ, S26/1079. האדמור ממונקץ' הגיע לארץ בינואר 1944. הרוזנת Szapary היתה ממוצא פולני ונישאה לאחד מבני המשפחות המיוחסות באריסטוקרטיה ההונגרית. עוד על עזרתה ועל ועד ההצלה החרדי ומגעיו עם ועדת ההצלה הציונית בבודפשט, ראה עדויותיהם של הרבנים פייגנבוים ורבינוביץ', נתנאל קצבורג (עורך), **פדות הצלה בימי השואה**, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, 1984, עמ' 102 – 113, (להלן: קצבורג, **פדות**).

כסף מחו"ל. תשובת קסטנר היתה שהכסף שמתקבל הוא מיד מפא"י. לימים נודע לפרוידגר כי הכסף שקסטנר קיבל בא מן הארץ, ממגבית כללית ובלתי מפלגתית של כלל הישוב. "קסטנר הפך את הכסף לדמי מפא"י כדי להבטיח טובת מפלגתו. הוא היה איש מפלגה בכל רמ"ח איבריו". ואולם, על אף זאת, שיתוף הפעולה ביניהם צלח.²⁶⁸

במכתבם של חברי ועדת ההצלה בהונגריה לקושטא, בו דחו את הטענות שהועלו כלפיהם על ידי מנהיגי הפליטים הציוניים שעלו לארץ ישראל בינואר ובפברואר 1944, כתבו כי האורתודוקסים עבדו במקביל עם ועד משלהם וגייסו אמצעים לעזרה של הבלתי ציוניים. כשהגיעו פליטי פולין היה הרבי ממונקץ' מאד פעיל. האורתודוקסים נתנו כל חודש כ- 20 – 30 אלף פגו עבור הפליטים. "הם היו פעילים בלעדיו והרבנים שלהם גייסו אמצעים בכל הארץ". לא נכון לומר, טען קסטנר, שלא נתנו ל'אגודה' תמיכה חודשית קבועה. מה שנכון הוא שנתנו מאה ושלושים אלף פגו לקרן הפליטים באשר הם פליטים ולא ל'אגודה', אשר חולקו על ידי ועדה בת 11 חברים רובם ציונים.²⁶⁹

באיזו מידה הובא דבר קיומה של ועדת העזרה וההצלה בבודפשט, לפני פרוידגר, כמנהיג של קהילה יהודית גדולה? על כך נשאל פרוידגר במשפט גרינוולד – קסטנר:

ש. האם אדוני שמע בשנת 1943 – 1944 על מושג "ועדת ההצלה בבודפשט"?

ת. לא. שמעתי את השם "ועד ההצלה" בפעם הראשונה בהיותי בבוקרסט כשחברי ועד ההצלה מאיסטנבול באו לבוקרסט. [אוגוסט 1944 – א.נ.]. [...] שמעתי שבין הציונים, כמו בינינו, שהיו אנשים שהתעסקו בענייני עזרה לפליטים הסלובקים, בהצלת אנשים מפולין [...]. ש. כלומר אתם לא ידעתם על איזו ועדה רשמית.

ת. לא היתה ועדה רשמית.²⁷⁰

משה קראוס טען שלא ידע על פעילותה של הוועדה בקושטא אלא חודשים לאחר שהחלה לפעול. לדבריו, יום אחד הודיע לו שפרינגמן שהוא מקבל מזמן לזמן סכומי כסף לטובת הפליטים הסלובקים בהונגריה. קראוס וחבריו לוועדה לא ידעו האם מקורו בהסתדרות, בסוכנות או במפלגה. באמצעים שונים ניסו לברר פרטים באיסטנבול ובערך, כחצי שנה לאחר שהוקמה, נודע להם על קיומה של ועדת הצלה מסודרת שיושבת באיסטנבול, באופן בלתי רשמי. הוועדה הא"י של המשרד הא"י בבודפשט כינסה מספר ישיבות ואליהם הזמינו את שפרינגמן, קסטנר וברנד. בישיבות תבעו מהם שיסכימו לייסד ועדה משותפת לכל המפלגות, כפי שזה קיים היה בכל הוועדות הציוניות שהיו קיימות באותה עת בהונגריה. השלושה סירבו ולכן, ועדת המשרד הא"י ביקשה מקומוני, כידידו של קסטנר, להשפיע וללחוץ עליו להקמת ועדה פוליטית ייצוגית. קומוני הסביר לחבריו כי ניסה ולחץ, אך נכשל, ומכאן והלאה לא יקבל עליו להשתדל יותר. לדברי קראוס, "אנו השלמנו עם זאת. לא היה מה לעשות". לאחר שקומוני נכשל במלאכת השכנוע, הציע קראוס לקומוני שיקרא לד"ר ארנסט (ארנו) מרטון, ידידו הטוב של קסטנר וממנהיגי קהילת יהודי קלוז' ו'האיחוד' שם, לבוא לבודפשט ואולי הוא יצליח להשפיע על קסטנר. ד"ר מרטון בא באופן מיוחד לכך לבודפשט, יום או יומיים לפני הכיבוש הגרמני, שוחח עם קסטנר מספר שעות ולחץ עליו לשנות את דרכו, אך גם הוא לא הצליח. על כישלוננו במשימה דיווח ד"ר מרטון לקומוני ולקראוס. על השאלה מי היה שייך עוד לחבורה זאת

²⁶⁸ זיכרונות פרוידגר, 21 בנובמבר 1972, הקדים צבי ארז, א.ס. מורשת, D.1.621/2 עמ' 6 – 7. (להלן: זיכרונות פרוידגר)

²⁶⁹ ישראל, משה, יואל אל וניה, מנחם, זאב, 13 במרס 1944, א. קושטא – הונגריה, מס' 255.

²⁷⁰ חקירת תמיר את פרוידגר, משפט קסטנר, 13 באוגוסט 1954, ג"מ, עמ' כ"ד 2-3.

ענה קראוס: "קומוי אולי פרץ רבס ועוד אחד – אלי שאיו." לדברי קראוס, קומוי הצטרף לוועדת ההצלה בבודפשט בזמן שעסקו בהרכבת רשימת נוסעי הרכבת [רכבת קסטנר / ברגן בלזן- שהורכבה בין אפריל ליוני 1944- א.נ.]. לוועדה הכספית [כנראה של ועדת ההצלה – א.נ.]. לא הצטרף.²⁷¹ התביעה וקסטנר לא התעמתו במשפט עם טענות אלו של קראוס.

ביטוי נוסף לרצון לשמור את כל מרכזי הכח עבור 'א"י העובדת', היה המינוי שמינתה ועדת ההצלה של קושטא ב- 9 בפברואר את משה שוייגר, פליט – איש 'איחוד' מיוגוסלביה, לראש ועדת ההגנה בפברואר

1944.²⁷² שוייגר העיד במשפט קסטנר – גרינוולד, כי היה חסר כל ניסיון צבאי וארגוני בכדי לעמוד בראש מסגרת צבאית. כך גם עמיתו, יואל ברנד, העיד כי מינויו התקבל בפליאה על ידי חברי 'האיחוד'.²⁷³

יש הטוענים כי בקושטא נבחר מפני שהיה אידיאליסט גדול, ובעיקר מפני שהיה מקובל וזכה לאמון חברי כל התנועות.²⁷⁴

לדברי יוסף באומר "מגוחך להצמיד אל ד"ר שוייגר תואר "מפקד ההגנה". לא היה קיים ארגון הגנה, לא היו קיימים מגויסי הגנה, לא דובר על נשק ולא היה קיים מפקד". בישיבות הראשונות שבהם גם באומר השתתף, בטרם עלה לארץ, דובר על בונקרים "וגם זה לא כל כך הצליח". הם החליטו להרכיב ועדת הגנה "בשביל זמנים גרועים שיבואו", ללא ציון מטרה מוגדרת, אף כי ההדים של מרד גטו ורשה חדרו היטב לתודעתם, אבל ידעו שבהונגריה התנאים היו שונים לגמרי.²⁷⁵

בקושטא הבחינו באסון המתקרב ויחד עם הדרישה להקמת ועדת הגנה הם שלחו 15 אלף דולר לוועדת העזרה וההצלה בבודפשט כדי שזו תתארגן, יחד עם מנהיגי הציונות, לקבוע כיצד לארגן התנגדות מזוינת. הם הדגישו במכתבם כי הכסף מיועד רק למטרה של ארגון יחידות הגנה.²⁷⁶ כפי שנראה בהמשך, התארגנות כזאת לא קמה, וכנראה שהכסף נפל לידי הגרמנים.

המוטיבציה הפוליטית בשיקולי הדרי ובאדר ואף נתן שוואלב בפעולות ההצלה, ניכרה גם באזורים שמחוץ להונגריה, ויכולה להסביר את הרוח ששררה בסביבתם אשר הניעה את התנהלותם. ד. צימנד, חבר המשלחת ההסתדרותית מטעם ה'ציונים הכלליים' בקושטא הזדעזע מן הדרך שבה ביקשו הדרי ובאדר לשכתב את ספר ההיסטוריה של גיבורי ההצלה בשואת היהודים באירופה. בידיעות שהגיעו לארץ ישראל על מאבק הגבורה של יהודי פולין נזכרו רק שמות של 'פועלי ציון' ו'השומר הצעיר' והדבר עורר זעם. על כך כתב צימנד:

²⁷¹ עדות קראוס, משפט קסטנר, 25 ביוני 1954, ג"מ, עמ' 42 – 47.

²⁷² אל משה שוייגר, רפי, שמעון ישראלי, מנה מנדל, ליאון בלאט, מאיר כהנא. 9 בפברואר 1944, א. קושטא - הונגריה, Z1063

HVI, מס' 173.

²⁷³ בראנד, בשליחות נידונים למוות. עמ' 44.

²⁷⁴ שטאובר, "ועדת ההצלה בבודפשט", עמ' 152.

²⁷⁵ בדברים שכתב אלי יוסף באומר ב- 24 בפברואר 1998. ביום הכיבוש הגרמני, ב- 19 במרס, חזר שוייגר ברכבת מבודפשט לעירו סובוטיצה, ביוגוסלביה, ונתפס בידי הגרמנים בדירתו ב- 4 או ה-5 באפריל. תחתיו בא איש 'השומר הצעיר', משה רוזנברג. רוזנברג נמצא מתאים אז לתפקידו, כנראה, מפני ש'השומר הצעיר' פרק אז את השותפות שלו עם 'המזרחי' במשרד האי"י. בתוך: עדות משה שוייגר, משפט קסטנר, ג"מ, עמ' 113 בריכוז עדויות. (עמ' 470 בפרוטוקול).

²⁷⁶ ללא חתימה, 8 בפברואר 1944, אצ"מ, S26/1440.

השבוע גיליתי את המקור לזיוף הזה. בזמן שנתקבל הדואר מידי השליח הייתי במקרה אצל וניה וקראתי את האורגינל של המכתב על המאורעות בקרקוב והיאבקות הגבורה של הנוער היהודי משם, וניה אף העיר לי שעוד לא היה מכתב שבצורה כזאת ימסור על ההיאבקות והגבורה של הנוער היהודי [...] אני ספרתי לו שחלק מן האנשים שהוזכרו במכתב הנני מכיר באופן אישי, היו אתי במושבה אחת [...]. מסרתי לו שגם כל אלה שנזכרו במכתב זה הם חברים לתנועת נוער ציונית (עקיבא) כללית. כשבאתי אחרי הצהריים לקבל העתק מהמכתב נוכחתי לתימהוני שבהעתקים נמחקו כל השמות של החברים (הוכנסו שם רק ראשי תיבות). שאלתי את המזכירה לפשר הדבר וענתה לי **שקבלה הוראה מפורשת מוניה במכתב זה באופן מיוחד להשמיט את השמות.** באותו היום היא הכתיבה גם מכתב שני שבו מסופר איך מתו מלחמת גבורה פרומקה והרשל שפירנגר (חברי הקבוץ המאוחד) וכאן לא הושמט אף שם. גלוי הדבר הזה זעזע אותי ממש. עד כה לא יכולתי להעלות על דעתי חשד שהאנשים האלה מסוגלים לזיוף כזה. הרי אף איש כאן מחוץ לוניה ולבאדר אינו רואה את האורגינלים (וגם ברלס ולדר לא) ומי יודע איזה תיקונים, השמטות והוספות נעשו במכתבים שנתקבלו עד כה. **בידי האנשים האלה הפקדנו אנחנו את הנכס הכי יקר שלנו – את ההיסטוריה של ההיאבקות היהודית בפולין.** והנה הוכח שהם מסוגלים לזיוף ההיסטוריה. ומי יודע אם ישאר מישהו בחיים שיוכל לתקן את הזיופים האלה ויתכן שהכל יעבור להיסטוריה כפי שוניה ובדר מכינים אותה. בו במקום דרשתי מוניה להכניס בחזרה את השמות והוא ענה לי בחוצפה יוצאת מן הכלל. התייעצתי עם לדר וזה הציע לי לקרוא למועצה ולהוקיע לפני כולם את המעשה השפל הזה. לא הסכמתי לדעתו, כיוון שלא רציתי לגלות את הדבר לפני קלרמן שמא ינצל את הדברים לענייני הפוליטיים. הבאתי את הדבר בפני משלחת ההסתדרות. תחילה סרבו באדר ווניה לקבל את דרישתי. על ידי שקרים רצו להתחמק. (הם טענו שהחליטו להשמיט את השמות בכל המכתבים שנתקבלו ובעתיד לנהוג ככה לגבי כל המכתבים, רק המזכירה שכחה ו"במקרה" השמיטה את השמות רק במכתב זה. עלי לציין, שלי אמרה המזכירה שקבלה הוראה מוניה להשמיט את השמות רק במכתב זה.) לאחר שאיימתי, [...] להביא את הענין בפני המועצה בנוכחות קלרמן וגריפל, הם נכנעו והמכתב הועתק שנית בלי השמטות.

צימנד שלח את שתי הגרסאות לחבריו והוסיף כי בשעתו התאונן בפניו הדרי כי:

כל ההעתקים של מכתבי חברים מן הגולה שמועברים על ידי שוואלב הנה (על מנת להעבירם לא"י) צויין עליהם "גורדוניה", "מכבי הצעיר". משמע ששוואלב מחפש רק את הקשר לחבריו. וכאן הוסיף וניה: אבל אני קברתי את שוואלב. בכל המכתבים מחקתי את השם גורדוניה מכבי הצעיר. לא ידעו לפחות בארץ מאיזו תנועה הם המכתבים הללו".

צימנד העיר לו שזו מעילה באמון וזיוף ווניה ביטל דבריו בצחוק. מקרה זה עורר בו מקרים נוספים של העלמת מכתבים שנתקבלו מאת 'גורדוניה' ברומניה, אי נתינת אפשרות להעביר מכתבים לחברי 'מכבי הצעיר' על ידי שליח. כל אלו הבהירו לו כי וניה שמר שלא יוזכר שמה של תנועה אחרת מחוץ לתנועתו ותנועת 'השומר הצעיר'. ולמרות הגילוי הקשה היה מקובל על הכול שאין חושפים את העניין בפני הציבור הרחב.

את הפרשה הזאת אני מוסר רק לידיעתכם אתם ואולי גם לידיעת מזכירות הועד הפועל של ההסתדרות וגרינבוים. אינני מעוניין בפרסומה משום שהוא עלול להרוס את אימון הישוב לכל מה שמסר עד כה ולהזיק למהלך פעולת ההצלה. אסור אפוא שדברים אלה יגיעו לאנשים שיוכלו לפרסמם אחר כך בעיתונים. גם קלמן [רוזנבלט – העובד הציוני הכללי א' – א.נ.] כותב על כך לשמורק והדגיש שאסור לפרסם את זה. [הדגשות במקור – א.נ.]²⁷⁷

דינה פורת פרטה בהרחבה את הסערה שהתפתחה בעקבות גילוי הפרשה בידי שינד, את התגובות ותגובות הנגד; את בדיקת הנושא בידי שאול מאירוב, אשר, בין השאר, דחה את ההאשמה שהוטלה בהדרי, ותגובת הנגד שבאה לדחייה זאת; היא תיארה את המתח הרב שהשתרר בעקבות ההאשמות ההדדיות בפרשה, וסיימה בקובעה שלאור ההערכה שהייתה לכל הפעילים בקושטא לעבודתם המסורה של באדר והדרי הרי "נראה לפיכך שהשאלה העיקרית איננה אם היו ההאשמות נכונות או לא, אלא אם לא פגעו היחסים הלא תקינים בעבודת ההצלה".

פורת יצרה משוואה מאוזנת בין הכוחות הניצים ביחס למעשה, המלווה בהבנה כי אלו היו חלק מן הויכוחים הפוליטיים האופייניים לתקופה, ותוצאת תסכול מתמשך בשל חוסר ההצלחה לפעול למען הצלה.²⁷⁸

נציג 'המזרחי' איננו

דב וייס האשים את 'המזרחי' כי עזיבת יוסף בורג - ממנהיגי 'הפועל המזרחי' ונציגה בקונגרס הציוני ה-כ"א באוגוסט 1939 - את ג'נבה עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, היא שגרמה את הפסקת הקשר בין התנועות ועל כן הם רואים כחובה לשלוח שליח למשרד הקשר בקושטא.²⁷⁹ הוא ביקש להורות לקושטא, שבענין הכספים הנשלחים להונגריה וסלובקיה, יצטרפו נציגי 'המזרחי' לוועדה הכספית של ועדת העזרה וההצלה בהונגריה. דב וייס ציין כי עבודת שני שליחי ההסתדרות וניה ושוואלב התעללה מעל המסגרת המפלגתית הצרה, ובמיוחד ציין את המשרד בג'נבה אך הוסיף:

בזמן האחרון הגיע דרך לשכות אלו גם עזרה כספית למטרות שונות לידי באי כוחם בהונגריה וסלובקיה. על סכומים אלו אין לנו שום ביקורת וזכות דיספוזיציה, ועלינו להלחם בעד חלקנו. גם בקשר [ל]עליה לוחצים [ה]משרדים הנזכרים, בדרכים שונות, ביחוד על המשרד א"י בבודפשט שמנהלו ה"מזרחיסט" כקוץ בעיניהם. [...] תלונות האיחוד כלפי חברנו משה קראוס נבנות באופן מלאכותי [...] וחברים, הישרים בדעותיהם, בלי הבדל למפלגה, בייחוד מבין תנועות הפליטים, מכירים גם בזה.²⁸⁰

²⁷⁷ מכתבים מה-14.9.43, ומ-17.10.43, אצ"מ, S6/4587; את"י, I-37A-1-9B.

²⁷⁸ פורת, הנהגה במלכוד, עמ' 228 - 230.

²⁷⁹ על סיבות חזרתו של יוסף בורג ראה: אשכולי, בין הצלה לגאולה, עמ' 33 - 35.

²⁸⁰ דב וייס אל א"י - הנהלת המזרחי, 12 באפריל 1943, א.קושטא - הונגריה, Z1063/HI, מס' 26. יוסף וינברגר היה ממנהיגי 'המזרחי' בקושיצה. לאחר סיפוח דרום סלובקיה להונגריה, עבר לבודפשט ועבד שם ביקרן היסודי, ולאחר מכן במחלקת ערי השדה של מועצת היהודים.

כעבור חודשיים בקשו שוב יצחק רוט ודב וייס, חברי 'הפועל המזרחי' הסלובקים - בהונגריה, לשלוח נציג תנועה לקושטא "בכדי שתינתנה גם בשבילנו התנאים להכיר בהם [כ]מוסד עליון. לצערנו חסר לנו החומר האינפורמטיבי כדי לדון מדוע נפקד מקומו של הפועל המזרחי".²⁸¹ כעבור חודשיים נוספים הודיעו כי קיבלו בסיפוק את ההודעה כי יוסף וינר, יצטרף כנציג 'המזרחי' לקבוצת השליחים הפועלת בקושטא.²⁸² אך הזמן חלף ונציג אָין. "איננו יכולים שלא להטיל עליכם אשמה שיקשה לכם להינקות ממנה. [...] אנו שומעים מפי חברנו את התלונה המרה, כי הברית העולמית והפועל המזרחי אין לו ענין עם הגולה הדתית. כי אלמלא כך, לא יתכן להבין איך אפשר שכל הסיעות שבעולם היהודי [...] לכולם שליח בקושטא. ממכתבו של החבר שפירא למדנו שהשתתפותכם בגורלנו נובעת מעומק רגשות הלב, אולם המסקנות המעשיות טרם הוסקו".²⁸³

מנהיגי 'המזרחי' בארץ לא הבינו את המציאות הפוליטית בקושטא ובהונגריה. הם קיבלו את הסברי מנהיגות הישוב והמשלחת בקושטא על תום פעולתם וכוונותיהם, הנקיים משיקולים פוליטיים. משה קרונה מי שהיה יושב ראש המרכז העולמי של 'המזרחי', ונציג 'הפועל המזרחי' ב'מוסד' (לעליה ב'), בימי מלחמת העולם השנייה הבטיח לאליעזר אונגר²⁸⁴ שבימים הקרובים יצא לקושטא יוסף אאוטר, אולם יוסף אאוטר כלל לא נתבקש לכך.²⁸⁵

קשה לקבוע האם נציגי 'המזרחי' בארץ היו נאיביים או בקשו לכסות על אדישות וחוסר מעש, כפי שעולה ממכתבם: "קבלתי את מכתבו של מאיר כהני [...] כלום אין דאגה אחרת למזרחי בהונגריה אלא לריב עם חברנו? כל העיניינים האלה עבר זמנם ואינם הולמים את רצינות התקופה. הוועדה לעזרה היא ועדת חלוצים בראש וראשונה אולם אין זה אסון אם יתמכו צעירים אחרים בתנועתנו".²⁸⁶

המצוקה הכספית של הפליטים, אשר רובם לא יכלו לעבוד, עוררה רגישות רבה לגבי אופן חלוקת הכסף. בנוסף לכספי הישוב שנשלחו מקושטא עבור כל התנועות בהונגריה, נתקבלו מפעם לפעם כספים שהוגדרו כ"מתנות" מטעם מפלגה זו או אחרת. ה"מתנות" עוררו חשדות וביקשו הסבר: "רוצים לדעת מקורן של המתנות המיוחדות ולמי הן מיועדות".²⁸⁷ וכן: "סכומי כסף שנתקבלו לאחרונה הם מתנת המפלגה (איחוד) ולדעתה אין לשתף בחלוקה את המזרחי והשומר הצעיר".²⁸⁸ קסטנר וברנד מאשרים: "המתנה של השומר הצעיר נתקבלה והועברה לר.מ. [רוזנברג משה - א.נ.]."²⁸⁹ אלי שיו מ'מכבי הצעיר' אישר: "נתן שוואלב שלח סכום כסף".²⁹⁰ ב-22 ביוני 1943 התלוננו חברי 'הפועל המזרחי' כי 'השומר הצעיר' ו'מכבי הצעיר' קיבלו מתנועתם בארץ סכום העולה על כל סכומי התמיכות שקיבלו הם עד כה ועליהם להסתפק רק

²⁸¹ דב וייס, יצחק רוט אל וניה, 22 ביוני 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1036/HI מס' 49.

²⁸² אב, תשי"ג, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HI.

²⁸³ ללא תאריך, וייס, וינברג, כהנה, רוט, לברית העולמית של 'הפועל המזרחי', א. קושטא - הונגריה, Z1063/HII.

²⁸⁴ י"א תמוז, אצ"ד, ש' I 5. היה ממנהיגי השומר הדתי בפולין. אחרי מרד גטו ורשה חצה את סלובקיה, ועבר להונגריה ב' י תמוז. ב-ח' אלול נשלח יחד עם קורניאנסקי למחנה הסגר לתקופה קצרה; 8 בספטמבר 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HII מס' 97.

²⁸⁵ בראיון עם מ. צ. קדרי - 14 בדצמבר 1996.

²⁸⁶ אל אליעזר אונגר, דב וייס, מאיר כהנא, 23 באוקטובר 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HV מס' 114.

²⁸⁷ שפרינגמן ורוט אל לשכת הקשר, 21 במאי 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HI מס' 35.

²⁸⁸ שפרינגמן אל וניה, באדר ושינד, 21 במאי 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HI מס' 38.

²⁸⁹ אל וניה, באדר ושינד, 2 במרס 1944, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HIII מס' 251.

²⁹⁰ אל לוינסקי, 29 בנובמבר 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HII מס' 159.

בסכומים המגיעים להם לפי מפתח הוועדה.²⁹¹ לימים הגיב על כך דב וייס: "לא נותר לנו אלא לשתף את עצמנו בשמחת אחינו - הפליטים מיתר התנועות על ההטבה במצבם, אלא יחד עם זה התחילו לכרסם בליבנו ספיקות בקשר להפליה הזאת שגרמה לתחושת קיפוח, לוא היה גם לנו נציג במשלחת, שמא היה מצליח אף הוא להשיג עבור חברינו "מתנות" מסוג זה לשיפור תנאי חיינו".

משה קרונה תלה את הסיבה לאי שליחת נציג מטעם התנועה לקושטא בגלל סירובו של אליהו גולומב: "זוכרני בבירור את ישיבת הלילה שבה נפלה בקשתי בהצבעה שאליה "גויס" גם אליהו גולומב בכבודו ובעצמו כדי להצביע נגדי".²⁹² לדברי קדרי, כאשר שאל את משה קרונה, לסיבת יחסם האדיש כלפי יהדות הונגריה, תשובתו היתה: "אנחנו לא האמנו שאתם תישארו בחיים". לדעת מזכירו של קרונה, מרדכי רייכהרט, היה זה מפני שהיהדות ההונגרית לא היתה מאנשי שלום. הם לא הכירו את הנפשות הפועלות ואת השפה,²⁹³ ולכן היו מנוכרים לה.

המחדל של 'המזרחי' – 'פועל מזרחי' בולט על רקע התלונות הרבות שהגיעו מן התנועות על קיפוח וניסיונות לדחוק אותם ממרכז העשייה והידיעה. את חוסר העקשנות להיאבק על נציגות בקושטא ניתן להסביר גם בחוסר נכונות להיאבק בבת הברית הפוליטית בארץ ישראל, 'מפא"י', בניגוד למפלגות האופוזיציוניות, הרביזיוניסטים ו'אגודת ישראל', שנציגיהם ישבו בקושטא. משה שפירא, מנהיג 'המזרחי', חבר הנהלת הסוכנות היהודית ומנהל מחלקת העליה במקביל לדובקין, התגלה, על פי מספר התייחסויותיו אל יהדות הונגריה, כמי שזו לא העסיקה אותו באופן מיוחד, או שלא ידע על אסונה בזמן אמת, למרות עמדתו הבכירה.²⁹⁴

האם הימצאותו של נציג 'הפועל המזרחי' בקושטא היתה יכולה להועיל באופן משמעותי, לאור המידור החריף שנהגו חברי 'המערכת המקבילה' - הכוללת גם את הדרי ובאדר - בנציגי הישוב האחרים ששהו בקושטא? והרי אף ברלס, ראש לשכת ההצלה בקושטא, ובוודאי שאר השליחים, לא ראו את המכתבים האורגינליים המגיעים מארצות הכיבוש, כפי שטען צימנד, וגם הנושא הכספי – כמותו ויעדיו - אפוף היה סוד גדול, כפי שראינו.

²⁹¹ דב וייס, יצחק רוט אל וניה פומרנץ, 22 ביוני 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HL מס' 49.

²⁹² דב וייס, "המחתרת החלוצית", בתוך: **בגלוי ובמחתרת**, עמ' 202.

²⁹³ בראיון עם פרופ' קדרי – 14 בדצמבר 1996.

²⁹⁴ חווה אשכולי סוקרת בספרה **בין הצלה לגאולה** את פעולותיהם של שפירא וקרונה על רקע גישתם למען פעולות הצלה לכלל ישראל ועל רקע חולשתה הפוליטית של התנועה בא"י, לנוכח שליטת מפלגות השמאל. היא ממעטת להתייחס אל יהדות הונגריה, כרבים מן החוקרים שחקרו את יחסי הנהגת הישוב אל שואת יהודי אירופה.

פרק שלישי : בין עליה למריבה

ילדי קרפטורוס, טרנסילבניה וברטיסלבה

כזכור, פסקה העליה מהונגריה ביוני 1941, עת הצטרפה הונגריה לגרמניה במלחמתה נגד ברית המועצות, והשגריר הבריטי עזב את הונגריה.

משפורסמו ואושרו בדצמבר 1942 הידיעות על השמדת היהודים, הוקיע שר החוץ של בריטניה בישיבה מיוחדת של הפרלמנט את מדיניות ההשמדה הנאצית. בלחץ דעת הקהל וחברי פרלמנט על הממשלה הבריטית שתעשה למען הצלת יהודי אירופה, לא היה אפשר עוד להמשיך בשמירת עקרונות היסוד הבריטיים ביחס למדיניות העליה לא"י. ב- 17 בדצמבר 1942 פרסמו בעלות הברית הכרזה משותפת המוקיעה את מעשי הזוועה של הנאצים, והמבטיחה שעושיהם יבואו על עונשם. כדי שלא יתקבל הרושם כאילו זו הכרזה נבובה בלבד ניאותה ממשלת בריטניה ב- 18 בינואר 1943 להתיר באופן עקרוני את כניסתם של 4500 ילדים ו- 500 מבוגרים יהודים מבולגריה לא"י מתוך 29,000 רישיונות לילדים שהובטחו על ידי ממשלת בריטניה. כעבור שבוע הסכימו הבריטים לכלול במכסה ההיא גם עולים מהונגריה ומרומניה. בעקבות זאת נראה היה ש- 1000 רישיונות עליה יעמדו לרשותם של יהודים מהונגריה. בכך נפרץ בהיקף גדול איסור כניסתם של נתיני אויב לארץ, למרות התנגדות הנציב העליון, אבל בתמיכה נלהבת של ראש הממשלה הבריטי.²⁹⁵

המפנה בעלייה מארצות הכיבוש התחיל עוד במרס 1942 כשאושרו מספר רישיונות לעליית נוער מרומניה והונגריה.²⁹⁶ דובקין דיווח כי כבר באמצע שנת 1942 הועמדו לרשות הסוכנות היהודית 320 רישיונות להעלאת נוער מארצות הבלקן אך קשיים רבים אחרים הונחו בדרכם ועיכבו את היציאה עד דצמבר 1942 - ינואר 1943. כך למשל היו צריכים להשיג רשות מעבר דרך טורקיה ומקום ברכבת היחידה שפעלה אחת לשבוע בקו בולגריה - טורקיה. כדי לנצל את טורקיה כארץ מעבר, היה הכרח לתכנן חילוץ יהודים מאירופה ושהייתם לפרק זמן ממושך בטורקיה. אך לכך התנגדו הטורקים בכל תוקף. ליציאה קדם משא ומתן קשה בין גורמים רבים. הרדיפות בבולגריה גברו והתנאים הסתבכו. הנהגת הישוב לחצה עד שבסופו של דבר הושג האישור המיוחל.²⁹⁷

לאחר הפסקת העליה מהונגריה במשך שנה ושמונה חודשים, חודשה העליה. הקבוצה הראשונה יצאה את בודפשט ב- 24 בדצמבר 1942 כאשר מאות מלווים נפרדו מיקיריהם. משה שטרנברג, חבר בני עקיבא בבודפשט, היה בין העולים באותה קבוצת ילדים. על פי תאורו, הם הגיעו בערב שבת לעיר בולגרית, כנראה, סטרה זאגורה, שם עשתה הרכבת חניית ביניים. ב- 31 בדצמבר, יום הסילבסטר, הגיעו לתחנת הגבול הבולגרית - טורקית: סווילינגרד, הידועה לשימצה בשל הפיקוח הגרמני הקפדני שהוצב שם, לבחון את רכבות הנוסעים שהתחלפו שם. חייל גרמני עלה ודרש את הפספורטים, תוך השמעת נאצות אנטישמיות,

²⁹⁵ דליה עפר, **דרך בים: עלייה ב' בתקופת השואה, 1939 – 1944**, ירושלים, יד יצחק בן צבי, 1988, עמ' 386 (להלן: עפר, **דרך בים**); רוברט רוזט, "מפולין להונגריה: ניסיונות הצלה בשנים 1943-1944", **יד ושם - קובץ מחקרים**, כ"ד (תשנ"ה), עמ' 133.

²⁹⁶ דו"ח של ברלס, 9 בנובמבר 1943, אצ"מ, S25/69.

²⁹⁷ דו"ח דובקין, 18 בינואר 1943, אצ"מ, A127/543.

וקרון הילדים נותק משאר הקרונות. הרכבת עצמה המשיכה לטורקיה ואילו הם נשארו בקרון בודד בלילה מושלג, ללא חשמל, מים וחימום. יום למחרת הופיע ד"ר בלום, המדריך, עם קצין גרמני קשיש ובידיו הדרכונים. הדרכונים הוחזרו ולא עבר זמן ושוב הם היו בתנועה לכיוון טורקיה. השערות של שטרנברג היתה כי ד"ר בלום ניצל את ליל הסילבסטר, הישקה את פקידי הגסטפו כהוגן, בתוספת שטרות כסף, וכך יכלה הקבוצה להמשיך בדרכה.²⁹⁸ לאושרה של הקבוצה הראשונה - בת 50 נערים ונערות, רובם פליטים - הצליחה בסופו של דבר לעבור את מעבר הגבול בסוויילנגרד והגיעה לחיפה ב- 19 בינואר 1943. על בואם לארץ דווח:

הרכב הקבוצה [...] לפי הארצות: פולין - 8, סלובקיה - למעלה ממחצית והשאר מהשטח שצורף להונגריה ומהונגריה הישנה. כמה מהילדים מפולין ומסלובקיה הגיעו רק בחודשים האחרונים ע"י גניבת הגבול ברגל וכדו'. הילדים ברובם היו אסורים בהונגריה בהיותם פליטים מארצות אחרות. הילדים נבחרו לפי מידת הסכנה הצפויה להם. זה נעשה ע"י קראוס מהמשרד הא"י בבודפשט, בניגוד לדעתם של אנשי הונגריה שרצו שהילדים מהונגריה יעלו על פי הרישיונות שהוקצבו להונגריה.²⁹⁹

תקלות היו כנראה חלק בלתי נפרד מן העלייה. טובה עשהאל צפתה כנערה בפעולות אביה, גאבור - גבריאל שלזינגר - שהיה ממנהיגי 'המזרחי' ומופקד על כספי התנועה - וזוכרת שאביה היה מעורב בחילוץ קבוצת נוסעים. לדבריה, הייתה שיירת ילדים שעלתה ארצה. את השיירה ליוותה מזכירתו של קראוס, רוזי בינט. כאשר הרכבת הגיעה לביקורת הגבולות (לא נאמר היכן - אך כנראה בגבול הונגריה - רומניה - א.נ.), היה בלש שקרא בשמות וביקש להזדהות. כאשר קרא בשם מזוייף, ענתה לו ארנסט ליצי, אחת מן הנוסעות. השוטר ידע כי מדובר בזיוף, מאחר והכיר את הבחורה. בעקבות כך הורו על הפסקת המשך נסיעת הרכבת. רוזי בינט דיווחה על כך לקראוס והוא בא אל גאבור שלזינגר וביקש עשרת אלפים פנגו כדי לשחד את מי שצריך. לדברי טובה: "זה היה סכום עצום. על בסיס זה היו רכילויות, כאילו קראוס לקח חלק מן הסכום לעצמו".³⁰⁰

שני סיפורי עלייה אלו ממחישים באלו סכנות וחרדות היה נתון כל משלוח ומשלוח לארץ ישראל ואלו הכנות מרובות נדרשו לקראתו. ברגע שהסתיימה המלחמה החיצונית לקבלת היתר העליה, בו בעת נפתחה מלחמה פנימית על הרכב העולים. עלית הילדים הראשונה גררה תלונות שונות על קראוס. אנשי הונגריה כעסו שמכסת הילדים השייכת להם, ניתנה לילדי הפליטים; אנשי 'האיחוד' התלוננו כי קראוס העלה ילדים ללא שייכות לתנועה הציונית ובעיקר דתיים, 22 מיבני עקיבא' ורק 20 מכל התנועות של החלוץ' הכללי, ועל כי סחר בכספים באופן מעורר חשד.³⁰¹ ד"ר נלקין, מנהל שיירת הילדים, הדף את הטענות שנשמעו כלפי קראוס: "שומע אני על דבר חתירות נגד קראוס המתנהלות כאן ומשתמשים בהודעות על דבר סכומי כסף שנמסרו לידו [...] ידוע לי על דבר סכומי כסף שהח' קראוס מקבל אולם דבר זה נעשה באופן רישמי [...] אם לצורך הוצאות של העולה ואם לצורך הוצאות של עולים כאלה שאין להם האמצעים

²⁹⁸ משה שטרנברג, "זיכרונות חוויות ומצוקות נפש לקראת המפגש לרגל 50 שנה לעלייתנו", תדפיס, אייר תשנ"ג (מאי 1993). נמצא ברשותי.

²⁹⁹ דו"ח י. בכר, 19 בינואר 1943, אצ"מ, S.6/3366.

³⁰⁰ ראיון עם טובה עשהאל - 16 בינואר 2005.

³⁰¹ וניה הדרי ומנחם באדר אל נתן שוואלב, 30 בינואר 1943, א. מורשת, D.I.5927.

הדרושים".³⁰² הקבוצה השניה, בת 72 ילדים, יצאה את בודפשט ב-9 בפברואר 1943, בתוכה נכללו 11 ילדי זאגרב שנותרו מתוך ה-50 שהוקצבו להם רישיונות.³⁰³ וניה הדרי דיווח לארץ על בואם:

בואם של 72 הילדים עובדה מעודדת [...] בקבוצה ישנם 11 ילדים מזאגרב [...] כן נמצאים ילדים מוינה ומברלין שהצליחו לברוח להונגריה לפני שלושה חודשים. ילד אחד שברח מורשה לפני 4 חודשים. אחדים הגיעו לפני חודשים אחדים מלבוב, מסטניסלב, קרקאו [...] המילים הראשונות בפגישתי הבוקר [...] לא נשכח על שהתכחשתם אלינו במשך שלוש שנים. איפה הייתם? אם לא היתה לתנועה בארץ אפשרות של עזרה כספית מדוע לא הגיעו אלינו דברי העידוד שלכם? [...] בליבי ידעתי: אין לארץ תשובה על כך.³⁰⁴

חידוש העליה מהונגריה הגביר את המתח בין קבוצות שונות של יהודים. הניגוד בין התנועה ההונגרית המקומית ובין הפליטים גבר. כאמור, המקומיים תבעו את רישיונות העליה המגיעים להם על פי המכסה, ואשר נמסרו לילדי הפליטים, והחלוצים ביקשו לעלות על חשבון מכסת הילדים. אפשרות העליה ניתנה רק לילדים מתחת גיל 16. ההוראה גרמה להתנגדות של כמעט כל חברי הוועדה במשרד האי"י לתת סרטיפיקטים לילדים, בטענה שיש לתיתם קודם לחלוצים השוהים כבר תקופה ארוכה בציפיה לעלות לא"י, ועתה נותרו ללא אפשרות עליה. קראוס היה נתון ללחץ החלוצים ודיווח על כך לברלס. הוא מסר לו כי יוכל להשיג אצל נציגי הממשלה ההונגרית אישורים שגם חלוצים בני 18 - 20 יוכלו לעלות, בתנאי שהם נראים צעירים, וביקש לדעת את עמדת ברלס, "האם אלה יתקבלו אצל הממשלה שלך, או שיש להקפיד על הגיל בצורה מחמירה".³⁰⁵ לחצי החלוצים מוכיחים עד כמה טראגיים היו הנסיבות בהם בני 18 ומעלה דרשו את המקומות שיועדו לילדים מתחת לגיל 16. חלוצים אכן נשלחו על חשבון הסרטיפיקטים של ילדים. כאשר אלו הגיעו לקושטא אנשים נדו בראשם ואמרו: "מסכנים, ילדים שהתבגרו טרם זמנם".³⁰⁶

בעת ההכנות לעלית הילדים השניה הפעילו אנשי קרפטורוס וטרנסילבניה לחץ, לאחר שניפגעו מהרכב העליה הראשונה, שלדעתם לא כללה ילדים משטחם בכמות הראויה.³⁰⁷

אנשי 'האיחוד' המשיכו לטעון כי בהונגריה הרחבה יש למפלגתם רוב ועל כן יש לשנות את הרכב הוועדה האי"י בבודפשט. בנוסף לכך בקשו אוטונומיה למחוזות המסופחים בקביעת מועמדיהם לעליה.³⁰⁸ באומר השיב כי פורמלית הם אכן צודקים בדרישתם לקבל זכות לחלק רישיונות, אך דה פקטו אין זה נכון עתה, שכן רוב העלייה הוא של הפליטים שהתרכזו בבודפשט.³⁰⁹ ברלס, שהדי הביקורת על ההרכב הפוליטי של העולים הגיעו אליו, כתב לקראוס לקראת העליה הקרבה ובאה: "אי אפשר לחלק את הסרטיפיקטים כמו בחלוקה של הקבוצה הראשונה. מבקש להתחשב בכך ולעשות את החלוקה תוך התייעצות".³¹⁰

³⁰² נלקין אל קושטא, כה' שבט תשי"ג, אצ"מ, S6/1640/3.

³⁰³ 22 ביוני 1943, ש-5-I אצ"מ; 4.3.46, דו"ח קראוס.

³⁰⁴ ארכיון מפלגת העבודה, בית ברל, 57-1943-101-3; דו"ח ברלס, 19 בפברואר 1943.

³⁰⁵ 13 באפריל 1943, אצ"מ, L15/261.

³⁰⁶ בראיון עם יוסף באומר.

³⁰⁷ מכתב ללא חתימה אל קראוס, 29 בינואר 1943, איז"ש, א. קומי, P31/40.

³⁰⁸ האחוד העולמי אל ב.ג., דובקין וקפלן, 13 באפריל 1944, אצ"מ, S6/1640/3.

³⁰⁹ באומר לבאדר, 12 בדצמבר 1943, א. משואה, א-15/9. הטענה כי רוב העולים הם פליטים, חוזרת פעמים רבות.

³¹⁰ 30 בינואר 1943, אצ"מ, L15/261.

חידוש העליה הביא את מנהל המשרד הא"י בברטיסלבה, ליאו רוזנטל – איש 'המזרחי', לצאת במאבק להצלת ילדי ברטיסלבה על ידי הבטחת יציאתם דרך המשרד הא"י בבודפשט במכסימום האפשרי. רוזנטל התלונן בפני נתן שוואלב על קראוס כי ילדים סלובקים לא יצורפו לקבוצת הילדים השניה העומדת לצאת. על כך השיבו הדרי ובאדר לנתן שוואלב: "אין לעלות על הדעת כי היו [ילדי רוזנטל – א.ג.] מספיקים להגיע להונגריה עד שהקבוצה, זו בת ה- 72 ילדים תצא. כל דחיה של יציאתם דוחה את זמן הוצאתם של ילדי רומניה".³¹¹ אנשי 'האיחוד' ההונגרי המשיכו להתלונן על קראוס והוועדה הא"י שאינם מתחשבים באנשי 'החלוצ' וילדי סלובקיה.³¹²

אל תלונות אנשי קרפטורוס, טרנסילבניה, סלובקיה ו'החלוצ' הצטרפה זעקת ילדי זאגרב.

פרשת ילדי זאגרב

בזאגרב התקיימה קהילה מפוארת, אך בשנת 1942 נותרו בה יהודים ספורים. בראש הקהילה עמדו ד"ר שלום פראייברגר וד"ר הוגו קון (כהן). מנהיגים אלה סברו כי יש לחלץ לפחות את הילדים מסכנת כיליון ועל כן פנו בשאלה למשרד הא"י בבודפשט ומשם ענו להם כי אכן קיימת אפשרות כזאת. זאגרב יכולה לקבל 50 רישיונות עליה לילדים בגילאים 10 - 16. בשלב זה החל תהליך מסובך, מייגע ומלא סכנות, למימוש העליה. בנוסף לאישור הכניסה לארץ ישראל היה צורך באשרת יציאה מקרואטיה ובאשרות מעבר מכל הארצות שדרכן היה על הילדים לעבור (הונגריה, רומניה, בולגריה, טורקיה). המבקשים נדרשו למסור פרטים מלאים, הבקשות הוצגו לעיון השלטונות המקומיים, ואחר כך נשלחו לג'נבה או לקושטא ומשם לירושלים, שם דנה ממשלת המנדט בכל שם ושם. הרשימות שאושרו נשלחו ללונדון לאישור נוסף, ומשם לשוויץ (שייצגה את בריטניה בשטחי הכיבוש) ומשם לגרמניה.³¹³ אנשי 'האיחוד' ההונגרי, כמו גם ג'ני לאבל בספרה, תלו האשמות קשות בקראוס כמי שחיבל בעלית ילדי זאגרב:

הוא [קראוס – א.ג.] הערים עליהם קשיים, לא הגיב כלל או הכחיש וטשטש עובדות. הם התאכזבו קשות והטיחו, כי נטשו אותם בימים הקשים ביותר ורק לאחר הפצרות רבות הואיל קראוס בטובו לענות. [...] מהרשימה הקרואטית בת - 86 ילדים ו- 10 מלוויים נותרו [...] 11 הילדים בלבד. כל מחאותיה של קהילת זאגרב לא הועילו, וב- 7.2.43 יצאו 11 הילדים המאושרים ברכבת להונגריה. היתה זו אחת הפעולות האחרונות שקהילת זאגרב המגומדת הצליחה לבצע.³¹⁴

רפי בנשלים האשים את קראוס לאחר המלחמה, מבלי שהיה עד להתרחשויות, שהורו לקראוס להעלות קבוצת ילדים מיוגוסלביה כדי להצילם מהשמדה, "אך הוא משך את זה עד שהושמדו. קראוס לא נתן לעלות לאף יוגוסלבי".³¹⁵

³¹¹ 30 בינואר 1943, א. מורשת, D.1.5927.

³¹² 5 בפברואר 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HL.

³¹³ ג'ני לבל, חאג' אמין וברלין ת"א תשנ"ו עמ' 181 - 182.

³¹⁴ שם, שם.

³¹⁵ 14 באפריל 1946, א. מורשת, D.1.15156 רפי פרידל-בנשלים, כתב אישום נגד המנהל לשעבר של המשרד הא"י משה קראוס, פראג, (להלן: בנשלים, "כתב אישום נגד קראוס").

על אף שלא עלה בידי להבין את שרשרת האירועים בשלמותה, הרי כפי שעולה מן המכתבים המקוטעים, מארכיונו של אוטו קומוי, התיאורים של זדון, שרירות לב ואטימות בהם נהג קראוס, אינם משקפים את המציאות. מצבם הטראגי של אנשי זאגרב, לא איפשר להם להבין ולראות את מיכלול הבעיות והמצוקות שבהם היה נתון המשרד בבודפשט ועיקרם לחצים כבדים, מכיוונים שונים, להיות שותפים בעליה הקרובה, וכן בקשיים אובייקטיביים הקשורים בעצם היציאה מיוגוסלביה גופא.

ב- 14 באוקטובר 1942 כתבו ד"ר פרייברגר וד"ר קון, ראשי הקהילה, לברלס כי בזאגרב נשארו 34 ילדים בגילים 7 - 16 המתאימים למשלוח. לדבריהם, עוד לפני חודשיים פנה הרב הראשי של זאגרב לכס הקדוש להשיג דרך הנונציאטורים בבודפשט, בוקרסט וסופיה ויזות מעבר אצל השלטונות ההם. אף הראו להם כי הנונציאטורים בבודפשט פנה למשרד החוץ ואלה הודיעו שהם מוכנים לאשר ויזות בשביל המשלוח, אך נודע להם שעד כה לא היתה פניה אל משרד החוץ לבקשת ויזות מעבר. הם ביקשו הוראה מברלס איך לנהוג.³¹⁶ קראוס כתב ליוסף גולדין, מנהל המשרד הא"י באנקרה, ב- 3 בנובמבר 1942: "יש בעיות גדולות עם הילדים של ריקי [יוגוסלביה - א.ג.]. [...] לא התאפשר לנו להשיג אותה [ויזת המעבר הבולגרית - א.ג.] עבור הילדים של ריקי. עבור ילדים אלה צריך להגיש בקשה אצל ריקי וצריך לסדר את זה בו במקום ולצערנו זה לא נראה מבטיח לפי שאני מכיר את המצב", ולכן ביקש קראוס מגולדין לאפשר לו לנצל את האישורים והסרטיפיקטים שכבר נמצאים ברשותו, למען ילדי סלובקיה, מאחר ואי אפשר לנצלם לטובת ילדי יוגוסלביה ובולגריה.³¹⁷ בתשובתו ביקש ברלס מקראוס שיעשה כל מאמץ שהילדים מיוגוסלביה, שהיו אמורים לנסוע בקבוצה הראשונה ונשארו, יבואו לבודפשט ויצטרפו אל קבוצת הילדים שאמורה לצאת:

" כן מבקש אותך להודיע לקהילת זאגרב שכל עוד קבוצת הילדים ההונגרית לא יצאה לדרך אין אפשרות להגיש רשימות אחרות [...] הסידורים הפורמלים הדרושים כגון זיהוי, מתן ויזת מעבר טורקית וכו' יכולים להתבצע רק בבודפשט".³¹⁸ ב- 17 בנובמבר 1942 אישר ד"ר קון את קבלת מברקו של קראוס ממנו קיבל מושג על משלוח הילדים מבודפשט, אך בהמשך תקף בחריפות את קראוס: "לחלוטין לא מובן לנו מדוע קיבלנו תשובות על מכתבנו ומברקנו הדחופים מתאריך 23.10 למשרד הא"י רק אחרי שבועיים, וגם זאת אחרי דרישות מחודש (!?) [...]. בשביל הטרנספורט שלנו יכול להיות הדבר כישלון של כל המפעל שהכנו בכל כך הרבה מאמצים והתרגשויות".³¹⁹ כעבור כשבוע שלחו מכתב מזאגרב לקראוס, המעיד על עומק הסבך הברוקרטי הנוגע ברשויות רבות ומסביר את תחושת חוסר האונים והתסכול:

מצד אחד אתה דורש מאתנו את רשימת 16 ילדים שנתרו מן הרשימה הקודמת שאושרה, בעוד שאתה מבטיח את אישורי הכניסה המקוריים משלטונות טורקיה, שכבר ביקשנו אותם חזור ובקש בדחיפות כמה פעמים, רק לאחר שתצא הקבוצה שלכם. הרי [...] כמו שכבר הודענו לך גם במכתב, במברק ובטלפון - שבלי המסמך הזה אין באפשרותינו להשיג דבר קונקרטי אצל המוסדות הנוגעים בדבר כדי לקבל את הדרכונים. בזאת אנו מודיעים לך שנית ששלחנו לברלס על פי בקשתו כבר ביום 14.10 רשימה חדשה מתוקנת של הילדים ומלוויהם, [...] לפיכך כנראה שלא בא בחשבון בינתיים- עד

³¹⁶ 14 באוקטובר 1942, אייו"ש, א. קומוי P31/40.

³¹⁷ 3 בנובמבר 1942, אצ"מ, L 15/282.

³¹⁸ 9 בנובמבר 1942, אצ"מ, L 15/261.

³¹⁹ 17 בנובמבר 1942, אייו"ש, א. קומוי, P31/40.

שברלס יסדר את העניינים- לשלוח את 15 הילדים שנותרו ברשימה הישנה [...] אנו מקבלים את הרושם הקשה, שבמקומות מסוימים לא ניתנת תשומת הלב הראוייה למשלוח הילדים שלנו".³²⁰

כעבור כחודש וחצי, ב- 12 בינואר 1943 שלחו ד"ר פרייברגר וד"ר הוגו קון מכתב זועם אל קראוס:

"לא ברור לנו מדוע אין אף פעם תשובה על כל שאלתנו ודחקנו. כבר עברו עתה תשעה חודשים מאז שהתחלנו לטפל בענין ילדנו. אחרי שהשגנו את ההסכמה העקרונית ממשד הפנים שבכאן, מיום 16.4.42 לא יכולנו לעשות שום דבר יותר מבלי לקבל ממך את המסמכים הנוספים".³²¹

בשלב זה באה התערבותו של קומוי. אפשר שקראוס ביקש את התערבותו, לאחר שהבין כי דבריו מתקבלים בחוסר אמון בזאגר. קומוי דרש בנחרצות מנשיא הקהילה בזאגר להודיעו על שמות הילדים הנמצאים ברשימה המאושרת עד יום א', כי המשלוח הבא של 72 ילדים, יצא בשבוע הבא, ועיכוב משלוח זה יעכב את יציאת הילדים מסופיה ובוקרשט. "מאד בלתי נעים ומביך יהיה בשבילי אם לא תוכל לנצל את ההזדמנות להעביר את הילדים שלך [...] דיחוי נוסף יגרום לזה, שהיינו צריכים להכניס פליטים אחרים, הנמצאים כבר בבודפשט, לתוך הקבוצה הזאת".³²² מדבריו של קומוי משתמע שהטיל את אשמת העיכוב באנשי זאגר, והדבר תמוה ובילתי ברור לאור הביקורת שבאה מזאגר.

ב- 27 בינואר 1943 שלחו פרייברגר וקון רשימה של 69 ילדים, 17 מלוויים ושתי פעוטות לאוטוי קומוי ובקשו שיסדיר את עניינם.³²³ קבוצת הילדים השניה יצאה מבודפשט לארץ בפברואר 1943 ובהם, בין השאר, 11 ילדים מזאגר. על אשר התחולל בפרק הזמן שבין שליחת הרשימות של 69 ילדים, 17 מלוויים ושתי פעוטות, ב- 27 בינואר, ובין יציאתם הסופית של 11 ילדים בלבד מזאגר, לא עלה בידי להבין, אלא שיציאתם סודרה על ידי קראוס, שבדרכונים הקרואטיים קיבלו ילדי זאגר ויזות כניסה הונגריות, ומהונגריה הם המשיכו את נסיעתם בדרכונים הונגריים.³²⁴

ב- 12 במרס 1943 טלגרפו פרייברגר וכהן לברלס כי קיבלו הודעה מקראוס על אפשרות נסיעה ל- 15 ילדים בלבד ושני מלוויים. הם דרשו שיינתן אישור מיידי לכול רשימת הילדים והמלוויים, עם הוראות מפורשות לקראוס לביצוע. אנשי זאגר המתוסכלים המשיכו למחות על כך שהקבוצה הראשונה של הילדים היא "כולה על חשבון מספרים שהוקצבו ליוגוסלביה וכי מעתה לא יהיו לנו בעתיד קבוצות נפרדות", וחשו נגזלים על ידי שכניהם בהונגריה: "אנחנו במצב המשול לרעב שתמיד מקבל פירורים כאשר שכנו השבע מתישב לסעודה". ההכנות לנסיעה של הקבוצה השנייה, שלא תהיה, המשיכו לעורר תיסכול "נדמה לנו שאין צורך להזכיר לכם שבמשלוח הראשון נסעו לדאבנו רק 11 מילדנו אעפ"כ שממשלת טורקיה נתנה רישיון כניסה לכל הרשימה שהכילה 50 שמות בזמנו ולמרות שרשמו 40 ילדים בסתיו שעבר" וכן: "בשום פנים לא נוכל להשלים עם הדעה כי מספר ילדנו צריך להיות תלוי במספר הילדים בבודפשט".³²⁵

³²⁰ 23 בנובמבר 1942, ש.ס.

³²¹ 12 בינואר 1943, ש.ס.

³²² 22 בינואר 1943, ש.ס.

³²³ 17 בנובמבר 1942, 23 בנובמבר 1943, 22 בינואר 1943, אי"ש, א. קומוי P31/40.

³²⁴ 4.3.46, דו"ח קראוס, עמ' 2.

³²⁵ פרייברגר וקון (כהן) למריה באואר באיסטנבול, 15 במרס 1943; פרייברגר וקון לקראוס, 17 במרס 1943; פרייברגר וקון לקומוי, 18 במרס 1943. אי"ש, א. קומוי P31/40.

אנשי זאגרב דרשו לממש עבורם את כל הרשיונות שהוקצבו ליוגוסלביה, בשל מצבם הקשה יותר מכל קבוצת אוכלוסיה יהודית אחרת, כפי שחשו. הנסיעה הבאה לא יצאה אל הפועל. העליה התחדשה רק כעבור כשבעה חודשים, באוקטובר 1943 עם אישורי יציאה לתשע משפחות, מידי שבוע.

בחינת תגובתם של אנשי סלובקיה, קרפטרוס וזאגרב מגלה כי שום קבוצת אוכלוסיה לא היתה מוכנה לוותר ולראות באחרת כמי שנתונה בסכנה גדולה ממנה. כל המבקשים עליה חיו בתחושת סכנה מיידית המרחפת על חייהם, ותבעו, לחצו ואיימו בכל דרך על המשרד הא"י. על אלו נוספו הקשיים האוביקטיביים המיוחדים שהיו כרוכים ביציאה מיוגוסלביה. מנהיגי קהילת זאגרב לא הבינו את גודל הסבך הבירוקרטי ואת הלחצים שבו היה נתון המשרד הא"י. קראוס נעדר, כנראה, יכולת להסביר לאנשים שאינם ממקורביו, את הקשיים המורכבים בהם נתקל. אולי הסבר רצוף ומפורט היה מונע את תחושות הזעם והתסכול, שרובם הם, כנראה, תוצאה של אי הבנת המציאות הסבוכה, ולא תוצאת החמצה או מחדל.

את מרבית הסרטיפיקטים של 22 ילדים מוינה, ושל 37 ילדי קרואטיה - אשר גורשו בינתיים - העביר המשרד הא"י בבודפשט לילדים סלובקיים שברחו להונגריה. בין קבוצות הילדים הנ"ל היו ילדים פליטים ראשונים מפולין שהצליחו לברוח ממחנות השמדה פולניים (בלזץ, מיידנק, טרבלינקה) וכן מהגטאות הפולניים.³²⁶

זכור, "תלונות קורעות לב מזאגרב וסלובקיה על המשרד הא"י שלכם" הביא את אנשי ה'איחוד' לתבוע את סילוקו של קראוס מן המשרד הא"י, ובעקבות כך את א. קפלן להורות על שינוי הרכב הנהלת המשרד הא"י שבו ישתתפו, מלבד קראוס, גם בא כוח 'א"י העובדת' ובא כוח ה'יציונים הכלליים', כשלשלושתם ניתנה זכות שווה בהכרעות ובהחלטות.³²⁷ על התלונות הרבות שהצטברו, בעקבות עליית שתי קבוצות הילדים, והדרישה לשינוי מבנה המשרד הא"י הגיב סילאגי, מנהיג 'השומר הצעיר', במכתב מקיף ונרגש:

א. קפלן כותב: הגיעו לאוזנו, תלונות זאגרב וברטיסלבה, קורעות הלב. האשמה נוראה. אבל האם יכולה היתה בודפשט לשלוח עליות נוספות חוץ מאלה של ה-50 ושל ה-72? [...] האם נשאר פה אף אחד מ-12 הילדים ששלח אותו זאגרב? האם הרכבת העליה לא הראתה ש-99% של העולים היו פליטים סלובקים, פולנים וגרמנים? איה אם כן האנוכיות התנועתית? ואתה מנדל [מנחם באדר א.נ.] הלא ראית גם בעצמך את שתי העליות, לא דברת עם העולים? ולמה לא היתה עליה שלישית וגם רביעית כל זאת תדעו אתם בחוץ יותר [...] חבר קרויס [קראוס] עבד במרץ רב ובשכל טוב והתגבר על קשיים פנימיים לא קטנים. חובה היא עלינו לענות בו עדות ישרה, ולא רק מפני היותו תמיד אי מפלגתי אלא מפני שהיה ידיד טוב ונאמן לשומר הצעיר במצב חמור מאד.

מנדל יקר, בימים מזעזעים כאלה נפש כל איש מרה עליו, ובדופקו על דלתות המשרד הא"י כל שאיפתו להציל את עצמו, ומה-72 מקומות אי אפשר לעשות 7200. אף האלפים הרוצים לבוא אינם יכולים לעבור. אך איזו מידה של נבלה ושל דמגוגיה היא לייצר בסיס מהחורבן היהודי, ולכוון את היצרים ואת הלהיטות נגד 1-2 אנשים. קשה לנו לענות על קובלנות זאגרב "הקורע את הלב", זכות

³²⁶ 4.3.46, דו"ח קראוס עמ' 2.

לאובד לצעוק אפילו אם אין הצדק איתו, אין לדרוש עינייניות בשאון המוות. אולם עליכם, [...] לבחון בעובדות, בראש וראשונה בשתי העליות, בהרכבתן, במקום מוצא העולים. ודומה לזאת היא בקשתינו אל א. קפלן. אל תרשיעו לפי ידיעות חד צדדיות, ולא תכריעו מרחוק [...] ועכשיו יבוא העיקר: ההאשמות יתרבו אם העליה הנוכחית לא תוכל לעלות במהירות הגדולה ביותר. אותנו ואת קרויס יאשימו זאגרב וברטיסלבה. הרי סוף כל סוף אי אפשר להכריז את מכתבו של ברלס [לא ידוע מהו – א.נ.] [...]. הצילו עד שהשעה אינה מאוחרת. אם יגיעו הויזות הנה חבר קרויס [...], וגם אנו, מנהלי המשרד נדע את תפקידנו, ונכיר את חובותנו. הננו מבקשים עליה רחבה יותר וגם אמון.³²⁸

העליה שהתחדשה בסוף שנת 1942 ארכה חודשיים בלבד ובה עלו שתי קבוצות ילדים מהונגריה, בנות 122 ילדים, וקבוצה אחת מרומניה בת 72 ילדים. ההפסקה מוסברת בלחץ הגרמני שהופעל למניעתה. ב-1 במרס 1943 נשלח מכתב עליו חתום רדמאכר ובו הביע את דאגתו, שבחודשים ינואר ופברואר 1943 הלכו והתממשו תוכניות ההגירה של ילדים מהונגריה שהגיעו לקושטא. האחדות של מדינות הציר עשויה להתערער, מדגיש רדמאכר במכתבו, אם מדינות מסויימות יתירו יציאת יהודים, ודבר זה עלול לשמש פתח לפעולות נפרדות גם בתחומים אחרים.

ואף על פי כן, לא הצליחו הגרמנים למנוע את יציאת קבוצת הילדים מרומניה. לפיכך פעלו הגרמנים בכוח בסוויילינגראד. קבוצת ילדים מרומניה נעצרה בגבול לביקורת. שלושה פליטים פולנים נעצרו בתואנה שהם למעלה מגיל 16 והוטל ספק בזהותם. הבחורים הוצאו מתוך הקבוצה ולבסוף גורשו לפולין. מאז ניתנה פקודה לאסור את המעבר דרך בולגריה לעולים לארץ ישראל. אך הידיעות על נכונות ממשלות רומניה ובולגריה להתיר הגירתם של 4500 ילדים ומלווים לארץ ישראל לא נרגעו. בעצת משרד החוץ החליטו הגרמנים להפעיל את רשויות הצי הגרמני באזור הדרום, כדי למנוע את ההגירה. בקיץ 1943 התכנסו ראשי המחלקות הנוגעות בהגירה במשרד החוץ הגרמני וקבעו שבשום פנים ואופן אין להתיר הגירת יהודים לארץ ישראל, שכן ארץ זו הובטחה למופתי. באשר לאפשרויות הגירה לארצות אחרות, יש להתנות זאת בתוכניות חילופין של אזרחים גרמנים, או אזרחים של מדינות הציר האחרות, ביחס של 1:4 או 1:10. בסיכום הדברים הוחלט, שממשלת הרייך תשקול כיצד ומתי יהיה ניתן להשתמש בבקשות השונות להגירה, לצורכי תעמולה לטובת גרמניה.³²⁹

העליה מרומניה ומבולגריה הופסקה בהשפעת הגרמנים, אולם ממשלת הונגריה סרבה להפסיקה. המופתי הירושלמי פנה אז לממשלת הונגריה וביקש ממנה להפסיק את העליה בטענה שהעולים מתגייסים לצבא הבריטי ועתידים להילחם גם נגד הונגריה. לדברי קראוס, הוא הוזמן למשרד החוץ על ידי "האיש השני במעלה אחרי המינסטר", כדי להתייעץ עמו מהי התשובה שיש להשיב, שהרי הם אינם רוצים להפסיק את העלייה. יתכן שהמדובר באלאדאר סגדי מאסאק, מנהל המחלקה המדינית של משרד החוץ, עמו קיימו קראוס וקומוי קשרים גם בהמשך. באמצע שנת 1943 הבטיח סגדי מאסאק לקראוס, בעקבות פניית קראוס אליו, שיהודים ממחנות העבודה המשרתים באוקראינה וברשותם סרטיפיקטים, ישתחררו דרך

³²⁷ 12 במרס 1943, א.קושטא – הונגריה, Z1063/HV מס' 42.
³²⁸ סילאגיי לבאדר, ללא תאריך, א. קושטא - הונגריה, ללא סימון ארכיוני, על הדפים מסומנים האותיות U46' U47' U48.
³²⁹ עופר, **דרך בים**, עמ' 293 – 295, 299; דו"ח ברלס, 9 בנובמבר 1943, אצ"מ, S25.69.

המשרד לביטחון פנים, הקאו"ק, ויוחזרו מאוקראינה.³³⁰ סגדי מאסאק התמנה לעמוד בראש המחלקה המדינית במשרד החוץ ביולי 1943, במסגרת המדיניות שביקשה לחזק את תומכי השלום הנפרד. קראוס כתב: "אמרתי לו מה שאמרתי, וזו היתה גם תשובת ממשלת הונגריה למופתי: 'נשקול בכובד ראש את הפנייה והתשובה תינתן'".³³¹ ואמנם ברלס דיווח כי הפעולה להמשך העליה מהונגריה לא חדלה מאז עברו שתי הקבוצות הראשונות של עליית הנוער, בינואר ופברואר 1943. ניסיונות שנעשו באמצעות השלטונות ההונגרים להשפיע על ממשלת בולגריה להרשות את המעבר לקבוצות עולים שקבלו ויזות מעבר דרך טורקיה, הצליחו במידה מסויימת. מכיוון שברלס ראה כי אין סיכוי לקבל רישיון יציאה מבולגריה או רומניה לקבוצות גדולות, ביקש ממניסטריון לענייני חוץ בטורקיה לשנות את התור ולהקדים את הונגריה לגבי מתן ויזות מעבר, וזאת מכיוון שניתנה הבטחה למעבר, עבור העולים מהונגריה, דרך בולגריה (על אף שהיא עצמה לא התירה את יציאת יהודי בולגריה – א.נ.). המניסטריון לענייני חוץ בטורקיה הסכים לכך ואישר את הטרנזיט ל- 300 עולים מהונגריה. אולם, כרגיל, כאן החל משא ומתן מייגע עם הבריטים שהסתיים רק בסתיו 1943.³³²

עלית ותיקים - יציאת תשע משפחות לשבוע

בסופו של משא ומתן, העליה מבודפשט התחדשה באוקטובר 1943 לאחר תשעה חודשי הפסקה. העליה התאפשרה כתוצאה משינויים טכניים. מעתה ניתן רשיון **כניסה** לטורקיה ולא רשיון **מעבר**, כתמיד. זה כנראה עמד בקריטריון של הגירה **לארצות אחרות** (ולא לא"י) שאותו אישרו הגרמנים בקיץ 1943 בכנס האמור למעלה. הרומנים והבולגרים צייתו לאיסור הגרמני ולא נתנו רשות מעבר דרכם, על יסוד רשיון מעבר, ורק הודות לסדור החדש של היתר כניסה לטורקיה, כיעד הגירה סופי, התאפשרה יציאת הקבוצות מהונגריה. בכך התגברו השלטונות הרומנים והבולגרים על האיסור הגרמני שארצותיהם ישמשו ארצות מעבר ליהודים בדרכם לארץ ישראל.³³³ היתר זה איפשר רק עליית בודדים ומשפחות, אך לא קבוצות ילדים גדולות, וזאת בהמשך להגבלות של השלטון הטורקי על מספר היהודים העוברים בשטחה בזמנית.

על פי ההסכם, מידי שבוע היו צריכים לצאת תשע משפחות, מכל ארץ משם הותרה היציאה: רומניה, בולגריה והונגריה. משפחה היתה מורכבת ממספר נפשות. עולים בודדים יכלו לנסוע על ידי סידור לא רשמי דרך המעבר הבולגרי, אבל קבוצת ילדים מוכרחה היתה לקבל רשיון רשמי ואפילו אם מדובר בקבוצה של עשרה ילדים. כל עוד לא הוסר קושי זה אי אפשר היה להגשים את עליית הנוער.

עלית תשע המשפחות המשיכה להתקיים עד הפלישה הגרמנית להונגריה, גם כאשר יציאת היהודים מרומניה ובולגריה הופסקה – אך מדינות אלו איפשרו את מעבר יהודי הונגריה דרכן.³³⁴ משלושת מדינות הציר, היתה הונגריה הנחושה ביותר שלא להפסיק את עליית היהודים לא"י.

³³⁰ באמצע 1943 החליטו שלטונות הונגריה להחזיר את חייליהם מהחזית האוקראינית, אך לדברי קראוס, קציני המטה הכללי, הפרו-נאצים, התנגדו להחזרת היהודים ממחנות הכפייה בחזית. לכן פנה קראוס לסגדי מסק, בעזרת פסטואי, ובקש אותו לסייע להחזרים. השניים נענו לבקשה וקבעו כי כל מי שברשותו סרטיפיקט יוחזר מאוקראינה. המשרד הא"י הכין רשימות וצרף את האישור לכל אדם שהוא בעל היתר עליה לא"י, ויכול להגשים מידית את הגירתו. בתוך: קראוס, **דפי ספר**, עמ' 63

³³¹ קראוס, "מפעל ההצלה בבודפשט 1944", עשהאל, **בגלוי ובמחתרת**, עמ' 75.

³³² דו"ח ברלס, 9 בנובמבר 1943, אצ"מ, S25.69,

³³³ 24 בנובמבר 1943, אצ"מ, א' ב' S26/1190.

³³⁴ 4.3.46 דו"ח קראוס, עמ' 2 - 3.

ב- 7 באוקטובר 1943 יצאה קבוצה ראשונה בת תשע משפחות מהונגריה לארץ ישראל.³³⁵

עוד קודם הוסכם, על דעת הכול, כי במסגרת תשע האשרות לשבוע יעלו קודם כל חברי המחותרת החלוצית שהיו פליטי פולין וסלובקיה, שחלקם נמצאו בבודפשט כבר תקופה של למעלה משנתיים, ואחדים מתוכם עברו סכנות רבות וקשות. אך מה רבה היתה ההפתעה וההתמרמרות כשהתברר שראשוני הבאים לקושטא, בדרכם לארץ ישראל, לא היו דווקא חלוצים וציונים ותיקים, כפי שהוסכם, אלא דווקא חברי 'אגודת ישראל'. קמה סערה גדולה שאחזה בכל התנועות.³³⁶ התברר כי הרישיונות יועדו בחלקם הגדול למתנגדי הציונות, בעזרתו של יעקב גריפל, נציג 'אגודת ישראל' בקושטא. בין הזוכים לרישיונות שהגיעו היו הרבי ממונקאץ' וחסידיו, הרבי מבובוב וחסידיו ועוד.³³⁷

הרבי ממונקאץ' היה מבין 18 אלף הגולים שגורשו לקמינץ פודולסק בשנת 1941, והוחזר על ידי השלטונות ההונגרים מפולין. את הסרטיפיקט קיבל, כנראה בלחץ חסידיו בחו"ל, מהסוכנות היהודית. באותה העת השיגו לעצמן חמש משפחות מהעיר סאטמר שבטרנסילבניה סרטיפיקטים וויזות מעבר טורקיות דרך הסוכנות היהודית בקושטא. החוגים הציוניים בטרנסילבניה ניסו למנוע את עליית חמש המשפחות הללו בכל מיני אמצעים, ופעלו למנוע מהמשרד הא"י בבודפשט להשיג עבורם רשות יציאה מהונגריה וויזות מעבר. טענתם הייתה שחמש המשפחות האמידות הללו תמיד היו רחוקות מהתנועה הציונית בטרנסילבניה, אף שהיו פעילות בחיים היהודיים בקרב קהילותיהם. אותם חוגים שביקשו למנוע את עלייתם, הצליחו לשכנע את ועדת המשרד הא"י לקבל החלטה רשמית שלא לאפשר להן את העלייה. בתגובה פנה קראוס במברק אל הסוכנות היהודית והציע שלא להתחשב בהחלטה זו, בעיקר מפני שבאותו זמן לא היו ברשות אחרים ויזות מעבר טורקיות, לכן יציאת חמש המשפחות, שהיתה במסגרת המכסה הרגילה של יציאת תשע משפחות מידי שבוע, לא גרמה לקיפוחו של אף אחד. "מה שהכריע בעד החלטתי הייתה העובדה שבזמן ההוא הייתה העלייה של כל יהודי הונגריה חשובה כהצלת חיים ממש ואיש לא היה רשאי למנוע אותה". הסוכנות קיבלה את הצעת קראוס והורתה במברק לסיים את סידורי העלייה של חמש המשפחות הללו ללא דיחוי, ואיממה לעכב את כל וויזות המעבר הטורקיות עד ליציאתן של כל המשפחות. מאחר וכך ביטלה ועדת המשרד הא"י את החלטתה, וחמש המשפחות מימשו את עלייתן.³³⁸

ההסבר שנתנו אנשי קושטא לוועדת ה'חלוץ' בהונגריה, לעלייתם של החוגים האנטי ציונים, היה שכאשר הגיעו לקושטא הסרטיפיקטים היה צורך להגיש לממשלה רשימות על יסוד הרשימות של הותיקים עם פירוטים, תאריכים וכו'. היחידי שהיו לו רשימות מוכנות, היה יעקב גריפל, איש 'אגודת ישראל', שישב בקושטא,³³⁹ וכך הוגשו לממשלה עשרים שמות של אנשי 'האגודה'. המשרד הא"י שם חשב לתומו, שצריך להגיש כל רשימה שאפשר להשיג ובלבד שלא לאבד את הזמן. מקושטא הרגיעו: "מתארים לנו את הרגשתכם המרה כאשר לאחר ציפיה של חודשים ושנים מתקבלת ויזה בשביל איש שאינו ציוני וגם מתנגד חריף לה. אולם לאחר העשרים [רישיונות ל'אגודה' – א.נ.] תתחלנה להתקבל הויזות לפי הרשימות עם

³³⁵ 17 בנובמבר 1943, אצ"מ, S25/7839.

³³⁶ דב וייס, "המחותרת החלוצית הדתית בסלובקיה ופליטיה בהונגריה בשלהי מלח"ע שניה" בתוך: עשהאל, **בגלוי ובמחותרת**, עמ' 180-203.

³³⁷ קורניאנסקי, **בשליחות חלוצים**, עמ' 164-5.

³³⁸ קראוס, **דפי ספר**, עמ' 83.

³³⁹ על פעולותיו בקושטא, ראה בהרחבה: חיים שלם, "פעילות ההצלה של יעקב גריפל בקושטא", **דפים לחקר השואה**, י"ח (תשס"ד), עמ' 227 – 257.

הפרטים שהעביר רוזנטל וקראוס³⁴⁰. החלוצים לא היו מוכנים לקבל הסבר זה שהרי הרשימות היו בידי המשרד הא"י באנקרה כבר חודשיים קודם, וכן מפני שלא יכלו לשאת את עלית החרדים - הבלתי ציונים וזקנים, כפי שכתב צבי פעדערים, מהנהגת 'השומר הצעיר':

בקבוצה השניה יעלה אדם בתואר רב אשר כל השגיו בתעמולה אנטי ציונית ובטח אפשר לזקוף על חשבונו שמנע עלייתם [של חסידיו] ארצה וכעת הם טרף לציפורני הנאצים. אני ניגש לעליה במשמעותה הכפולה של הצלה. הצלת יהודים והצלתה של הארץ הנחנקת מחוסר ידיים עובדות. אבל כל עליית פלוגה כזו עם חומר אנושי כזה מעורר מחשבות נוגות [...] מגיעות הנה רשימות [...] בהם האויבים הכי מושבעים של הציונות. כל עבודתנו לתוהו כל זמן שזקנים בני 60 – 70 מסכנים את מפעלנו בארץ.³⁴¹

אחד האנשים שהואשם בהרכב הלא- ציוני של עליה זאת ועליות נוספות היה משה קראוס, אשר לדבריו עזר לעלייתם אך לא סידר את הסרטיפיקטים עבורם:

בקושטא ישב נציג 'אגודת ישראל', גריפל, והוא היה כנראה זריז יותר מברלס והוא השיג לא רק את האשרות אלא גם ויזות מעבר דרך טורקיה. כשהענין הובא לדיון בפני ועדת המשרד הא"י התנגדו אנשי טרנסילבניה שנייע להם להשיג ויזות מעבר דרך רומניה ובולגריה. אני עמדתי בתוקף שמחובתנו היהודית לעזור להם ואעשה זאת גם אם הם יתנגדו. לא אשאיר על מצפוני שיכולתי להציל יהודים ולא עשיתי זאת, מה גם שזה אינו פוגע באיש, [...] קומוי שוכנע על ידי נימוקי ותמך בי ולבסוף התקבלה דעתי, ואני גאה על כך.³⁴²

מנחם באדר ידע במי האשם: "העובדה שבין העולים לא היו ציונים נגרמה משיטת ההמלצות הנהוגה בארץ ישראל וגם כאן [טורקיה] במשרד הא"י, בחיבור רשימות הותיקים שנעשו ללא שיתוף עם התנועות החלוציות".³⁴³ באדר והדרי, חברי ועדת ההצלה מטעם הישוב, החליטו לפעול לתקן את המצב הבלתי נסבל מבחינת 'א"י העובדת' על ידי יצירת רשימת שמות חדשה שבו יקודמו חברי 'א"י העובדת' לקראת אישור עלייה בפני השלטונות הבריטיים בא"י. ב- 20 בנובמבר 1943 כתבו לוועד הפועל של ההסתדרות ולמנהל מחלקת העליה של הסוכנות – א. דובקין כי: "דרוש לנו כח נפשי רב בשביל להתגבר על רגשות העלבון ומרי שנגרמו [...] לאנשי ארץ ישראל העובדת (חברי החלוץ והמפלגות)". לאחר תיאור התסכול שאחז בכולם הציעו הצעות לפתרון הבעיה:

1. באם ישנה עוד ברשימות הקודמות חברים של ארץ ישראל העובדת – צריך לתת **הוראה מפורשת** למשרד הארצישראלי כאן, לברלס ולגולדין – שיקדימו את האנשים האלו [...] עלייתם של עשרה חברים שלנו מכל ארץ [סלובקיה, הונגריה ורומניה – א.נ.] יכולה לעודד את **כל התנועה** בכל ארץ וארץ [...] [הדגשות במקור – א.נ.]

³⁴⁰ אל ועדת החלוץ, 20 בדצמבר 1943, א. קושטא – הונגריה, Z1063/HV, מס' 140.

³⁴¹ צבי פעדערים, כנראה נובמבר 1943, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HII, מס' 148.

³⁴² ראיין לאשר כהן, 1 בפברואר 1979, מרכז.

³⁴³ באדר אל אברמק וחברי המזכירות, 19 בנובמבר 1943, א. מורשת, D.1.5859/6.

2. בהונגריה נמצאים מאות אחדות של פליטים [...] ממשפחת ארץ ישראל העובדת [...] אין דרך אחרת לעליה מאשר: א. עליה כמלווים לקבוצות הילדים; ב. עליה כוותיקים לפי רשימה חדשה [...] לפני שבוע העברנו למחלקת העליה של הסוכנות רשימות של החברים [...] היום אנו מעבירים רשימות נוספות. בעוד כמה ימים נעביר לכם את שאר הרשימות. אנו מבקשים כי **תקדימו** [הדגשה במקור- א.נ.] את הרשימות של משפחתנו העובדת, בפנייתכם לממשלה. [...]

3. כתבנו, בקשנו, וטלגרפנו שתינתן הוראה טלגרפית למשרד הא"י כאן שעליו לדרוש מקראוס (מנהל המשרד הארצישראלי בבודפשט, איש המזרחי השולט בכל ענייני העליה) שרוב המלווים של הילדים יהיו אנשי החלוץ הפליטים. [...] אנו יודעים כי לקראוס נשלחו הוראות ביחס למלווים לגבי אנשים שונים שאיש מאתנו לא יודע **מי קבע אותם**. [הדגשה במקור – א.נ.] אין מלים בפנינו לספר לכם מה תהיינה התוצאות מהעובדה הזאת אצל חברי תנועותינו בהונגריה וסלובקיה. מי יודע אם תחזור הזדמנות שניה. **נציל לפחות את חברנו הפליטים מפולין, אחדים מהם, למען יספרו לנו איכה שוכלנו, איכה נשרפו חברינו, איכה נפלו חברינו בהגנה על כבודם ועל כבוד תנועתנו, אשר היתה הנושא ומהווה גם כיום את חוט השדרה של המחתרת הציונית חלוצית**" [הדגשה שלי – א.נ.]³⁴⁴

מוסדות הישוב בארץ ובקושטא נטלו מהמשרד הא"י בבודפשט את סמכויותיו לקבוע את רשימות המלווים, את רישיונות הותיקים וכן רישיונות עליה מיוחדים. נוצר מצב בו לוועדת המשרד הא"י לא היתה שליטה על הרכבת הרשימות של היוצאים לא"י, והיא חדלה לעסוק בתפקידה המרכזי והכל כך רגיש באותם ימים. חלק מן השמות של מקבלי הרישיונות שהגיעו מקושטא או מא"י, לא היו רלוונטים יותר. חלקם ניתנו לאנשים רחוקים מן החוגים הציונים, וכך נותרו מנהיגים ציונים וחלוצים, אשר ציפו זמן רב למימוש עליתם, מאוכזבים ומרי נפש. ברלס התלונן בפני הסוכנות היהודית כי עסקני בודפשט דרשו להפסיק את העליה עד שיתמלאו הרשימות לפי ה"מפתח". הוא נמצא במיצר כל פעם שנשאל באנקרה למה לא משתמשים ברישיונות שכבר ניתנו להם ויזות מעבר, בשעה שהוא בא לדרוש להגדיל את תוכנית העליה, "קשה לבאר את ענין ה"מפתח" לשאינם בני- ברית".³⁴⁵

זמן מה לאחר עליית משפחות החרדים קיימו הציונים מטרנסילבניה ועידה בבודפשט. הדובר הראשי בוועידה היה ד"ר ארנו מרטון, יו"ר הארגונים הציונים בטרנסילבניה, אשר תקף בחריפות את המשרד הא"י בבודפשט ואת הסוכנות שאפשרו את עליית הבלתי ציונים. אחד המשתתפים של הוועידה, שכנראה הושפע מן הנואמים, ניגש ביום המחרת לצירות הטורקית וסיפר למזכיר הראשון שם כי בתור עיתונאי יש לו גילויים על "אנשים חשודים היוצאים בהגירה היהודית עם מסמכים מזוייפים". דבר זה נודע ליוסף רייזנר, ידידו של קראוס ועובד בצירות הטורקית, וזה הזעיק את קראוס לצירות. הוחלט שקראוס יבקש ראיון ליום המחרת אצל המזכיר הראשון, לאחר שהמלשין היה אמור להופיע בפניו בשעה 11.00 כדי למסור את הדו"ח שלו אודות העולים לארץ ישראל במסמכים מזוייפים. קראוס הופיע כמתוכנן והתישב בחדר הכניסה של המזכיר.

לא עברו הרבה דקות [...] הופיע המלשין באותו חדר כניסה. בראותו אותי החוויר כגנב הנתפס "על חם" [...] עתה ידעתי מי הוא המלשין. לאיש היה סרטיפיקט ולחץ זה שבועות במשרד הא"י לקבל

³⁴⁴ וניה, מנחם, זאב ש. אל הוועד הפועל של הסתדרות ולמנהל מחלקת העליה של הסוכנות – א.דובקין, 20 בנובמבר 1943, א. קושטא – הונגריה; את"ה, 14/797.
³⁴⁵ 7 בינואר 1944, אצ"מ, S6/5553.

ויזת מעבר וכאשר התברר לו שוויזת המעבר הטורקית ניתנת רק בטורקיה לפי המלצות הסוכנות, ואין לנו השפעה על זה [על קביעת השמות – א.נ.], הוא החליט להתנקם. כך הוא מימש את עמדת הנואמים בוועידה ההיא שאמרו: 'מוטב שלא תהיה עליה מאשר עליה כזאת'.

המזכיר הראשון, שמילא את מקומו של הקונסול, שלח את הדו"ח לאנקרה. בעקבות כך הפסיק המשרד הא"י לקבל ויזות מעבר טורקיות. נוצר סיבוך חדש ומאיים. הקונסול שב לעבודתו, ובהמלצתו העביר קראוס לאנקרה דו"ח חדש ומתוקן ובו הוכחות מגובות במסמכים שמדובר בעלילה. הרשויות ההונגריות הנוגעות בדבר והמשלחת השוויצרית, כנציגת אינטרסים בריטיים, באו לעזרת קראוס, ואשרו בכתב "כי העלייה עומדת תחת ביקורתם והם אחראיים על התנהלותה על פי ההוראות". כך עברו שלושה שבועות יקרים עד שהעניין תוקן וחזרו לקבל ויזות לטורקיה. לדברי קראוס, שלוש קבוצות – 150 נפשות – היו קורבנות הלשנה חסרת מצפון זו. "מה שלא הצליחה ממשלה נאצית גרמנית והנאצים ההונגרים להשיג, השיג יהודי קטן נקמני שעוד קרא לעצמו ציוני".³⁴⁶

המסייעים לקראוס

קראוס עמד בקשר רצוף עם חברי המשרד הא"י בבוקרשט: ד"ר שמואל אנצר, מנהל המשרד, ומר לינדנר, וכן עם ד"ר איזידור ברוך מנהל המשרד הא"י בסופיה. לדבריו, הם עשו ככל יכולתם לאפשר את מעברם של הקבוצות שיצאו מבודפשט דרך ארצותיהם, ונקטו פעולות זהירות מיוחדות אצל רשויות הגבול, כדי שלא יעכבו את הקבוצות השונות בבדיקות דרכונים ומכס. הם ליוו את הקבוצות השונות אישית מגבול לגבול, לא פעם עם אישים מן הרשויות המקומיות, וזאת בשעה שהעלייה מארצותיהם הייתה כבר אסורה, בשל הלחץ הגרמני על ממשלותיהם. משום כך מועד יציאת הקבוצות מבודפשט היה חייב להיות מתואם מדי שבוע עם שני המשרדים הא"י הללו. יתרה מכך, המשלחות בבודפשט: הטורקית, הבולגרית והרומנית עבדו לא פעם שעות נוספות בערבים כדי לאשר את אותם 50 ויזות מעבר לעולים, כדי שיציאתם לא תידחה בעוד יום. ואילו בהונגריה, לדברי קראוס, פעילות ביקורת הזרים התרכזה כמעט כולה בעליה זו במקום ברדיפה אחר פליטים יהודים.

תודות לקשרים הטובים של קראוס עם השגרירות הרומנית והבולגרית בבודפשט, ועזרתם הנמרצת של שני המשרדים הא"י באותם ארצות, התקיימה עלייה זאת בביטחון וכמעט ללא הפרעות עד לכיבוש הגרמני. שלטונות רומניה ובולגריה לא ראו סיבה למנוע מהם את ויזת המעבר. בנסיבות אלה נעשה המשרד הא"י בבודפשט בהנהלת קראוס, למוסד היחידי לעליה מכל אירופה הכבושה. הרשויות הגרמניות לא נלאו מלהפעיל לחצים דרך השגריר ההונגרי בברלין, גנרל סטואי, והשגריר הגרמני בבודפשט, יגוב, על הממשלה ההונגרית, כדי שזו תפסיק את העליה, אך שוב ושוב התחמקה ממשלת הונגריה מזה בטענה ש"בניסיון פתרון שאלת היהודים בהונגריה, לא נוכל לוותר על ההגירה של היהודים".

המשרדים הא"י בבוקרשט וסופיה הציעו לקראוס להעביר את ויזות המעבר הטורקיות שעמדו לרשותם עבור תשע משפחות לשבוע למשרד הא"י בבודפשט, באם הסוכנות תסכים. היה זה ניסיון לחזור על העברת

³⁴⁶ קראוס, דפי ספר, עמ' 83

אישורי העליה מן המשרדים הא"י בברטיסלבה ובפראג במהלך שנת 1940 - 1941. קראוס העביר את ההצעה לסוכנות, באומרו שבאפשרותו לקבל ויזות מעבר רומניות ובולגריות להגירה שבועית של 150 איש ולקבל עזרה של הרשויות ההונגריות, ובאפשרותו לארגן תוך שבועיים- שלושה את עליית 3000 הילדים שקיבלו סרטיפיקטים, במסגרת מכסה מיוחדת של הממשלה הבריטית ל- 1000 ילדים מכל אחת מן הערים בודפשט, בוקרסט וסופיה. אולם הסוכנות לא יכלה לממש את ההצעה הזאת, בטענה שעל הממשלה הבולגרית לאשר **בכתב** לרשויות הבריטיות כל מעבר ומעבר. המשלחת הבולגרית בבודפשט הסבירה לקראוס שאי אפשר להיענות לבקשת הסוכנות היהודית, מפני שאישור בכתב יכול לגרום לסיבוכים פוליטיים בין גרמניה לבולגריה, על ידי התערבות גרמנית נמרצת אצל הממשלה הבולגרית, אשר בסופו של דבר תבטל אף את אישור המעבר של קבוצות יותר קטנות.

לאחר הפצרות רבות של קראוס הסכימה המשלחת הבולגרית (בבודפשט?) לאשר את מעבר 3000 הילדים דרך בולגריה **בעל פה** וביקשה להודיע זאת למשלחת הטורקית בבודפשט, על מנת שזאת תעביר את הידיעה לאנקרה. קראוס דאג שידיעה זו תועבר ללא דיחוי לאנקרה, כדי לפעול לפי בקשת הסוכנות והבריטים, אך כל המאמצים נשארו ללא הועיל. ויזות המעבר הטורקיות לא התקבלו לאותם 3000 ילדים ולא למען 18 משפחות מדי שבוע (המספר הכולל של תשע משפחות מכל אחת מן הארצות: הונגריה, רומניה ובולגריה).

קראוס האשים את הסוכנות כי חוסר האונים שלה היה ממש מייאש. "בשנים גורליות אלה החמיצה הסוכנות את אחת ההזדמנויות הגדולות של עליה מאיזורים אלה, ובזאת את הצלתם של לפחות חלק קטן של יהודי סלובקיה ופולין שאפשר היה להביא אותם ללא קשיים דרך הונגריה לא"י". לדבריו, הסרטיפיקטים כבר ניתנו; הממשלה הבריטית שיחררה חלק ניכר מן המכסה שנקבעה בספר הלבן בשנת 1943; הממשלה ההונגרית תמכה בהגירת הפליטים בכל מיני אמצעים, ונתנה הוראות לרשויות הגבול לא לשלוח פליטים חזרה לפולין ברגע שדרכו על אדמה הונגרית; משרד הסעד של יהודי הונגריה העמיד לרשות כל עולה הוצאות דרך, ורשות המעבר ברומניה ובולגריה לא היוו בעיה. "העובדה שמזה חדשים רבים קיבלנו את ויזות המעבר הבולגריות בבודפשט ללא קשיים, וקבוצותינו הגיעו מדי שבוע דרך בולגריה לטורקיה, לא הספיקה לסוכנות. התפקיד היחיד שהיה על הסוכנות למלא היה סידור המעבר בטורקיה הנייטרלית והאווהדת את בעלות הברית – והם לא מילאו זאת".³⁴⁷

נראה שקראוס לא היה מספיק מודע לקשיים הגדולים של חוסר נכונות טורקית להגדיל את מספר הנפשות שיעברו דרכה מידי שבוע, ולחוסר נכונות בריטית, ובמיוחד אצל משרד החוץ ושר המושבות, לפעולה בלתי שגרתית ובאמצעים בלתי חוקיים מצד אחד, וחוסר רצונם לפעול בסתירה לעקרונות המדיניות הבריטית בא"י מצד שני. בנוסף לכך עמדה ברקע ההתנגדות הגרמנית העקשנית להגירת הילדים. ד. עופר קובעת כי מקיץ 1943 המדיניות הבריטית חזרה לנקוט לשון כפולה: הצהרתית – התומכת בהצלה, ומעשית – הזונחת אותה.³⁴⁸

בנסיבות אלה לא היתה לקראוס ברירה אלא להתגונן מלחץ הגרמנים על הממשלה ההונגרית בענין היהודים, על ידי המשך עלייה מצומצמת של 50 איש מדי שבוע. עיקר עבודת ההתגוננות היתה מול פססטואי. לשם כך

³⁴⁷ קראוס, **דפי ספר**, עמ' 77 – 78, 80, 87.

³⁴⁸ ד. עופר, **דרך בים**, עמ' 400-401. ראה בהרחבה על הקשיים בפרק 12; פורת, **הנהגה במלכוד**, עמ' 418 - 419.

מסר לו קראוס לעיון את הרשימות הרשמיות של בעלי הסרטיפיקטים **שמספרם עלה אז כבר לכדי 1500 סרטיפיקטים משפחתיים**, ואת כל המכתבים והמברקים של הסוכנות, לפיהם נעשים כל המאמצים כדי להשיג ויזות מעבר טורקיות למשלוחים יותר גדולים. פסטואי השאיר את המסמכים אצלו כדי להעבירם למשרד הפנים ההונגרי, בכדי שיוכל להשתמש בהם בהזדמנות שתבוא. מכאן אנו למדים כי בסוף שנת 1943 עמדו לרשות המשרד הא"י 1500 סרטיפיקטים משפחתיים בילתי ממומשים, כלומר סרטיפיקטים עבור 7000 / 7800 יהודים, המוכרים לפסטואי – ראש מחלקת הביטחון במשרד הפנים. פסטואי, אשר רצה להיפטר מכמה שיותר יהודים אמר לקראוס: "למה שלא תפציץ את חבריך הישנים בטורקיה במכתבים יומיומיים, מברקים ושיחות טלפון, כדי שסוף סוף יתעוררו. אל תדאג לצנזורה, אני עומד מאחוריך!"³⁴⁹ עצתו של פסטואי לא הועילה. "קריאותינו הטלפוניות לא נתקבלו לעיתים קרובות, במקרים אלה הודיעה המרכזיה בבודפשט "הנמען מסרב לקבל את השיחה!"³⁴⁹

על בסיס 1500 סרטיפיקטים משפחתיים אלו עתיד קראוס ליצור בסוף חודש אפריל 1944, יחד עם שרל לוץ (Charles Lutz) ופקידים בכירים במשרד החוץ ההונגרי, 40 אלף סרטיפיקטים אישיים, שיהיו לאישורי חסות שוויצרים ב'תקופת צלב החץ' מאמצע אוקטובר 1944, והבסיס להצלת רבבות מיהודי בודפשט באותה תקופה, ועל כך בהמשך.

כשכשלו כל המאמצים לקבל ויזות מעבר טורקיות לקבוצות יותר גדולות, ניסו להגדיל את מספר הנפשות בכל תשע המשפחות השבועיות, על ידי הוספת כמה שיותר ילדים. במקרה שנמנע מעולה מסוים לעלות ברגע האחרון, מיד הוחלף בפליט אחר. העיקרון היה שמוכרחים לנצל כל אפשרות של עליה. לדברי מרים וייס-צחור, היא ובעלה דב, לקחו עמם ארבעה ילדים בני ארבע חמש, על פי בקשת המשרד הא"י. הילדים קיבלו כדורי שינה/ ארגעה "שהילדים לא ידברו עד קושטא". כך היה גם עם משפחות אחרות.³⁵⁰ קראוס הפך את תשעת רישיונות המשפחה לשבוע, לדרך להעלות יותר מ- 50 איש בשבוע, בכך שהוסיף לכל משפחה שלושה – ארבעה ילדים. מינסטריון הפנים ההונגרי נענה לבקשת קראוס לרשום מספר ילדים פליטים בכל דרכון של בעל רישיון עליה. מאיר כהני, מ'החלוץ המזרחי', היה זה שהכין ולימד את הילדים לשחק את תפקידם במשפחה (שמות, תאריכים וכו'). על מבצע זה זכה קראוס, לדבריו, לביקורת מצד הסוכנות בקושטא ובארץ על "חוסר זהירות".³⁵¹ במשך כל תקופת העלייה כמעט שלא עלו מהונגריה משפחות בלי ילדים. באופן זה הצליחו להתגבר במידת מה, בעזרת ההונגרים, על המחסור החמור באישורי עליה.³⁵²

החלוצים - הפליטים הוצאו, למעשה, מאפשרות העליה שכן לא היתה מסגרת בה יוכלו להשתבץ. הם לא היו **ותיקים**, לא ילדים, ולכן גם לא נזקקו למלווים. כן לא יכלו להשתלב בעלית תשע המשפחות, כי היו חסרי תעודות במשטרה ההונגרית לצורך קבלת דרכונים, והם לא גרו בסלובקיה.

הדרך שנמצאה להעלתם תוארה על ידי קראוס: רק ציונים מעטים קיבלו סרטיפיקטים על סמך "רשימות הוותיקים" שהוכנו בארץ ישראל. ברשימות אלו הופיעו אנשים שברחו כבר מהונגריה או גורשו או שלא היה ניתן לאתרם, ולכן לא היו רלוונטים לעלייה. המשרד הא"י בבודפשט שלח במקום השמות של האנשים

³⁴⁹ קראוס, **דפי ספר**, עמ' 87, 84 – 85.

³⁵⁰ ראיון טלפוני עם מרים וייס - צחור, 30 במרס 2005.

³⁵¹ בראיון של משה קראוס עם אשר כהן, 1 בפברואר 1979, 'מרכז', H3C21/1

³⁵² דברים שכתב קראוס, ללא מען, מתוך תיק מכתבים אישי שמסרה אשתו של קראוס, גוסטה, לאחר מותו, לאצ"מ, K11/449.

הללו, את השמות והפרטים האישיים של החלוצים – הפליטים בהונגריה, לברלס בטורקיה, כדי להשיג עבורם סרטיפיקטים וויזות מעבר טורקיות. הודות לקשריו הטובים עם הרשויות ההונגריות, קיבל עבורם דרכונים הונגרים במספר ועל שמות כפי שביקש, בלי צורך בהבאת מיסמכים כלשהם. באופן זה, על סמך הרשימות הקרויות "רשימות ותיקים" קמה בהונגריה עליה חלוצית. כך השיג סרטיפיקטים למשפחתו בת הארבע נפשות של פעיל ציוני פולני בשם שמורק, ולמנהיגי הפליטים הציונים מפולין וסלובקיה: לקורניאנסקי (מזכיר קיבוץ בורוכב בלודז'), לאונגר (מזכיר 'השומר הדתי' בפולין), לוייס ('הפועל המזרחי' – סלובקיה), לבאומר ('שומר הצעיר' – סלובקיה), לליכטנברג ופרמינגר ('הנוער הציוני הכללי') ועוד, חלקם שהו בהונגריה כשנתיים ימים.

לדברי דב וייס, רק כאשר עלה לארץ הבין כי מתן אשרות המעבר דרך טורקיה היה נתון כולו בידי המשדד הא"י בטורקיה, והטענות שהופנו בענין זה כלפי קראוס, לא היה להם כל יסוד.³⁵³ למעשה המשדד הא"י בטורקיה קיבל את הרשימות שנערכו בארץ ישראל. אף שהיה בהונגריה תקופה ממושכת, ונמנה על מנהיגי הפליטים החלוצים, הוא לא הבין את מקור הסיבוכים באותם ימים, אלא בהגיעו לארץ ישראל. לא פחות מופתע עמד דב וייס, מחוסר הבנת המציאות כפי שנתפסה על ידי ראשי 'הפועל המזרחי' בארץ ישראל. זמן קצר לאחר עליתו, ערכו חברי הוועד הפועל של 'הפועל המזרחי' מסיבה לכבוד מנהיגי התנועה שעלו מהונגריה: מאיר כהני, דב וייס ויצחק רוט. במסיבה מסר יצחק רוט פרטים מזעזעים על המצב באירופה, על הגירושים ועל הרצח ההמוני המאורגן. בדברי התשובה הנמלצים אמר משה קרונה – ממנהיגי התנועה בא"י:

אנו שמחים על בואו של החבר המביא לנו בשורת התנועה החיה ופועלת למרות צוק העיתים וקושי התנאים. אנו גאים על כך שחלוצי תורה ועבודה עמדו במבחן, שמרו על נאמנותם לתורה ועבודה והם צופים לקראת יום העליה. עם זה רב צערנו על הקצב הדל והפעוט של העליה. התנועה מחכה בכיליון רב לבוא המוני חבריה מהגולה.³⁵⁴

ועדת ההצלה בקושטא נגד קראוס והמשדד הא"י

בנוסף למאבקים על הזכות לעליה ועל הקדימות בעליה – מאבקים שהתנהלו בתוך הונגריה גופא ובארצות סביב לה – נוספו קשיים שיצרו חברי ועדת ההצלה היישובית בקושטא: וניה הדרי ומנחם באדר. במכתב לשפרינגמן, ברנד וקסטנר הודיעו כי הרשימות של רישיונות הותיקים, כ- 700 במספר הגיעו, אך מאחר והשלטונות הבריטים מסכימים לתת רק תשע ויזות לשבוע, עליית כולם תארך שנה וחצי. הם מעבירים, על כן, את כל הרשימה לאנשי 'האיחוד' ומבקשים מהם שיוציאו מן הרשימה את שמות האנשים של "אנשי תנועתנו" ('א"י- העובדת') בהם מעונינים ויעבירו אותם לקושטא, שם הם ידאגו להקדים את מתן הוויזות עבורם. הדרי ובאדר שלחו אותה רשימה גם לדקס, איש 'האיחוד' בסלובקיה שיעשה את אותה פעולה. מאחר וברשימה מופיעים אנשים שאינם בחיים, הם מציעים לחברי ועדת ההצלה בבודפשט, שיקחו פליט מבין חבריהם, וישיגו בשבילו דרכון, על שמו של האיש שנמצא ברשימה ואינו בחיים. גם את זה יש להעביר לקושטא והם ידאגו להקדים את מתן הויזה הטורקית עבורם:

³⁵³ דב וייס, "המחתרת החלוצית הדתית", בתוך: עשהאל, **בגלוי במחתרת**, עמ' 197.
³⁵⁴ צבי עשהאל, "בני עקיבא בהונגריה במלחמת העולם השנייה", בתוך: עשהאל, **בגלוי ובמחתרת**, עמ' 69.

עליכם לדאוג שקראוס לא ידע על כל הסידור הזה, [...] המחאות שלכם לגבי הסידור במשרד האי"י לא יפעלו כל כך מהר, ועליכם לחפש דרכים להסתדר [...] יתכן שיהיה כדאי שתבררו בזהירות את הדבר גם עם קראוס, כי יכול להיות שבלעדו לא תוכל להסתדר הפרוצדורות [...] **הצגת הוויזה הטורקית אינה תלויה בקראוס**. [הדגשה במקור – א.ג.] את זאת נוכל לסדר כאן [...] בימים אלה ישוב ברלס מהארץ ואנו נדאג שתינתן הוראה נוספת ביחס למלווים חלוצים פליטים.³⁵⁵

על עיסקה זו, של נציגי הישוב בקושטא, בה ביקשו לעקוף את מנהל המשרד האי"י על ידי יצירת קשר ישיר בין אנשי 'האיחוד' ההונגרי והמשרד האי"י בטורקיה, השיבו שפרינגמן, ברנד וקסטנר:

בקשתכם להשאיר את הרשימה בסתר קשה מאד לביצוע. העבודה המשותפת בי"י העובדת, [...] מחייבת הידברויות שונות. [...] בתקופה, בה מחכים מאות חברים בתקוה לעליה באוירה מתוחה, כמעט בילתי אפשרי לדרוש סודיות מאנשים שעלייה היא כל משאת נפשם, בהודע להם שזכו בסרטיפיקט. שנינו נחבר עכשיו את הרשימות ונעביר לכם במשך השבוע הבא.

אנשי 'האיחוד' ההונגרי אסירי תודה לחבריהם בקושטא, המשיכו לדבוק בעמדתם כי בשורות תנועתם מצויים מספר החברים החלוצים הגדול והאיכותי ביותר. "אנו מודים לכם על התערבותכם הנמרצת בריב המקומי [...] לא נעשה עוול לאף אחד אם יועדפו חברי י"י העובדת' כי באמת, החלוצים האמיתיים מספרם ברובו בשורותינו, [...] 5 המקומות המוקצבים ל'כלליים' לא עומדים בשום יחס למספר ואיכות היסודות החלוציים".³⁵⁶ המציאות בהונגריה, אותה לא הכירו חברי ועדת ההצלה בקושטא, היקשתה להוציא אל הפועל את התוכנית לעקוף את המשרד האי"י, אך למרות זאת הבטיחו לפעול למען חברי מפלגתם בהונגריה: נעשה הכל למען הקדים את חברנו אלה [...] עליכם להילחם שם שכל מיברק של קראוס עם הפרוטים יכלול את האחוז המסויים של חברי המפלגה. זה הכרחי [...] במעטפה תמצאו מכתבים לקראוס, שם תוכלו לראות את שמות הוותיקים שנמסרו לקבלת ויזות קושטא [...] תילחמו בתוקף על חלקכם [...]".³⁵⁷ במכתב לאלי שאיו וגולדפרב כתבו: "זוהי הרשימה השישית והשביעית של ציונים ותיקים ומבקש לא למסור על כך לקראוס. כפי שהוסבר בעבר התור של החלוצים לפי הרשימה החמישית נקבע לא לפי מפתח אלא לפי החברים. [הדגשה במקור – א.ג.]"³⁵⁸

ארבעה ימים לפני הכיבוש התייחס, כנראה הדרי, בדברי תשובתו למצב הקשה של העלייה לאי"י. הוא האיץ בהלל דנציג ומשה שוויגר, חברי 'האיחוד' ההונגרי לכתוב למחלקת העלייה ולברלס שדרוש מזכיר שני למשרד האי"י, ולציין את שמו של המומלץ, "ואז יכולים אתם להיות בטוחים שהדבר יאושר על ידי המוסדות מיד. תזכירים אינם מספיקים". בהמשך כתבו כי נוצר הרקע המתאים ליצירת גוש 'אי"י העובדת' בהונגריה, ולשם כך "צריך אולי לקרב את אנשי הכלל הפרוגרסיביים (בכל אופן לשבור את השחור המשתלט)".³⁵⁹

³⁵⁵ וניה מנחם, זאב אל שמואל, יואל, ישראל, 16 בנובמבר 1943, א. קושטא-הונגריה, Z1063/HV מס' 123.

³⁵⁶ שמואל, יואל וישראל אל חברים, 28 בנובמבר 1943, א. משואה, א - 9/12.

³⁵⁷ 23 בדצמבר 1943, א. קושטא - הונגריה. ללא סימון בחוברת לישכת הקשר בקושטא-הונגריה.

³⁵⁸ ללא חתימה, 23 בפברואר 1944, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HV מס' 179.

³⁵⁹ איסטנבול, ללא חתימה, אל הלל (דנציג) ומשה שוויגר, 15 במרס 1944, א. קושטא - הונגריה, Z1063/HVI מס' 198.

טיב הקשר שעולה כאן בין ועדות ההצלה בקושטא ובבודפשט, העושים יד אחת לעקוף את משה קראוס והוועדה הא"י במשרד, יכולים להסביר את סרובם של אנשי שתי הוועדות – בקושטא ובבודפשט – להכניס נציגים נוספים לוועדה המרכזית בבודפשט. כל חבר נוסף, שלא נמנה על החוג האינטימי הפוליטי – המשותף, היווה סכנה שיחשוף את דרכי העבודה, דרכי הקשר עם קושטא, ההעדפות השונות בתוך הונגריה ומחוץ לה, ועתה בשיבוש רשימות העלייה ויצירת מניפולציות להבטחת קדימות עליית אנשיהם.

מבצעי הצלה: אונגר, קורניאנסקי והרבי מבעלז

אונגר וקורניאנסקי

בינואר 1944 עלו יהודים, שעלייתם היתה כרוכה במאמצים מרובים. ביניהם ראשי תנועות הפליטים החלוצים ששהו בהונגריה למעלה משנתיים ימים, ונעדרו קטגוריית עלייה, ולצידם פליטים אחרים שידעו סבל רב עד הגיעם לבודפשט, ולמזלם שהו בה זמן קצר יחסית. במאי 1943 הגיע אליעזר אונגר, מראשי השומר הדתי בפולין, יחד עם אשתו, לסלובקיה. לדבריו, החליט כבר בפולין להימלט להונגריה בעיקר מפני שבקרוב יהדות פולין נפוצה השמועה כי באמצעות המשרד הא"י בבודפשט נמשכת העלייה לא"י כסדרה. ביולי 1943 עבר את הגבול ההונגרי, יחד עם יוסף קורניאנסקי, פליט פולני ומראשי החלוץ שם, אשר גם עשה תקופת מה בסלובקיה.

אונגר תאר את המשרד הא"י בבודפשט כעורק החיים המרכזי של כל הפליטים: "מתדפקים יום יום על שערי המשרד הזה ומתחננים לפני מנהל המשרד משה קראוס שיעלה אותם לא"י [...] ומשוועים לעליה. סיכויי העליה משתנים יום יום. יש ימים ומנהל המשרד מלא תקווה שכל הפליטים יוכלו לעלות לא"י, ויש ימים שכל התקוות לעליה מתנדפות". זמן קצר לאחר שהגיע נעצר יחד עם קורניאנסקי בדרכם לבקר פליטים אחרים, וזאת למרות שהיו מצויידיים בתעודות של פליטים רומי-קתולים, החתומים על ידי שלטונות הונגריה. הבלשים מצאו בכיסיהם מכתבים בכתב עברי, מטבע זר וכל מיני רשימות "מרשיעות". "אחרי כל שבעת מדורי הגיהנום שעברתי בתופת הנאצי, שוב נפלתי בפח ויסגירוני לכפות החיה הטורפת בפולין". לדבריו, קראוס וקומוי לא נחו ולא שקטו כדי לשחררם ולבל יישלחו חזרה לפולין. מרטינידס, מפקח הבלשים הראשי, שונא פליטים יהודים ידוע, הצליח להסתיר במשך זמן מה את דבר מעצרו, כדי למנוע התערבות לטובתם. כאשר בכל זאת נודע לקראוס על מקום הימצאם, הוא שלח מכתב לראש ביקורת הזרים – אלכסנדר שימנפלבי, בו הסביר ששני פליטים אלה עוזרים בארגון העלייה לארץ ישראל ובעצמם יעזבו בזמן הקרוב את המדינה. שימנפלבי חתם, בעקבות כך, על צו לשחרורם. מאחר וקראוס ידע כי מרטינידס ינסה לעכב את השחרור, הביא קראוס את המסמך החתום על ידי שימנפלבי לראש המחלקה של הפליטים הפולנים, יועץ המשטרה ד"ר פרקש, וביקשו לבצע את השחרור של שני החלוצים. פרקש כתב את צו השחרור לשני חלוצים אלה, "הסדיסט [מרטינידס – א.ג.] ראה שעליו לפעול מיד, אך לא התאפק לשאול אותי בצורה סרקסטית: "מר קראוס, מאימתי אתה עוסק בהגירתם של פליטים רומי-קתולים פולנים?" לא נשארתי לו חייב וענית: "בדיוק מאותו זמן שאתה עוצר פליטים רומי-קתולים!". פרקש נתן למרטינידס את ההוראה לשלוח את צו השחרור למחנה המעצר בו היו כלואים. "מרטינידס רתח מכעס, אבל שני החלוצים היו חופשיים כעבור שעה". במחצית דצמבר נתבשר אונגר מפי קראוס שהגיעו ויזות

מעבר טורקיות עבורו. קראוס רכש לו דרכון הונגרי עם כל הוויזות הדרושות והוסיף לדרכונו 4 ילדים פליטים מפולין בגילאי 10-13.

ב- 3 בינואר 1944 ליווני אלפי יהודים – ביניהם מאות פליטים מפולין וסלובקיה – מתחנת הרכבת המזרחית של בודפשט. הרבה מן הפליטים המלווים התנשקו עמי ובכו מרה. כשזה הרכבת התנפנו אלפי ידים ופיות צעקו: 'אתם השליחים הראשונים מבשרי השואה, זכרו לקרוא באוזני העולם הדמוקרטי האטומות לצעקותינו!' [...] קראו לעזרה והצלה וזכרו נקמה!.

הם הגיעו לארץ ישראל דרך רומניה, בולגריה, טורקיה וסוריה. כך גם היה לקורניאנסקי ואשתו אשר גם להם "נוספו" 4 ילדים.³⁶⁰

הרבי מבעלו

מידפי הספרי של קראוס נותר תיאור שלם של העלאת הרבי מבעלו לארץ ישראל. על פי תיאור זה, להצלתו של הרבי מבעלו היה קשר הדוק לפעילותו רבת השנים של ליאון מך, אחד הפקידים בקונסוליה הפולנית בבודפשט, שתורם רבות לפיתוח יחסי המסחר בין פולין והונגריה.³⁶¹ מך התארח לעיתים בבית קראוס. הוא היה אחד הממונים על ידידתו של קראוס ומי שעתידה להיות אשתו - גוסטה שטאל - פליטה מפולין, ומזכירה בלשכת המסחר ההונגרית – פולנית.³⁶² בסוף שנת 1942 הכיר מך קצין פולני בשם שטייר שברח להונגריה, והמשיך לנסוע כמעט כל שבוע לפולין במילוי משימות חשאיות. קצין זה סיפר למך כי הוא מסוגל להבריח יהודים מתוך הגטו הפולני ולהביאם לבודפשט, תמורת סכום כספי נאה. גוסטה ידעה על הימצאותו של הרבי מבעלו בגטו בוכנייה ואף ידעה שחסידי הרבים בהונגריה יעשו כל שביכולתם להצילו.³⁶³ בהמלצתה התוודעו מך ושטייר, באמצעות זיגמונד ברגר – יו"ר ההסתדרות הציונית בקרפטו רוסיה, עם שני חסידי הרבי מבעלו: שטרן ושלגו. הם הגיעו לעמק השווה על הברחת הרבי תמורת סכום נקוב. כעבור ימים אחדים, באייר תש"ג, (מאי 1943), הוצאו הרב ואחיו מן הגטו ובחשאי הגיעו לבודפשט.

בהתערבות קראוס הוכנס הרבי מבעלו לבית חולים היהודי בבודפשט, על דעת הרשויות ההונגריות, כפליט חולה שמקצועו מורה בשם בראון. הקושי הגדול ביותר היה להגן על הרבי מפני התנפלות מאות חסידיו

³⁶⁰ אליעזר אונגר, **זכור, מימי קרונות המוות**. הוצאת מסדה בע"מ, בסיוע מוסד הרב קוק, תל אביב, תש"ה, עמ' 216 - 218; קראוס, **דפי ספר**, עמ' 67 - 68.

אונגר שימש כמוזכ"ל הפוהמ"ז בת"א בשנים 1945 - 1948, וכמנהל משרד הא"י וסגן מנהל הסוכנות היהודית בפריס. בתוך: נציבות שירות המדינה, האגף לגימלאות ורווחה, אמ"י.

³⁶¹ לדברי קראוס, כמה רבבות יהודים בעלי אזרחות פולנית שברחו להונגריה במשך מלחמת העולם הראשונה התישבו בה. אחרי המלחמה נוסדה הרפובליקה הפולנית החדשה. זו מינתה את המזכיר לאון מך לנציגה הראשון בהונגריה. אחד מתפקידיו החשובים היה להחזיר את היהודים לפולין (הביתה!) כדי לחזק את הרפובליקה הפולנית. אך בפועל יהודי פולין בהונגריה גילו באישיותו של מך את המפתח לעשיית עסקים ונשארו בהונגריה. בעזרתו אירגנו ייצוא גדול מהונגריה לפולין (פרות, יינות, מוצרי גומי וכדו') והקימו תעשיית טקסטיל בהונגריה שלא הייתה קיימת שם לפני כן.

מך יצר יחסי מסחר רחבים בין שתי הארצות והקים בכך את היחידות ההונגרית-פולנית. לדברי קראוס, ידידות זו תרמה לא מעט לעובדה שהונגריה, אוהדת הגרמנים, קלטה בצורה יחסית טובה פליטים פולנים וביניהם יהודים רבים בזמן מלחמת עולם שניה והגנה עליהם מפני הגרמנים. כאשר ניסה ליאון מך לפעול לטובת יהודי פולין באוסטריה, בעקבות האנשלוס, הוצא באופן פתאומי לגימלאות. מך התיישב סופית בבודפשט ופעל מאז במושבה הפולנית שם, ועם פרוץ מלחמת העולם השנייה היה פעיל בוועד ההונגרי – פולני של הפליטים.

³⁶² לדברי טובה עשהאל-שלזינגר, קראוס זכה לביקורת על חברותו הממושכת עם גוסטה מבלי להינשא לה, דבר שפגע בנורמה המקובלת בחברה הדתית.

³⁶³ יש להניח כי גוסטה שטאל, כמו משה קראוס, היו מודעים לניסיונות הרבים להציל את הרבי מבעלו, ומכאן באה ההצעה. ראה על כך ועל קורות הרבי בפולין ויציאתו מבודפשט לא"י אצל: אסתר פרבשטיין, **בסתור רעם – הלכה, הגות ומנהיגות בימי השואה**, הוצאת מוסד הרב קוק – ירושלים 2002, עמ' 71 - 81. (להלן: פרבשטיין, **בסתור רעם**)

שלא התאפקו מלראות את רבם הנערץ, דבר שסכן את שהייתו של הרבי. יום אחד הגיע לרבי צו התייצבות במשרד ביקורת הזרים. בין החסידים פשט ייאוש גדול. קראוס פנה בענין זה לראש ביקורת הזרים יועץ השר אלכסנדר שימנפלבי, וזה השיב כי העניין מורכב מפני שהמשלחת הגרמנית בבודפשט פנתה, בשם הריגול הנגדי הגרמני, אל משרד החוץ ההונגרי וטענה ש"הרבי העושה ניסים מבעלז" הוברח מגטו בוכניה על ידי קצינים גרמניים והונגריים גבוהים ונמצא בבודפשט בשם הכיסוי בראון שמואל. המשלחת דרשה חקירה מיידית והענשת הקצינים המעורבים בהברחה, ומסירת הרבי לשלטונות הגרמניים לחקירה נוספת. קראוס אמר לשימנפלבי שאכן מדובר ברבי מבעלז, אך לא נכונה העובדה שהוא הובא על ידי קצינים הונגרים. עוד סיפר לו על שושלת הרבי מבעלז ועל היותו שם דבר כעושה ניסים בכל העולם, והעריך שעובדת היותו אורח בהונגריה תוכל אולי בעתיד להביא להונגריה כבוד וזכויות. כן הבטיח קראוס שהרבי יהגר בעוד מספר שבועות לפלשתינה. שימנפלבי ביקש מאחד מפקידיו, בטיספלבי, לטפל בתיק תוך הכחשה כי מדובר ברבי מבעלז, וכי מקומו בפלשתינה ולא בגרמניה. עוד דרש כי העלייה לרגל אל הרבי תיפסק ושישכינו אותו במקום חשאי. קראוס ביקש מבטיספלבי לוותר לרבי על הופעתו האישית בפניו, אך זה טען כי על חיבור הדו"ח צריך הרבי לחתום באופן אישי, ו"חוץ מזה הייתי רוצה להכיר אותו אישית. הבא אותו הנה במונית, לא אעכב אותו יותר מחמש דקות". קראוס נענה לבקשה "וכך זכיתי לכבוד לנסוע עם הרבי מבעלז לביקורת הזרים". בדרך הסביר קראוס לרבי את העניין הפורמלי במפגש. בטיספלבי שאל מספר שאלות, קראוס השיב עליהם בשם הרבי ולבסוף חתם על הדו"ח. "ראיתי בהבעתו של ד"ר בטיספלבי שאישיותו של הרבי עשתה עליו רושם רב. הוא קם מכסאו וליווה אותנו עד לדלת חדרו". הרבי אכן עבר לדירת חסיד הרב, אדון שלגו, חבוי מעיני חסידיו ומעיני בלשים גרמנים.

קראוס ציין כי בתנאים קשים הצליח לקבל מן הסוכנות סרטיפקטים עבור הרבי ואחיו. למרות כל הנסיונות לשמור את יום יציאתו בסוד, פשטה הידיעה על כך כמו אש. מאות פניות הגיעו לקראוס לברר את מועד היציאה המדויק, האם ניתן ללוותו, האם לא יהיו פשיטות בתחנה ועוד. רכבת האוריינט אקספרס, בו היה אמור הרבי לנסוע, היתה מגיעה לתחנה בשעה 2.30. כעבור 15 דקות נוספות הייתה מגיעה למסילה המקבילה רכבת מווינה, עמוסה בחיילים גרמניים. כל קבוצת עולים היתה מלווה במאות בני משפחה וחברים שבאו להיפרד, ובצאת הרכבת היו שרים 'התקווה', ואילו נוסעי הרכבת הווינאית ניסו לגבור עליהם בשירת "הורסט ווסל" - ההימנון הגרמני. מאחר וכך, היתה סכנה כי המצב יחמיר עוד יותר עם המלווים הרבים הצפויים ללוות את הרבי. הגרמנים ברכבת היו יכולים לגלות את המתרחש לתחנת הביקורת, הידועה לשימנפלבי, בסווילינגרד בגבול הבולגרי טורקי. לכן נאלץ קראוס לעשות צעדים דרסטיים למנוע את בוא אלפי המלווים. הוא התקשר לבטיספלבי וביקש ממנו לסגור את תחנת הרכבת בפני מלווים למשך זמן יציאתו של הרבי. בטיספלבי נענה ואמר שישלח 100 שוטרים ביום הנסיעה, כדי להבטיח כניסה לתחנת הרכבת רק לבעלי מסמכי נסיעה לחו"ל. קראוס פנה גם לחסידי הרב, שלגו ושטרן, שיידעו את החסידים על חסימת תחנת הרכבת ויפיצו זאת ביניהם. ביום נסיעת הרבי, התחנה נחסמה כבר מן השעה 1.00 בצהריים על ידי השוטרים ובפיקודו האישי של בטיספלבי. רכבת האוריינט אקספרס, שבו אמור היה הרבי לנסוע, איחרה, ואילו הרכבת הווינאית הגיעה לתחנה ואף יצאה הלאה לדרכה. בטיספלבי רגז על מאמץ גיוס השוטרים ואובדן זמן. איש לא ניסה להגיע לרכבת, והיה נראה שכל האמצעים שננקטו היו מיותרים. כאשר נעלמה הרכבת הווינאית מן העין, נכנסה לתחנה רכבת האוריינט אקספרס, כאשר כולה מלאה בחסידים, "הם נראו כאשכולות ענבים ענקיים על שיחיהם". היו אולי 3000 איש. החסידים נסעו בשעות הבוקר לתחנות הגבול של הונגריה ושם עלו על הרכבת, והגיעו כנוסעים רגילים לתחנת רכבת

מזרח בבודפשט. והרי הוראת המשטרה לא התייחסה לנוסעים, אלא למלווים בלבד. בטיספלבי עמד מוכה תמהון מן המראה. לדברי קראוס: "כאשר הרבי מבעלו נכנס לתוך תאו ברכבת ואני נפרדתי ממנו, פנה בטיספלבי במבוכה גדולה אלי [...] וביקש שהרבי יברך גם אותו. [...] בטיספלבי נישק את ידו של הרבי וקיבל ממנו את הברכה כפי שביקש".

קראוס העריך את בטיספלבי כאחד מקציני המשטרה המשכילים והמוכשרים, שכבר לפני מעשה זה היו לו זכויות בהצלת יהודי הונגריה, ובמיוחד לאחר הכיבוש הנאצי. שגרירות שוויצריה בבודפשט גמלה לו על זכויות אלה, כאשר העניקה לו ולמשפחתו זכות כניסה לשוויצריה, לאחר המלחמה, כהכרה בפעילותו הברוכה. כאשר פגש אותו קראוס בשנת 1947 בציריך- שם התכוון לקראת הגירה לדרום אמריקה, הוא אמר לקראוס כי הוא אסיר תודה לרבי מבעלו, "כי אך ורק תודות לברכתו, הוא ומשפחתו הצליחו להמלט לשוויצריה".³⁶⁴ ב- 18 בינואר 1944, כחודשיים לפני כיבוש הונגריה, וכשבעה חודשים לאחר שהוברח מן הגטו, יצא הרבי עם מלוויו מהונגריה לארץ ישראל.³⁶⁵

לדברי צבי ארז, בטיספלבי היה מעורב בגירוש יהודים לקמיינץ פודולסק בשנת 1941 וביקש ליצור לעצמו אליבי לקראת הבאות.³⁶⁶ האם קראוס ידע על עברו? האם קראוס ניצל עובדה זאת כדי להציל באמצעות בטיספלבי, או שבטיספלבי ניצל את קראוס לנקות את עברו? כפי שנראה בהמשך, לשאלה זאת לא היתה חשיבות בעיני קראוס, אם יכול היה לנצל את קשריו עם אותם פושעים להצלת יהודים. כך שיתף פעולה, במטרה לקדם את הצלת יהודי בודפשט במהלך הכיבוש הגרמני, עם קצין בכיר בג'נדרמריה ההונגרית, לסלו פרנצי (Ferenczy, L.), שהיה מן האחראים המרכזיים לגירוש יהודי ערי השדה.

משה שטרנברג טען כי הרבי מבעלו עלה עם סרטיפיקט שהיה, קרוב לודאי, שייך לאביו ר' זבולון שטרנברג, מראשי 'המזרחי' בבודפשט, לאחר ששוכנע על ידי קראוס לוותר על תורו למען עליית הרבי, ומתוך הבטחה שיהיה הראשון בעליה הקרובה. לדבריו, אביו כתב לו ב- 28 בנובמבר 1943 כי: "ברשימת המזרחי שהוגשה לקבלת סרטיפיקטים עבור ציונים ותיקים אני מופיע בראש הרשימה, אבל זה לא מספיק. שם חייבים לזרז זאת ובעיקר ללחוץ לשם השגת הויזה לטורקיה". בסוף ינואר ראשית פברואר 1944 נפגשו משה שטרנברג ודודו עם משה שפירא, ראש מחלקת העליה. מצורת התנהגותו הם הסיקו כי שפירא ידע בעת הפגישה עמם כי ר' זבולון לא קיבל את רשיון העליה ונמנע מלספר להם על כך. שטרנברג סבור כי משה שפירא, שמוצאו מפולין ובעל רגש חם לחסידות, לא עמד בלחץ חסידי הרבי מבעלו וביקש מקראוס לסדר את העניין. קראוס הביא זאת לידיעת אביו, ר' זבולון, שויתר כנראה מרצון על הסרטיפיקט לטובת הרבי מבעלו. קרוב לודאי – הניח משה שטרנברג - שהיתה הסכמה בין אביו ובין קראוס שיש למלא אחר ההחלטה שבאה מירושלים, בראש וראשונה בגלל ההנחה הקבועה שגרסה, שבירושלים יודעים טוב יותר. אפשר שאביו חש, שכאזרח הונגרי, אינו מצוי בסכנה מידית וויתר לטובת מנהיג רוחני של עדה חסידית גדולה, תוך הבטחה שהוא ומשפחתו יהיו הראשונים לעלות בתור הבא. על גירסה זאת של שטרנברג חולקת אסתר פרבשטיין,

³⁶⁴ קראוס, **דפי ספר**, עמ' 69, 72 – 74; משה קראוס, "באורח פלא ניצל הרבי מבלז מידי הנאצים", **הצפה**, 7.9.57, עמ' 3. תודתי נתונה לגבי אסתר פרבשטיין ששלחה לי את המאמר.

³⁶⁵ יקותיאל צבי זהבי, **מהתבוללות לציונות: מקור ציונותו של הרצל: תולדות חיבת ציון והציונות בהונגריה משנת תר"ך 1860 עד תש"ט 1949**, ירושלים, תשל"ג, עמ' 411 – 412.

³⁶⁶ צבי ארז, "תחילת המדרון בהונגריה, הגירושים מקרפאטורוס ב- 1941", **ילקוט מורשת**, נ' (תשנ"א), עמ' 159 – 173; צבי ארז, "המאמץ האחרון של אייכמן", **ילקוט מורשת**, ע"ב (2001), עמ' 55.

בנימוק כי זו טענה ריגושית, שאינה רלוונטית לדיון היסטורי לגבי אותם הימים מפני, שבין השאר, אין לה די ביסוס והוכחה, ואינה אלא ביטוי לתחושות אבל ואשם של בן כלפי אביו.³⁶⁷

משה מושקוביץ, מי שהיה יועצו ומקורבו של השר שפירא בשנות ה-60, אומר כי שפירא סיפר לו בהזדמנויות שונות, כי אכן זו היתה החלטתו לאשר סרטיפיקטים לרבי מבעלז ולאחיו, מתוך המכסה המצומצמת ביותר שנשלחה אז מארץ ישראל להונגריה, וזו היתה אחת ההחלטות הקשות בחייו, "אך היתה מתוך שיקול של התעלמות מסדרי נוהל רגילים וראיה בפרספקטיבה של כלל ישראל לדורותיו". שפירא אמר כי אין הוא מצטער על ההחלטה וחושב כי לוא נקרה לפניו מקרה זה בשנית היה חוזר ומחליט כך. "צר היה לו לראות כי אלה שבזמנו פנו אליו באישון ליל התחננו והחניפו לו, התנערו מן הצעד האמיץ שלו, העלימו את מרכזיותו בהחלטה זו ואף האשימוהו במחדלים".³⁶⁸

מקרהו של הרבי מבעלז, כמו מקרים אחרים שעלו כאן, מיטיב להסביר את כוחו הרב של קראוס בקרב הפקידות ההונגרית, ודווקא במקום שצפוי היה להיות הקשה מכולם - במשטרת הזרים, ועל מערכות הלחצים והשיקולים שפעלו באותם ימים. במקרה של הרבי, היה שם צירוף של הילה של רבי חסידי, אנטי ציוני, הערכת הסיכונים והסיכויים בידי קראוס, ואחר כך הביקורת הקשה שהוטחה, כצפוי, על ידי כל הנפגעים כפרטים וכתנועה.

סיפור עליתם של הרבנים ממונקץ', מבובוב, מסאטמר, מבעלז ועוד, בראשית 1944, ותגובת חוגים ציוניים לעלייתם, מלמדת כי הפולמוס סביב עלייתם של רבנים אנטי ציונים והתנהגותם בשואה, התקיים בכל הלהט בעצם ימי השואה ולא רק אחריה.

בכל פעם שעלתה קבוצה לארץ ישראל, השלטונות ההונגרים שלחו איתם בלשים עד הגבול לוודא שהם אומנם יוצאים, בדקו והשוו את הרשימות, ולכן לדברי קראוס: "לא נתתי אישורים כאלה אלא כשהייתי בטוח שאני באמת מסוגל לעמוד בהתחייבות זו. בנושא זה לא היו בלופים ולאישורים שלי היה חייב להיות כיווני". קראוס היה צריך למצוא את נקודת האיזון בין הזיזים - בידיעת פקדי משטרת הזרים, ובין העמידה בהתחייבות שנתן לאותם פקידים, עליה השתדל לשמור, וגם ספג ביקורת בשל כך. ניכר כי הנאמנות לפקידים אלו היתה חשובה לו, במסגרת הקונסנזוס אליו הגיע עמו, הבנוי מהעלמת עין וזיוף מצד אחד, ומעמידה בהבטחה - מצד שני. פסטואי היה מוכן להעניק לפליטים החלוצים את התמיכה המקובלת בתנאי שיעברו לערים שמחוץ לבודשפט, אך תנאי זה לא קויים על ידי החלוצים. הם רצו להישאר בקירבת המשרד הא"י בבודשפט כדי להיות מעודכנים בענייני העליה. במקרים רבים הם נעצרו ואז קראוס יכול היה לשחררם בעזרת מכתב שהלה מועמד לעלייה. היו מיקרים שאנשים מפלוגות העבודה הוחזרו משם בדרך זאת.³⁶⁹ המכתבים היו מבוססים מן הסתם על אישורים בריטים שנתנו לקראוס על ידי

³⁶⁷ משה שטרנברג - מכתב שהפיץ בשנת 1996. ר' זבולון נסע ברכבת קסטנר ומת שבוע לאחר הגיעו לשוויץ. שמשו של הרבי הבטיח בשם הרבי, יומיים לפני עלותו, כי יהודי הונגריה ינצלו ושלווה ומנוחה יאפיינו את גורלם, ואילו הרבי נוסע לארץ ישראל להתקרב אל השכינה ולהתפלל משם עבור עם ישראל. על עליית הרבי מבעלז והויכוח שהתפתח סביב עלייתו על חשבון סרטיפיקט של ציוני ותיק, ועל טענת משה שטרנברג, ראה: פרבשטיין, **בסתר רעם**, עמ' 80, הערה 92; וכן מנדל פייקאז', **ספרות העדות על השואה כמקור היסטורי ושלוש תגובות חסידיות בארצות השואה**, מוסד ביאליק, ירושלים, 2003, פרק רביעי; מנדל פייקאז', **חסידות פולין, מגמות רעיוניות בין שתי המלחמות ובגזרות ת"ש - תש"ה ("השואה")**, מוסד ביאליק, ירושלים, 1990, עמ' 412 - 416.

³⁶⁸ במכתב של משה מושקוביץ אלי - 10 באפריל 2006.

³⁶⁹ בראיון לאשר כהן, 1 בפברואר 1979, 'מרכז', H3C21/1.

שרל לוף. במהלך 1943 הסכימה ממשלת המנדט הבריטי לשלוח אישורים שאנשים אלה ואלה כלולים ברשימות העליה והם מועמדים לחלופין, ואותם אנשים יוכלו לפנות אל הקונסוליות השוויצריות ולקבל את חסותן עד לגמר המשא ומתן על עלייתם. אישורים כאלה נשלחו מגינבה וקושטא גם לאנשים שלא נכללו ברשימות העליה, כנראה בידיעת הבריטים עצמם.³⁷⁰

קראוס כתב כי במשך חמש שנות המלחמה מספר העולים היה "לא יותר מאלפיים".³⁷¹ אייכלר כתבה שבין השנים 1939 עד שנת 1943 עלו מהונגריה 1793 איש.³⁷² על פי חישובי, מראשית שנת 1941 ועד הפלישה הגרמנית, עלו לפחות 1500 נפשות.³⁷³

מאבק להצלה בחזית הפוליטית ההונגרית

באמצע 1943 החליטו שלטונות הונגריה להחזיר את צבאם מאוקראינה, אך לדברי קראוס, קציני המטה הכללי, הפרו –נאצים, התנגדו להחזרת היהודים ממחנות הכפייה בחזית. לשם כך פנה קראוס לסגדי – מסק, בעזרת פסטואי, לסייע להם. השניים נענו לבקשה שכל מי שברשותו סרטיפיקט יוחזר מאוקראינה. המשרד הא"י הכין רשימות וצרף את האישור לכל אדם שהוא בעל היתר עליה לא"י, ויכול להגשים מידית את הגירתו.³⁷⁴ לא ברור מן הכתוב החסר עד כמה המבצע הצליח.

בזמן שהתבצעו פשיטות ליליות של רשויות הונגריות להחזרת פליטים לסלובקיה, הוגשו מחאות בזה אחר זה על ידי היהדות הרשמית ההונגרית. ד"ר פולגר, מנהל משרד הסעד היהודי, הברונית אדית וייס, נציגי שתי הקהילות הדתיות של בודפשט ויוסף בלוס מן הגיונט, פעלו ככל יכולתם אצל הרשויות ההונגריות המוסמכות כדי למנוע את החזרתם של הפליטים לסלובקיה. גם קראוס פנה אל פסטואי אמון וניסה לשכנעו כי גירושם הוא גזר דין מוות וכי הגירת היהודים הינה האמצעי הטוב ביותר להביא כבוד להונגריה, ולא אות קלון כפי שגרם הגרוש של 18 אלף יהודים ביולי 1941. פסטואי רגז על קראוס ואמר כי מוטב לו שידאג קודם להגירת תושבי מחנות המעצר הוותיקים, ולא יטריח אותו בעניין המסתננים הלא ראויים, מפני שזה עניינה הפנימי של ממשלת הונגריה. קראוס השיב לו שאכן אין הונגריה מחוייבת לפתוח את גבולותיה בפני יהודי סלובקיה, כשם שעשו השבדים למען יהודי דנמרק (אוקטובר 1943), וזכו בכך להכרת טובה של כל העולם התרבותי. לעומת זאת – טען כנגדו – אין להונגריה זכות למסור אנשים אלה שבאו דרך גבולות נעולים, חזרה לשלטונות סלובקיה, אלא לאסוף אותם במחנות מעצר על פי החוק הבינלאומי, עד סוף המלחמה. בהמשך לדין ודברים זה טען פסטואי אמון שיהודי סלובקיה אינם ראויים ליחס הומני. "ברגע שהם דורכים על אדמת הונגריה, אין להם דאגות אחרות, אלא לאנוס את נשותינו הנוצרות. וכי לא קראת את העתוננים של היום? בגלל החזירויות האלה מסיתה עכשיו העתונות נגדי", ואכן העיתונות

³⁷⁰ פורת, הנהגה במלכוד, עמ' 281.

³⁷¹ קראוס, דפי ספר, עמ' 54.

³⁷² אייכלר, "דרכי העלייה מהונגריה", עמ' 124. לדבריה עלו בשנת 1939 – 560 איש, בתחילת 1940, עד כניסת איטליה למלחמה – 483 איש. עד קיץ 1941, עם כניסת הונגריה למלחמה, עלו עוד 625 איש; רוטקירכן סבורה שעלו יותר מ 1000 איש מפרוץ המלחמה ועד הכיבוש הגרמני. בתוך: רוטקירכן, "הונגריה מחסה לפליטים", עמ' 129.

³⁷³ בחודשים מרס אפריל ומאי 1941 עלו 550 נפשות. בינואר ופברואר 1943 עלו 122. החל מאוקטובר 1943 ועד 19 במרס 1944 עלו בממוצע 50 – 60 איש, מידי שבוע. בתקופה זו היו 22 שבועות. נחסיר מתוכם תקופה בת 3 שבועות שבה פסקה העליה בשל מלשין יהודי, ונסתפק ב- 16 שבועות למצער, והרי לנו 800 נפשות, לפחות, בתקופה זו ויחד כ- 1500 נפשות.

³⁷⁴ קראוס, דפי ספר עמ' 63

היומית זעקה אז בכותרות ענק: "פולשים יהודים סלובקים אונסים נשים נוצריות הונגריות" ובהמשך תאור מעצרו של יהודי סלובקי ש"נתפס על חס" וביזה את חוקי הגזע. העיתונות ביקרה את חוסר ההשגחה של הרשויות כנגד "ההסתננות ההמונית" של יהודים סלובקים, ודרשה התערבות נמרצת של הרשויות כדי לשים קץ למצב זה.

המקרה היה מוכר לקראוס, לאחר שנתבקש לטפל בשחרור אותו פליט. קראוס סיפר לפסטואי כי האשה ה"ארית" שכבודה חולל, הינה אשתו היהודיה החוקית של הפליט הסלובקי, שהגיעה להונגריה מספר ימים קודם, והצליחה לקבל מסמכים אריים טובים. בעלה הגיע אמש ולא הצליח להשיג תעודות לעצמו. כותרות העיתונים הוזנו ע"י מרטינידס, ראש פקחי הבלשים, שלא טרח לבדוק את הנושא ביסודיות. המקרה עשה רושם רב על פסטואי. הוא קרא אליו את מרטינידס, גידף אותו כמסורת ההונגרית וציווה עליו להפסיק מיד את הפשיטות על היהודים. ביום שלמחרת מסר פסטואי לקראוס ששר הפנים, קרסטש פישר, הסכים שהפליטים הסלובקים לא יימסרו עוד לשלטונות, אלא יובאו למחנות מעצר. "מרטינידס המתוחכם והמסוכן נדחק הצידה לזמן ארוך ואיבד את האומץ לתת דרור למאוויי הסדיסטיים כלפי הפליטים שהיו נתונים לטיפול מזה שנים".³⁷⁵

באמצע נובמבר 1943 מתח אחד מחברי הפרלמנט האנטישמיים (Karoly Marothy Meisner), בקורת חריפה על עמדתה המתונה של הממשלה בשאלת הפליטים היהודים, אשר נותנת לאלפי פליטים סלובקים להיסתנן להונגריה. הנאום התקבל בתשואות סוערות של חברי הבית. העיתונות הנאצית בהונגריה הביאה את הנאום בשלמותו ודרשה את התפטרות שר הפנים והחזרת הפליטים לסלובקיה. בין הפליטים היהודים שררה פאניקה. לדברי קראוס: "אי אפשר היה להתעלם מהסכנה הצפונה בבקורת זו, שהיתה יכולה להכריח את הממשלה לשינוי רדיקלי ביחסה לפליטים ולנקיטת אמצעים חמורים לגביהם". למחרת המקרה ביקש קראוס ראיון דחוף אצל שר הפנים, קרסטש פישר, בתיווכו של אמון פסטואי. קראוס היה מצוייד בהצהרה מפורטת על מצב העלייה ועל המשך סיכוייה, ובאישורים מטעם הצירות השוויצרית שהממשלה הבריטית העמידה לרשותה יותר מ-1000 רישיונות עליה לארץ ישראל עבור פליטים יהודים מהונגריה; אישורים מתאימים מצירות טורקיה, בולגריה ורומניה; מתן 50 ויזות מעבר מדי שבוע למשרד הא"י עבור עולים; אישורי מעבר של המדינות בהם יעברו היהודים בדרכם לארץ ישראל; הבטחתו של מנהל המחלקה המדינית של משרד החוץ, סגדי מסק, לקראוס באמצע 1943 שיהודים ממחנות העבודה המשרתים באוקראינה וברשותם סרטיפיקטים, ישתחררו דרך המשרד לביטחון פנים ויחזרו מאוקראינה. קראוס הלך יחד עם פסטואי אמון לשר הפנים והוצג לפניו. השר קרא את התזכיר והאישורים המצורפים, ואחר פנה אל קראוס ואמר: "תגיד ליהודים שעד שאני יושב במקום זה, אף שעה מראשו של יהודי לא תיפגע [...] הוא קם מכסאו הושיט ידו ואמר: כך נמשיך בני, כך אני אוהב את זה". למחרת, ב-16 בנובמבר 1943 השיב שר הפנים בבית הנבחרים על שאלות הנציג הנאצי - ההונגרי. בתשובתו התבסס על תוכן התזכיר שהגיש לו קראוס. דברי התשובה של שר הפנים הופיעו למחרת בכל העיתונים, להוציא את העיתונים הנאצים. השר הוכיח כי מדובר במספרים שגויים: "מובן מאליו שנקטתי בהוראות חמורות שהיהודים שנתפסו על הגבול יוחזרו מיד לארצם. [...] לפי הנתונים המספר הכולל של המסתננים היה כ-3,100 [...] כדי לפתור את הבעיה אני מודיע כי ההגירה היהודית מתקיימת וכל שבוע יוצאים 50 בעלי

³⁷⁵ קראוס, דפי ספר, עמ' 46

סרטיפיקטים לפלשתינה [...] אני מקווה להגביר את הקצב". לדברי קראוס, שר הפנים הצליח להרגיע את חברי הפרלמנט. "בעיני הפליטים לא נתעוררה עוד בפרלמנט ויחס הממשלה אליהם לא נשתנה".³⁷⁶

על פי דפי הספר של קראוס, ניתן להתרשם כי זו היתה פגישתו הראשונה עם שר הפנים, באמצע נובמבר 1943, אך מפי "ציוני מוביל" שעזב את בודפשט במאי 1943, ודיווח על החיים בהונגריה לפקדי הסוכנות בחיפה, פגישה כזאת התרחשה כבר קודם, כאשר קראוס הוצג בפני שר הפנים קרסטש פירבסוף מרס 1943. לדברי אותו מקור, פעולות ההגירה של היהודים מוכרות על ידי ממשלת הונגריה, השלטונות מעוניינים בעיקר להיפטר מן היהודים הזרים שמצאו מקלט בהונגריה, ומעניקים אמצעים להגירתם. הגירת גילאי הצבא אסורה אך אף על פי כן, מדי פעם יש המקבלים אישור יציאה. המשרד הא"י עובד בהסכמת הממשלה בכל ענייני העליה לא"י. "מזכיר המשרד, מיקלוש קראוס, בעל קשרים מצויינים עם השלטונות, במיוחד עם מחלקת הזרים המכונה קאו"ק. הוא בידידות עם ד"ר שימנפלבי ארפד, מנהל המחלקה, וד"ר פסטואי אמון מזכיר ענייני הזרים במדינה במשרד הפנים".

מפי מקור ציוני אחר שהגיע לארץ ונחקר, דווח שעל רקע קשריו הטובים של קראוס, הוא קיבל בפברואר 1943 מן הקאו"ק פספורטים ננסן לילדי פליטים החיים בהונגריה, שהגירתם אושרה. הפספורטים הוצאו ללא מסמכים תומכים וללא צעדים רשמיים אחרים המתחייבים. חתימה של קראוס, המלווה בשלוש תמונות היתה מספיקה. פספורטים אלה חולקו תוך שלושה ימים. התנאי היחיד של השלטונות היה שהילדים יהיו מתחת לגיל 17, אבל כאשר הגיל נקבע בבקשה, הוא לא נבדק, אפילו אם מדובר בצעירים בני 18 ו 19 אשר נכללו בעלית הילדים.

מקור נוסף דיווח על האופן בו השיג קראוס אמצעים כספיים וקשרים אל השלטון ההונגרי, באמצעות יהודי עשיר, סוחר טקסטיל, בשם דן דג'ו (Dezso, D.), שהחזיק בעמדה רישמית במוסדות היהודים, ועשה שימוש בהשפעתו האישית ובקשריו הטובים עם השלטונות על הענין היהודי. על פי דן דג'ו, הממשלה ההונגרית החליטה באוקטובר 1943 לא לגרש יהודים פליטים מסלובקיה או מפולין, ואפשרו סידורים שיעשו על ידי המשרד הא"י להגן על הפליטים, העתידים להגר מהונגריה. לכל הפליטים הוצאו פספורטים ננסן הונגריים.³⁷⁷

מכאן אנו למדים כי ההחלטה הרישמית הממשלתית שלא לגרש חזרה יהודים פליטים לסלובקיה או פולין, התקבלה רק בסוף שנת 1943 למרות שבפועל היא הייתה קיימת, במידות משתנות, על פי המקום והזמן, כבר משנת 1938, ונתונה לשיקולים אישיים של פקידים מקומיים, להסכמת שר הפנים ולהתערבותו האישית של פסטואי אמון. לאחר טבח קמיניץ פודולסק ולאחר פיטורי ראש הממשלה בארדושי ומינוי קאלאי במקומו, מגמת הגירוש פחתה – כחלק מן המגמה לפרוש מן הברית עם גרמניה ולמצוא אפיקי הידברות עם המערב.

³⁷⁶ קראוס, דפי ספר עמ' 58-61; תיק קראוס, אצ"מ, K11/449. בעתון Pester Loyd מן ה-17 בנובמבר צוטטו דברי שר הפנים, שם אמר בין השאר כי הואשם על ידי הציר מארוטי שהסכים להסתננות 15 אלף יהודים מפולין, סלובקיה וקרואטיה.
³⁷⁷ חיפה, עפ"י מקורות שהגיעו מהונגריה, 28 ביוני 1943, 17 בנובמבר 1943, אצ"מ, S25/7839. בחיפה התקיים משרד חקירות בראשות עמנואל לוינסקי, שחקר את היהודים שעלו לא"י מארצות הכיבוש. משרד החקירות שיתף פעולה עם מחלקת איסוף המידע הבריטי במזרח התיכון. בתוך: פרילינג, "המערכת המקבילה", עמ' 146.

שר הפנים, קרסטט פישר, ומנהל המחלקה המדינית, סגדי מאסק, קיימו קשרים גם עם קסטנר וקומוי בסתיו 1943, ואלו נמשכו אף בראשית שנת 1944. משרד הפנים נתן את אישורו לפעילותה של התנועה הציונית לא רק בבודפשט אלא בכל הונגריה, והתיר מחדש את פעילותן של תנועות הנוער הציוניות.³⁷⁸

במכתב לברלס כתב קראוס כי השלטונות מוכנים להקל על בעיות ומצב הפליטים אם רק תתבצע כל הזמן עלייה ובידו ישנה הבטחה שבמקרה כזה "נוכל לתת לכל משפחת פרייברגר [יוגוסלביה] וחלק גדול ממשפחת רוזנטל [סלובקיה] לעלות".³⁷⁹ לדברי מיכאל (מיהאי) שלאמון, ראש ועדת המשרד הא"י, משטרת הזרים הכירה במשרד הא"י כבנציגות זרה, וכזאת יכלה לפעול לטובת "נתיניה", וכך בשנים 1941-1943 המשרד הא"י פרש את עזרתו על עובדי כפייה, באופן שמשטרת הזרים החזירה עובדי כפייה משרות העבודה, על סמך הודעת המשרד כי הוחל בתהליך הגירתם מהונגריה, וזאת למרות שלא היו בנמצא מספיק סרטיפיקטים. על סמך אישור זה, משטרת הזרים כיבדה אישורים אלה במאות רבות של מקרים. קרה גם שבעלי מסמכים לא נמצאו, ואז האישורים ניתנו ליהודים אחרים.³⁸⁰ גם עובדי כפייה הצטרפו באופן זה לקבוצה גדולה של תושבים "ארעיים" בזכות הגירתם הצפויה לא"י.

ניתן לקבוע כי דמות המפתח בפעולות העזרה וההצלה של קראוס, היה פסטואי. ראינו כי גם הרביזיוניסטים בהונגריה נעזרו בשירותיו עד כניסת הונגריה למלחמתה בברה"מ. קראוס הגדירו כאדם פיקח, אנטישמי מן האסכולה הישנה, ששנא את "פוליטיקת ההתבוללות היהודית". לדבריו, רק לעיתים יכלו נציגי היהדות הרישמית להשיג אצל פסטואי בקשה כלשהי, אך כלפיו נהג ביחס חיובי ואף הדגיש בפני קראוס כי תמיד יוכל להתחשב בתמיכתו.³⁸¹

דברי ההערכה שעולים מ'דפי הספר' של קראוס כלפי פסטואי, ומערכת יחסיו עמו במהלך שנת 1942 - 1943, מפתיעים, מביכים ובלתי מובנים, בשל נטיתו הנפשית של אמון פסטואי לשנאת יהודים, כפי שעולה מן העדויות במשפטו שנערך בהונגריה החל מיולי 1945. בין העדים שהשתתפו במשפטו היו יהודים שדיברו בגנותו, כמו ד"ר אימרה ריינר, חבר המועצה היהודית בהרכבה השני. עדים אחרים היו אנשי הקאוו"ק עצמם. פסטואי התגלה במשפט כבעל עמדה מרכזית בגירוש היהודים לקמיינץ פודלוסק ובפעמים נוספות אחרות, כמו בניסיון לשלוח באוגוסט 1942 שמונים יהודים זרים נוספים, ניסיון שנעצר על ידי שר הפנים קרסטט פישר. מן העדויות במשפטו, לאחר המלחמה, עולה תמונה מפתיעה על חוסר השליטה של שר הפנים עצמו על המעשים שנעשו בידי פקידים וגופים הכפופים לו. פסטואי נידון במשפט לתליה.³⁸²

את דברי ההערכה של קראוס אל פסטואי לא ניתן להבין אלא על רקע העזרה האמיתית שהגיש לו, שפתחה בפניו אפשרויות לפעולות הצלה. נראה כי קראוס נטה לקבל אז את הסבריו על חוסר שליטתו באותם ימים על הטבח בקמיינץ פודולסק. ואילו מבחינת פסטואי, ניתן להבין את העזרה הרבה שהגיש לקראוס בהצלת יהודים, כנראה ברצון אמיתי של אנטישמי שיותר ויותר יהודים יהגרו ממולדתו - הונגריה, יחד עם הצורך להבטיח לעצמו אליבי ולכפר על חלקו בטבח, ואולי גם בטובות הנאה שזכה בהם, מצד קראוס. את פעולות

³⁷⁸ על המגעים של פעילים ציונים לבין אישים בממשל ההונגרי, ראה: שטאובר, "ועדת ההצלה בבודפשט", פרק שביעי.

³⁷⁹ קראוס לברלס, 16 בספטמבר 1943, אצ"מ, L15/261.

³⁸⁰ ראיון עם מיכאל שלאמון, 5 בינואר 1958, איו"ש, 03/797.

³⁸¹ קראוס, **דפי ספר**, עמ' 44-45.

³⁸² בית המשפט ההונגרי העממי לפושעי מלחמה, איו"ש M61-11835, M61-11834; ברהאם, "הטבח בקאמנץ פודולסקי ובדלוידק", עמ' 112.

ההצלה מצד אחד, ואת השותפות ברצח מצד שני, ניתן להבין גם על רקע השניות שכה איפיינה את המדיניות ההונגרית באותה תקופה.

סביר להניח שקראוס התבקש להעיד לטובת פסטואי, כפי שהתבקש להעיד לטובת קולונל הג'נדרמריה ההונגרית, פרנצי, שגם אתו קשר קשרי עבודה לצורך הצלה בתקופת הכיבוש הגרמני, אך סירב להעיד לטובתו, כפי שיתברר בהמשך. זו כנראה הסיבה שקראוס אינו מופיע בין עדי המשפט של פסטואי בבית הדין העממי בהונגריה.³⁸³

---

³⁸³ בית המשפט ההונגרי העממי לפושעי מלחמה, אי"ש M61-11834, M61-11835

פרק רביעי : קראוס בעיני סגורים וקטגורים

תלונות בגנות קראוס נשמעו בימי ההתרחשויות עצמן, וגברו לאחר המלחמה, בעיקר בקרב מנהיגים מן השמאל החלוצי שהיו בהונגריה בתקופת הכיבוש הגרמני, והתקבלו ללא עוררין על ידי חלק מן החוקרים. יש להבין זאת על רקע העובדה שהויכוח על ההתרחשויות בהונגריה לא גווע במשך עשרות השנים שחלפו, להיפך, והצורך להסביר את המעשים ואת העמדות של בני התקופה – לא מש.

התלונות האופייניות של יריביו של קראוס במהלך שנת 1943 התרכזו בעיקר בטענות של העדפת דתיים ואנטי-ציונים, ניצול כספי העולים, לקיחת שוחד, סחר בסרטיפיקטים ועבודת יחיד.

כפי שראינו, הרשימות של המועמדים לקבלת רישיון עלייה שונו על ידי גורמים פוליטיים שונים בארץ ישראל ובקושטא ובידי גורמים נוספים. רשיונות "בילתי צפויים" אלה אשר עקפו את "המחכים בתור" גרמו לתסכול רב והטלת האשמות במשה קראוס. נסקור חלק מאותם גורמים שכפו את מומלציהם ועקפו את המצפים לעלייה ואת המשרד הא"י:

אנשים פרטיים שלחצו על המוסדות בארץ ישראל לקדם את עליית קרוביהם. כזאת היתה למשל משפחת אהרון קסטנר, אשתו וארבעת ילדיהם שעלו באוקטובר 1943, בהתחדש העליה, ועקפו אנשים רבים הקודמים להם בתור. אהרון שלח לאחיו בארץ ישראל בקשה שישתדל למען עלייתו, על יסוד אשור עלייה שהיה ברשותו עוד משנת 1939. כתוצאה מהשתדלות אחיו התקבל במשרד הא"י בטורקיה רשיון עלייה עבורו, וזה הודיע על כך למשרד הא"י בבודפשט. בספטמבר - אוקטובר הגיעה אל הקונסוליה הטורקית בבודפשט הודעה לתת למשפחת קסטנר רשיון כניסה לטורקיה. המשרד הא"י בבודפשט סידר את הדרכון מטעם המשטרה ההונגרית, הויזה הטורקית ניתנה וכן ויזות המעבר הרומנית והבולגרית.³⁸⁴

לעיתים נדרשו לתת סרטיפיקטים להצלת אנשים בלתי צפויים שלא נכללו ברשימה, כדוגמת מנהיגים ציונים מפולין, סלפטר וד"ר הילפשטיין. באמצע נובמבר 1943 ביקר בבודפשט יהודי ממוצא גרמני, אשר עבד בשירות הגסטפו, ובאמצעות מתווך הציע למשה קראוס להוציא את שניהם ממחנה הסגר ליד קרקוב ולהעבירם לבודפשט. תמורת כך היה צריך למסור לרשותו חמישה פספורטים הונגריים למחוסרי נתינות יחד עם הסרטיפיקטים לארץ ישראל.³⁸⁵

חברי הנהלת הסוכנות היהודית ביקשו לקדם את קרוביהם ואת אנשי תנועתם. ברלס ביקש פעמים רבות בקשות מיוחדות מקראוס. להלן אחדים מהם: "לקחת בחשבון את משפחת פוקס המונה 4 נפשות [...] מבקש ממך לעשות את הצעדים המידיים שדרושים בשביל משפחה זו ולהודיע לי על כך".³⁸⁶ דובקין ביקש מברלס שיברר עם קראוס אפשרות לעזור לאנשים הרשומים מטה, רשימה בת שישה חברי החלוץ "הכלל ציוני" ב' או למנותם כמלווים.³⁸⁷ בקשות נוספות של ברלס היו בנוסח זה: "בהתאם להמלצת משפחתי

³⁸⁴ 24 בנובמבר 1943, אצ"מ, אי"ב/1190.S26.

³⁸⁵ ריכוז נתונים, דצמבר 1943, אצ"מ, S25/7839.

³⁸⁶ 26 בינואר 1943, אצ"מ L15/261.

³⁸⁷ 12 במרס 1943, אצ"מ, S6/2815.

לצרף את גב' אולגה היטר כמלווה של קבוצות הילדים הבאים. מבקש לאשר את הטיפול בענין³⁸⁸. יש לשלוח את ד. גולדמן אשתו וביתו כמלווים, "מבקש אשור לקבלת מיכתבי³⁸⁹. לאשר את מרק סינגר כמלווה של קבוצת הילדים, "מבקש אשור לקבלת שורות אלו³⁹⁰. אך טבעי היה כי קראוס, הכפוף לברלס, יציית וימלא אחר בקשותיו של ברלס, במיוחד לאור הסיגנון התובע היענות.

אל קטגוריה זו ניתן לצרף את הרבנים החרדים וקרוביהם, שעלו לארץ ישראל החל מאוקטובר 1943 בלחץ מנהיגים מן הציבור החרדי בארץ ישראל ובחול"ל על הסוכנות היהודית, כפי שתואר. עלית רבנים אנטי ציונים גררה אתה תמיד תגובה קשה, גם כלפי קראוס שנתפס כמי שאיפשר את קידום בתור על חשבון הפעילים הציוניים הממתינים לעלייה זמן רב, בבחינת: הזוהי התנועה הציונית המעדיפה את מתנגדיה על בניה ?

היו שעקפו את המשרד הא"י באמצעות מגע ישיר עם **ציריות זרות**. הונגרי שהועסק כנהג בצירות הבולגרית בבודפשט, סידר בהרבה מיקרים ויזות מעבר בולגריות ליהודים המחזיקים דרכונים הונגרים. הויזות הושגו ללא עיכוב. ההונגרי קיבל, בדרך כלל, כ- 20 - 25 פגו עבור ויזה. שריף ביי, שהיה מזכיר משרד הפקוח על הפספורטים, בצירות הטורקית בבודפשט, סיפק ויזות ליהודים ללא אישור משרד החוץ באנקרה. הוא קיבל 1000 - 2000 פגו עבור ויזה.³⁹¹

קראוס הואשם באי אמירת אמת, ומניעת מידע אודות מצב הסרטיפיקטים שנשלחו מא"י שבעליהם לא נמצאו. כן נטען כלפיו שיצר סיטואציות קיצוניות בפני מקבלי הסרטיפיקטים, כך שיוותרו או ישלמו בעבורן. האנזי ברנד ספרה כי בעלה, יואל, היה צריך לקבל סרטיפיקט מגרמניה, כפליט גרמני בהונגריה. הם התחתנו בשנת 1935 ותכננו לעלות יחד לארץ ישראל. הם ציפו להגעת רשיון העלייה אשר סודר בגרמניה, והתעניינו לעיתים קרובות במשרד הא"י האם הגיע עבורם הרשיון. בשלב מסוים הגיעה משפחתו של יואל להונגריה, והצורך לדאוג לפרנסת המשפחה המורחבת הביא להגדלת מפעל הגרביים, ואז:

ביום בהיר אחד הגיע קראוס למפעל ואמר שהגיעו הסרטיפיקטים שלנו ותוך שבוע אנחנו צריכים לעזוב את הונגריה ואם לא, הכל ילך לאיבוד. איך אפשר לעזוב את כל העסק, לחסלו תוך שבוע? התברר שזו היתה השיטה שלו. לא רק לנו זה קרה. [...] קראוס היה מכין אדם אחר לקבל את הסרטיפיקטים ומסר למי שהיה מוכן ומאורגן לנסיעה. זה היה טריק ידוע.³⁹²

פרץ רבס סיפר כי בתחילת קיץ 1943 נודע לו כי צפויה עלייה, ופנה אל קראוס "והוא השיב: 'נכון, יש עלייה אבל זה סודי לגמרי ואל תספר את זה לאף אחד כי זה יכול לסכן את כל העלייה, אבל אם יש לך שני אנשים

³⁸⁸ 1 במאי 1943, אצ"מ, L15/261

³⁸⁹ 6 במאי 1943, אצ"מ L15/261.

³⁹⁰ 16 ביוני 1943, שם

³⁹¹ 22 בדצמבר 1943, אצ"מ S62/7839.

³⁹² בראיון עימי – 15 ביולי 1997.

שהם באיזו מצוקה, אני מוכן לסדרם לעליה, אבל לשמור את זה בשקט". זה היה שוחד, ככה רצה להשיג את שתיקתי".³⁹³

יוסף באומר איש 'השומר הצעיר' שהיווה אופוזיציה למנהיגי תנועתו בתקופת שהותו בבודפשט, תאר את קראוס כ"איש מאד סגור. איש לא ידע מה יש לו, מה אין לו, החזיק את הקלפים צמוד לחזה. לדוגמא, כשהיה פורץ ריב בין התנועות אז הוא שלף עוד סרטיפיקט מהכיס שלו כדי לסיים את הסכסוך".³⁹⁴ לדבריו, המשרד היה מבוסס על איש אחד. קראוס מסר לנציגים של התנועות מה שהיה נראה לו כנכון למסור. איש לא ידע את הכל, הוא היה בירוקרט נוקשה, לא היה סימפטי, אך עשה דברים גדולים. היה לו קשר עם ההונגרים, והשיג אצלם הישגים גדולים, אך הוא לא דיבר על כך. בתקופתו של באומר הסרטיפיקטים הגיעו מא"י על שמות אנשים מסוימים, ורבים מאותם שמות היו במחנות עבודה, מתו וכדו' ואי אפשר היה להשיגם. כאן היה נתון הכוח בידי קראוס. את הסרטיפיקטים של האנשים האבודים הוא חילק בין התנועות והתנועות חילקו זאת לפליטים.

אם הגיע סרטיפיקט על שם משפחה, בעל וילדים, שאלו את התנועות, האם יש לכם ילדים בגילאים אלו ואלו, האם יש לכם שלוש נשים בגילים אלו ואלו וכד'. אנחנו הרכבנו את המועמדים לפי זה [...]. דברים אלו הובאו לידיעת הועדה [הא"י] וגם אופן חלוקת הסרטיפיקטים. מסביב לנושא זה היו הרבה רינונים, שלא השתדל לחפש את המועמדים האמיתיים ואלו נשארו בידו בתור אפשרות לחלק אותם. עובדה היא שבארץ הגיעה אלי אשה שבאותה תקופה הלכה אל קראוס לדרוש את הסרטיפיקט של בעלה והוא אמר שאין לו סרטיפיקט כזה. כשהיא אמרה לי את השם ידעתי שהשם הזה היה בין הסרטיפיקטים שחולקו באותה תקופה.

על תיאורו של בנשלום את קראוס כעצלן אמר: "אני לא ידעתי וזה לא עניין אותי. אני ראיתי אצלו את החיובי".³⁹⁵

תאור נוסף של התחושות ששררו בחוגים מסוימים בבודפשט, למרות שמבחינה עובדתית היו נטולי בסיס, עלה מתוך תחקיר של אחת העולות לא"י, המדבר על התמרמרות רבה על אופן חלוקת הסרטיפיקטים, שניתנו בעיקר לאורתודוכסים ואנטי ציונים, וכדוגמא הביאה את המקרה של הרב טייטלבוים, שבראש השנה דרש דרשה בבית כנסת שהיתה מלאה שיקוצים נגד הציונים ודרש מן הקהל שלא לעלות לא"י, ועתה הוא עומד לעלות ארצה בקרוב, וסיפרה על סחיטת כספים הנהוגה בידי קראוס:

בין הציונים רווחת הדעה שקראוס מקבל עד 30 פנגו עבור נתינת סרטיפיקט. ציונים ותיקים שאושרו לעלייה כבר לפני שנים אינם זוכים לקבל סרטיפיקטים [...]. בזמן האחרון לא עלו בכלל פליטים מיוצאי פולין הנמצאים בהונגריה [...]. כן לא עלה אף חלוץ אחד ממאות החלוצים שהצליחו להימלט מסלובקיה [...]. יש חשד אצל כמה מן העולים שהוא מנצל את הקשרים שלו לשם סחיטת כספים מיהודים שהצליחו בזמנו להוציא חלק מהונס לחו"ל. ברגע האחרון, לפני עלייתם, הוא מודיע להם

³⁹³ בראיון עימי – 31 ביולי 1997. פרץ רבס לא היה חבר ועדת משרד הארצישראלי ועל כן אפשר שלא ידע. השאלה היא האם איש 'האיחוד' נציג במשרד הארצישראלי, ידע על כך. עליית ילדים בשנת 1943 התקיימה בחודשים: ינואר – פברואר, ולא בקיץ, כפי שנאמר.

³⁹⁴ בראיון עם יוסף באומר – 18 באוקטובר 1996.

שכאלו ידוע לשלטונות על עסקיהם הביטחוניים, ומבטיח שבסכום כסף זה יש באפשרותו לחסל את העניין.³⁹⁶

דליה עופר קיבלה את עמדת המבקרים את קראוס על התנהלותו במשרד הא"י:

מ. קראוס היה שליט למעשה על חלוקת ההיתרים והוא לא ראה את עצמו נתון למרות הוועדה; במשרד הא"י נוצרה שותפות בין המזרחי לבין השומר הצעיר בשיטת שמור לי ואשמור לך, שפגעה בתנועות האחרות. קראוס במעשיו עורר כעס רב בין החברים בבודפשט ובקושטא, ולמרות כל ניסיונותיה לא הצליחה המשלחת בקושטא להטיל מרותה עליו.³⁹⁷

קשיים רבים אחרים התמקדו בתחום הפרוצדורלי. הרכבת רשימת עולים וקבלתה מאושרת על ידי השלטונות היו כרוכים בבעיות רבות של זיהוי, איתור, הכנת ניירת ועוד. כדי להשיג ויזות ארצישראליות היה צריך לשלוח בקשה לארץ ישראל, דרך קושטא, לעיון אצל ממשלת ארץ ישראל מטעם הבריטים. האחרונים השיבו לקושטא או גינבה ומשם דרך השגרירות השוויצרית לארצות הכיבוש. עד שנתקבלו הויזות היו כאלו שנסעו כבר או שהנסיעה כבר לא היתה אקטואלית. אם התהליך הושלם אזי הופיעו בעיות נוספות כמו, משפחה שלא הכניסו את שלושת ילדיה לרשימה למרות שהופיעו בדרכון ההורים, אנשים בעלי דרכונים אך ללא ויזות מעבר, בעיות של אנשים עם דרכונים לחסרי נתינות, אשה שהדרכון שלה אינו במשרד, בקשות להארכת ויזות ועוד ועוד.³⁹⁸ העניינים הפרוצדורליים גרמו לציפיה מתסכלת והתמרמרות רבה עד שישתדרו הדברים.

הכל ידעו, במיוחד הפליטים, כי הזוכה בכרטיס עליה זוכה בחיים. בצומת זה פעל משה קראוס, צומת רווי אילוצים ומתחים, ניגודי אינטרסים, ניגודי השקפות, שנאות ויריבויות אידיאולוגיות ואישיות. אכן, היו עולים ששילמו מחירים מופקעים בעד העלייה, ובכך מימנו את העולים חסרי האמצעים ואת ההוצאות הגדולות שהיו כרוכות בכל עלייה כמו אוכל, שהייה, מעבר בין ארצות, שוחד לפקידים ושוחד בעת תקלות וכו'. זאת הייתה קרקע פוריה לשמועות על מעילה ושוחד. אך טבעי שכל הכרעה שהכריע קראוס, אשר הייתה יכולה לספק הצלה רק לחלק קטן בלבד, גררה אחריה ביקורת נוקבת, המלווה באיבה אישית עמוקה, ודמוניזציה של דמותו. כנראה היה משהו באופיו שיצר אנטגוניזם כלפיו, "לא סימפטי", כהגדרת באומר. בתנאי אותה תקופה קשה, קשה לקבוע מה היה חלקו האישי האמיתי של קראוס ביצירת האווירה ששררה נגדו. אפשר שחוסר התקשורת שלו עם חוג הציונים החלוצים תרמה לביקורת; ואולי אף ענוותנותו הרחיקה ממנו הערכה, לה היה אולי זוכה אילו סיפר על מערכות קשריו והישגיו לאנשים רבים יותר; אפשר שיצירת מגע רצוף ושוטף עם חברים רבים יותר, היה מביא לתודעת ציבור רחב יותר את הקשיים הרבים בהם נתקל במימוש העלייה. סגנונו האישי העצור, הריכוזי, היה בעוכריו. ברור יחד עם זאת, שרבות מן הטענות לא היו נכונות עובדתית, ובאחרות, הטוענים לא היו מודעים לגודל הקשיים שעמדו בדרכו, בהוצאת העלייה לפועל. דומה שדעתו של קומי מיטיבה להסביר את דרכי עבודתו של קראוס:

³⁹⁵ בראיון עמי – 18 באוקטובר 1996, 2 באוגוסט 1998.

³⁹⁶ דצמבר 1943, אצ"מ, S25/7839.

³⁹⁷ עופר, "המשלחת הא"י בקושטא", עמ' 88.

³⁹⁸ 13 במאי 1943, אצ"מ, L15/261; 22 באפריל 1943, אצ"מ, S6/1165. התהליך המקובל להכנת רשימות, זיהוי, איתור, תאום בין משרדי הסוכנות בקושטא, בירושלים, מחלקת הדרכונים הבריטית באיסטנבול, הציר השוויצרי בסופיה וממשלת בולגריה, ערך בימים כתיקונם כתשעה שבועות, ובתקופת המלחמה – הרבה יותר. בתוך: ד. עופר, **דרך בים**, עמ' 390.

לקראוס אופי קצת מגונה לגבי המפלגות. הסיבוך בהרכב המשרד האי"י ויחסו של קראוס למפלגות מסביר למה לקראוס השפעה מעל המגיע לו. הוא אדון מוכשר ומיומן עם קשרים טובים בשלטון. הוא לא פועל בדברים העקרוניים ללא החלטה של הנשיאות [של המשרד האי"י –א.נ.] אך מסדר דברים קטנים רבים שאין אפשרות לבדוק אותם וכך אף אחד לא מקבל אחריות עליהם.³⁹⁹

כאשר נדרש אוטו קומוי להתייחס לדרישות אנשי 'האיחוד' להדיח את קראוס, השיב להדרי ובאדר כי: "הדחתו אפשרית רק אם יוגשו הוכחות חותכות".⁴⁰⁰

על התלונות שחילק סרטיפיקטים שלא כדין השיב קראוס: "איש מן המאשימים אינו מעז [...] להוכיח את טענתו. אין עובדות כי זו עלילת שוא. [...] חלוקת הרשיונות היתה מדוקדקת ומדוייקת, שהתחשבו אפילו בעשירות האחוז וכשמפלגה קיבלה רשיון בזכות שבר של אחוז הרי שזה נרשם לחובתה ודבר זה נלקח תמיד בחשבון בעת החלוקה הבאה".⁴⁰¹

ניתן היה לצפות, לאור התלונות על העדפת דתיים בעלייה, ולאור הנאמנויות הפוליטיות העמוקות שרווחו אז כנורמה רחבה, שקראוס יגלה קירבה ריגשית אל חברי הנוער החלוצי הדתי ויהיה מעורב בפעילותם, אך נדמה שלא כך היה. צדוק ראב הסתובב במשרד האי"י כנער - חלוץ, בשליחותו של מאיר כהני, ממנהיגי בני עקיבא וה'מזרחי' ההונגרי, וחברו הקרוב של קראוס. צדוק ראב ראה בקראוס אדם מאד סולידי, סגור. סגנונו היה שונה לחלוטין משל חברי תנועות הנוער, "לא שוויצר", כהגדרתו. "למשל, היה לנו סמינר מדריכים של 'בני עקיבא', רצינו שקראוס ירצה בפני הסמינר אך הוא סרב, בשום פנים לא רצה. במקומו הזמנו את סילאגי וקסטנר. הם מיד נענו. קראוס לא ראה את עצמו בתור מרצה".⁴⁰²

קדרי, ממנהיגי בני עקיבא בבודפשט, מחזק פן זה באומרו שלקראוס לא היו יחסים חבריים קרובים עם חברי התנועה, הוא לא שיתף אותם בעבודתו המורכבת, לא גילה סודות, שמר על מרחק וקיים עמם יחסים קורקטים. "אני לא הייתי אתו בקשר. רק ישבתי אתו בישיבות, שמענו דיווחים. איש 'בני עקיבא' שהיה אתו בקשר היה דיויד פרידמן".⁴⁰³

סילאגי, מנהיג 'השומר הצעיר' ההונגרי, כתב לבאדר: "במרכז ההתקפות והמחלוקת הזאת עומד גופו של קראוס. כל עוד הוא על מקומו, ערבות היא שכל ארבע התנועות החלוציות תקבלנה את הסרטיפיקטים שלהם ולא נבוא במשרד האי"י לידי שלטון יחיד, דיקטטורה ללא חמלה, וקורופציה של מפלגה אחת".⁴⁰⁴ באדר לא התחשב בדבריו והמשיך בניסיונות לכפות על אנשי תנועתו בהונגריה שינויים בהרכב ועדת המשרד האי"י ובמעמד מנהל המשרד, במטרה להביא להשלטת אנשי 'אי"י העובדת' על הנעשה במשרד האי"י. באדר השלים גם, באין שיתוף פעולה מצד נציגי תנועתו בהונגריה, עם העובדה כי רק חברי 'איחוד'

³⁹⁹ קומוי אל קושטא, 25 באוגוסט 1943, אצ"מ L15/261.

⁴⁰⁰ קומוי אל קושטא, 10 בפברואר 1944, א.קושטא – הונגריה, Z1063/HIII מס' 231

⁴⁰¹ ראיון של אשר כהן עם משה קראוס, 'מרכז', H3C21/1.

⁴⁰² בראיון עמו – 11 ביוני 1996.

⁴⁰³ בראיון עמו – 14 בדצמבר 1996.

⁴⁰⁴ מכתב ללא תאריך וללא סימון. א. קושטא - הונגריה. הדפים מסומנים : U46 U47 U48/

יהיו חברי הוועדה המרכזית- גרעין ועדת ההצלה - ולמינויים לראשי ועדות משנה חשובות בוועדת ההצלה (ועדת הטיול וועדת ההגנה).

הסכמתו של באדר עם הרכבה החד מפלגתי של ועדת ההצלה בבודפשט, בדומה לוועדת ההצלה בקושטא שבה היה חבר יחד עם איש 'אחדות העבודה', עמדה בניגוד גמור למלחמתו בנתן שוואלב בגינבה, נגד קיפוח 'השומר הצעיר', בטענה ששוואלב מבקש ליטול את ההגמוניה על מפעל ההצלה והכוונתה לצרכים מפלגתיים. מדוע, אם כן, תגובתו השונה לאותו מצב – בהונגריה, בקושטא ובגינבה ?

אריאל הורביץ התמודד במחקרו עם השאלה מדוע ביקש באדר לשנות את המצב במשרד הא"י בבודפשט, והשיב:

הטעם המוסרי: הצורך בשתוף פעולה כולל של כל היהודים בעת צרה.
הטעם הצבוי: החשש שתנועת 'השומר הצעיר' תזוהה עם פרוטקציוניזם בחלוקת סרטיפיקטים, ותיתן גושפנקא לקראוס ואנשי 'המזרחי' שבידיהם היה עיקר הכח במשרד.
הטעם הפוליטי: באדר לא היה יכול היה לשאת את השותפות עם 'המזרחי' ששברה את "השותפות הטבעית" עם תנועת העבודה, וכדברי באדר: " [במלחמה שהתנועה תצטרך ללחום] לצידה יעמוד רק הפועל וחלקים שמאליים של מפא"י. בשום אופן לא מזרחי".

ובאשר לוועד ההצלה ההונגרי, טען הורביץ, כי באדר מצא בקושטא קשרים קיימים ולא היה מוכן להרסם. הוא התרשם במיוחד מרשת הבלדרים שפרש שפרינגמן ופגיעה בראשי הוועדה היתה עלולה להמיט את מעט ה"יש" שנוצר.⁴⁰⁵

לעניות דעתי, קשה לקבל את שני הטעמים הראשונים. מנחם באדר הבין תוך זמן קצר את האיבה וחוסר האמון שרחשו אנשי 'השומר הצעיר' בהונגריה לאנשי 'האיחוד' ההונגרי, ובפוטנציאל ההתנגשות הטמון בריכוז כל הכוח בידי ועדת השלושה מטעם 'האיחוד', שהייתה בינואר 1944 לוועדת השניים: קסטנר וברנד. שלושת התנועות: 'המזרחי', 'השומר הצעיר' ומאוחר יותר אף 'הציונים הכלליים' היו מאוחדים בהתנגדותם לשלטונם הבלעדי של שלושת חברי 'האיחוד' כחברי ועדת ההצלה בהונגריה, חלקם בקרו גם את כושר פעולתם, ובאדר היה מודע לכך היטב.

מנחם באדר, המתלונן לפני אנשי תנועתו בארץ ישראל, כי המשרד הא"י "שלח רק אלה שקשר להם עם אל שבשמים או עם אל הממון"⁴⁰⁶ ידע את מידת המורכבות בקביעת רשימת העולים, ואף לחוסר השליטה של המשרד הא"י בבודפשט על כך, והרי הוא עצמו הודה בפני אנשי תנועתו כי התקלה של עליית מנהיגי החרדים ואנשיהם, עם התחדש העלייה, היתה במשרד הא"י בקושטא,⁴⁰⁷ (ולמעשה בהוראות שבאו מארץ ישראל) לשם העבירו את המנגנון לקביעת רשימות העולים, בנוטלם כוח זה מן המשרד הא"י בבודפשט. עוד קודם לכן ביקר באדר את שיטת ההמלצות הנהוגה בארץ ישראל, ללא שיתוף עם התנועות הציוניות.⁴⁰⁸

⁴⁰⁵ אריאל הורביץ, "שליחותו של מנחם באדר", ילקוט מורשת, ל"ח (1983), עמ' 182, 184.

⁴⁰⁶ אל אברמק וכל חברי המזכירות, 19 בנובמבר 1943, T/מורשת, D.1.5859/6.

⁴⁰⁷ אל חבר ועדת החלוץ בבודפשט, 20 בדצמבר 1943, א.קושטא – הונגריה, Z1063/HV מס' 140.

⁴⁰⁸ אל אברמק וחברי המזכירות, 19 בנובמבר 1943, א. מורשת, D.1.5859/6.

נראה על כן כי טענת הפרוטקציוניזם בחלוקת סרטיפיקטים שימשה את באדר, כמו את שאר אנשי האיחוד' ההונגרי, לצורך הצדקת עריכת השינוי הארגוני במשרד הא"י, כדי להשיג בו יתר שליטה.

באדר היה האדם שהיה בכוחו למתן את היריבויות, אילו נענה לתביעת אנשי תנועתו בהונגריה. עמידה שלו נגד הדרי בקושטא, ושפרינגמן, קסטנר וברנד בבודפשט, שלא לרכז את כל הכוח בידי אנשי 'האיחוד' ההונגרי על ידי שותפות אמיתית, הייתה מביאה לחלוקת סמכויות צודקת יותר ועמה, יש להניח, היו מתמתנים היריבויות והמתחים. אך השקפתו הפוליטית של באדר לא הניחה לו שום דרך של שיתוף פעולה עם דתיים, השקפה שינקה את כוחה מן המציאות הארצישראלית, אותה כפה על התנועות הציוניות בהונגריה. התנהגות זו ניתנת להבנה גם על רקע העורף הפוליטי התנועתי בארץ ישראל. משקלה של תנועת 'המזרחי' בהונגריה היה, כאמור, למעלה מ-40%. לעומת זאת, בארץ ישראל לא עלה משקל 'המזרחי' על 10%-15%. זה היה עורף ציבורי פוליטי חלש לאין ערוך מזה של 'א"י - העובדת' בארץ ישראל אשר נשען על רוב פוליטי משמעותי ועל אירגוני הפועלים – שהיו גורם דומיננטי ובעלי עוצמה רבה בהנהגת הישוב ובתנועה הציונית.⁴⁰⁹

מתוך התעודות עולה כי התנועה נתפסה כערך, כדרך, כמשמעות לחיים, שיש לפעול למען הגדלת כוחה המספרי והאדרתה, ובהנחלת מורשתה וערכיה לדורות הבאים. הדבר בא לידי ביטוי ברור אצל הדרי, באדר ושינד בדרישתם מדובקין להקדים את הפליטים מפולין, אנשי 'א"י העובדת', ברשימות שיוגשו לשלטונות הבריטים: "למען יספרו לנו איכה שוכלנו, איכה נשרפו חברינו, איכה נפלו חברינו בהגנה על כבודם ועל כבוד תנועתנו, אשר היתה הנושא, ומהווה גם כיום את חוט השדרה של המחותרת הציונית חלוצית".⁴¹⁰

שלמה אהרונסון שייך לחוקרים הרואים בקראוס דמות שלילית שהשפעותיה על עבודת המשרד הא"י ועל גורלו של קסטנר לאחר המלחמה, היו קשות. אהרונסון מותח קו ישר בין ההתנהלות הכושלת של קראוס במשרד הא"י ואופיו המגונה, ובין סופו המר של קסטנר: קראוס, הממונה על המשרד הא"י, שעליו שמעו "שהאמביציה והאגואיזם שלו לא יודעים גבול, כתלמיד ישיבה לשעבר", "הוא מאד חכם, אך ללא רגש ציוני של אחריות, חסר מצפון ולכן מסוכן", נלחם בהחלטת קסטנר להקים את מפא"י ואת עצמו, כציר המרכזי בין הציונים בהונגריה; אחר כך התנגד לאסטרטגיית ההצלה של קסטנר בתקופת המלחמה, ולאחר המלחמה נלחם בקסטנר עד הסוף המר. כדי להבהיר לקוראיו עד כמה דמותו של קראוס היתה שלילית, ציין אהרונסון כי קראוס היה חבר נלהב של מלכיאל גרינוואלד - דמות ירושלמית מפוקפקת, מלונאי, לשעבר עיתונאי רכילות וסקס – שניפח והפיץ את מסע הנקמה של קראוס נגד קסטנר.⁴¹¹ היו אלה אפוא קראוס וגרינוואלד – אנשים מגונים ושפלים - שהביאו בסופו של דבר למותו של קסטנר, על פי עמדתו החד צדדית של אהרונסון.

קראוס דחה את הגישה האומרת כי ועדת ההצלה הייתה צריכה לקום על מנת לפתור את בעיית הפליטים, מפני שמוסדות אחרים לא יכלו להיענות לאתגר, ובפרט בכל הנוגע לפליטים החלוצים הסלובקים. הוא

⁴⁰⁹ קצבורג, פדות, עמ' 11.

⁴¹⁰ וניה, מנחם, זאב אל הוועד הפועל של הסתדרות ולמנהל מחלקת העליה של הסוכנות – א.דובקין, 20 בנובמבר 1943, את"ה 14/797. על פי סגנון המכתב, הוא נכתב בידי באדר.

⁴¹¹ Aronson, **Hitler, Allies, Jews**, pp.190, 325

דחה גם את הקביעה כי יהודי הונגריה התנכרו לפליטים. לדבריו, שתי הברונות אליזבת סאפארי (Szapary Erzsebet)⁴¹² ואדית וייס, עשירות ובעלות השפעה רבה, פעלו רבות למען הפליטים, בפרט בפליטים הפולנים. אמנם היו פליטים בהונגריה מאז 1938, אך כבעיה קשה במיוחד היא לא הייתה קיימת עד מרס 1942, עם בא הפליטים הסלובקים. הקשרים עם ראשי הקאוו"ק: פסטואי, שימנפלבי, בטיספלבי, ואחרי הכיבוש הגרמני עם ד"ר ינו שנדור (Sandor J.) ומנהל מחלקת הפליטים במשרד הסעד ההונגרי יוזף אנטל, תרמו לסיוע לפליטים. ובכלל, מספר הפליטים הסלובקים החלוצים היה כ- 200 ועוד עשרות בודדות של פליטים חלוצים פולנים, ביחס למספר הכולל של כ- 40,000 פליטים. לדעת קראוס הכספים שנשלחו לחלוצים היו לפעמים רבים מדי, אבל הם סרבו לעזור ליהודים שלא היו שייכים לתנועותיהם. ליהודים כאלה, נעדרי יכולת כספית, עזרה ועדת ההצלה של החרדים בראשות יוחנן לינק וליפוט בלאו ופנחס פרוידיגר, ראש הקהילה האורתודוקסית בבודפשט.⁴¹³

את מעמדו של ברלס – ראש משלחת ההצלה בקושטא ומנהל מחלקת העליה - ביחס למשרד האי"י בבודפשט, מול הדרי ובאדר, יש להבין על רקע המבנה של הדרג המחליט והמבצע של מנהיגות הישוב בא"י, שהוא לא נמנה על שורותיה, על אף שהיה הוותיק והמנוסה בקושטא. מדובר היה, לדברי פרילינג, במערכת המקבילה ובטריומווירט הבלתי מוצהרי' במדור לתפקידים מיוחדים, בתוך המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית ובנלוים לו.

על הטריומוויראט נמנו: בן גוריון, אליעזר קפלן ומשה שרת. על הגוף המבצעי של המערכת המקבילה נמנו בעיקר: ראובן זסלני-שילוח, טדי קולק, אהוד אבראל, שאול מאירוב-אביגור – ראש המוסד לעלייה ב', ואליהו גולומב - מפקד ההגנה, צבי שכטר-יחיאלי, משה אורבך-אגמי, וכן וניה פומרנץ-הדרי, מנחם באדר וזאב שינד. חבורה זאת פעלה ישירות על פי ההוראות של ההנהגת הטריומוויראט, והתקיימה במקביל למערכות הפוליטיות של הישוב. הטריומווירט והמערכת המקבילה פעלו כמערך כפול של קבלת החלטות, פיקוח וניהול, והן כזרוע מבצעית לפעולה יעילה, זריזה וחשאית, מתוך מידור של שורה ארוכה של גורמים אחרים בתוך היישוב. ועדת ההצלה היישובית מודרה בעניינים רבים כמו גם הנהלת הסוכנות ומליאתה, ולא ידעה דברים שהטריומוויראט והמערכת המקבילה ידעו. הם פיתחו מערכת של כפיפות, דיווח וביצוע שלא היתה נתונה לפיקוח כלשהו של הנהלת הסוכנות היהודית. פעולותיה מומנו מסעיפי תקציב מעורפלים שהיה נהוג לכותם קופה ב' וממקורות שמחוץ לתקציב השוטף. לפיכך, קובע פרילינג, גם תקצובה של המערכת המקבילה היה מוסתר היטב וקשה מאוד לחקור אותו היום. לעיתים, לפי העניין, הורחבה זירת השליטה החשאית והוכללו בה גם יצחק גרינבוים וכן ברל כצנלסון.

מחודש מרס 1943 החלה חבורת הפיקוד של המערכת המקבילה להתבסס בקושטא במטרה לבדוק באורח בלתי אמצעי את המתרחש באירופה, להעריך את סיכויי הפעולה, ולתכנן אותה – היישר מול הדרג מקבל ההחלטות בירושלים. דרג זה בא לקושטא במהלך שנת 1943 כדי לקבל החלטות בעת הצורך: קפלן הגיע

⁴¹² היתה ממוצא פולני ונישאה לאחד מבני המשפחות המיוחסות באריסטוקרטיה ההונגרית. בתוך ברהאם – קצבורג, הונגריה, עמ' 111 הערה 72.

⁴¹³ ראיון של אשר כהן עם קראוס, 28 בדצמבר 1978, 1 בפברואר 1979, 'מרכז'. עוד על ועדת ההצלה של החרדים ראה את עדותם של הרבנים פייגנבוים ורבינוביץ אצל קצבורג, פדות, עמ' 102 – 113.

במרס, קולק במאי, שרת ביוני, אבריאל באוגוסט, וראובן שילוח נסע פעמים רבות על הקו. רוב הפעילות הענפה הזאת לא באה לידי ביטוי בתיעוד של הנהלת הסוכנות וועד ההצלה.⁴¹⁴

העובדה שברלס לא נמנה על המעגל הראשון של מקבלי המידע וההחלטות, מסבירה מדוע הוא היה כה נעדר השפעה באשר לאופן חלוקת הכסף והסרטיפיקטים, תפקיד שנלקח מן המשרד הא"י בהונגריה.

הקמת מערכת מצומצמת, מקבילה, חשאית ומהירת החלטה, מתבקשת ונחוצה בעתות חרום, אולם נראה כי בד בבד, זו היתה מערכת שנועדה לקדם את האינטרסים של השמאל הציוני בעבודת ההצלה.

למרות כוחם, הדרי ובאדר לא יכלו לקראוס - שלעיתים נדמה כי ראו בו אויב אישי- ולא הצליחו לשנות את מעמדו בהנהלת המשרד הא"י בבודפשט בכל מהלך שנת 1943.

תמוה מדוע לא נתנו הדרי, באדר ו-ברלס בספריהם כל הסבר או רמז למאבק שהתרחש בהונגריה, על הרכב ועדת ההצלה והמשרד הא"י, לאור העובדה כי בשנת 1943 היתה הונגריה ארץ מרכזית עמם באו במגע, ונושא מרכזי במכתביהם, שלא ירד מן הפרק במשך רוב השנה.⁴¹⁵ כך גם התעלמו קסטנר וברנד בספריהם, מן המאבק שהתנהל בתוך התנועות החלוציות הציוניות (הפליטים והמקומיים), במהלך שנת 1943.⁴¹⁶ דומה שביקשו להעלים פרק מביך באותה שנה, אשר עתיד להיות בעל השלכות משמעותיות על תהליכים שיתרחשו בשנת הכיבוש הגרמני.

ניתן היה לצפות שמנהיג התנועה הציונית, אוטו קומוי, ימתן את הוויכוחים על ידי התערבות בתוך התנועה הציונית ההונגרית, על ידי פניה ישירה להדרי ובאדר, תוך ניתוח הקשיים ומתן הצעות לפותרם או לפחות להמעטים, אך אין שומעים על סוג של יוזמה שכזאת. למרות שמכתבים רבים מקושטא הופנו גם אליו, ספק רב אם קומוי אכן קרא אותם, וספק אם היה מעורה בנפתולי המגעים עם קושטא. לדברי קראוס, יחסיו עם קומוי היו טובים וקורקטים, בעיקר מפני שקומוי היה אדם ישר. אחת לשבוע נפגשו בישיבות במשרד הא"י. הוא הגדירו כאדם "חלש אופיי" אך לא "חלש רצון", אדם שנתון היה להשפעות, בעיקר של קסטנר וארנו מרטון - אף הוא ממנהיגי התנועה הציונית בטרנסילבניה וחבר 'האיחוד'. קומוי עצמו היה, לדברי קראוס, נעדר כסף וכוח ולא היה מסוגל לעזור בענייני הפליטים. פעולות ההסתדרות הציונית כה הצטמצמו בשנת 1943 עד שמשרדיה נסגרו ועברו לחדר במשרד הא"י.⁴¹⁷

לסיכום התקופה שעד הכיבוש הגרמני

נראה כי המשרד הא"י בבודפשט החל לדאוג באופן שיטתי לפליטים יהודים בילתי לגאלים החל משנת 1938, תודות להיענות השגריר הבריטי ושר הפנים ההונגרי, לבקשת המשרד הא"י, להתיר לקבוצת פליטים

⁴¹⁴ לדברי פרילינג, 'המערכת המקבילה' נוצרה גם בשל מורכבותו ולחצו של הציבור היהודי על מפלגותיו, תנועותיו והלנדסמנשפטנים הרבים שבו, להיות שותפים בעבודת ההצלה. אלו מצאו את מקומם בוועדת ההצלה היישובית, אשר למעשה היתה ועדה עקרה ומסורבלת שלא יכלה לנהל פעולה מורכבת, ובראשה יושב ראש - יצחק גרינבוים, איש היציגים הכליים 'א' וחבר הנהלת הסוכנות, אשר לדבריו היה מנהיג ללא משקל פוליטי של ממש בישוב, "שעתידו כבר היה מאחוריו". בתוך: פרילינג, "המערכת המקבילה", עמ' 133 - 136, 148.

⁴¹⁵ ברלס, **הצלה בימי שואה**; באדר, **בשליחותיות עצובות**; הדרי, **צומת קושטא**.

⁴¹⁶ דו"ח קסטנר, עמ' 55 - 67; בראנד, **בשליחות נידונים למוות**; עמ' 57 - 56.

⁴¹⁷ בראיון של אשר כהן עם משה קראוס, 1 בפברואר 1949, 'מרכז', H3C21/1.

למודי סבל לעגון בהונגריה תוך הבטחה שהללו יעלו לא"י תוך זמן קצר. כך נוצר דפוס פעולה לפיו יהודי שברשותו אישור עלייה לא"י, זכאי להמשיך ולשהות בהונגריה כנתין בריטי, עד עליתו לא"י, ועד אז הינו מוגן מפני מאסר, מעצר וגזרה אחרת המרחפים על פליט בלתי לגאלי. הסכמת ממשלת הונגריה להמשיך קיום העלייה לארץ ישראל ולקליטת פליטים בנימוק זה, השתלבה במגמות הסותרות שהתקיימו בתוך הממשל ההונגרי. בין המסייעים לקראוס היו פקידים במשרד הפנים ובמשרד החוץ, חלקם, כנראה, בניסיון להבטיח לעצמם אליבי על חלקם בטבח קמיינץ פודולסק, כפסטואי, בטיספלבי ושימנפלבי; אחרים פעלו ממניעים מוסריים טהורים כדוגמת שר הפנים, קרסטש פישר, והמנהל הכללי של משרד החוץ, סגדי מסק.

עד שנת 1943 היה המשרד הא"י, ובראשו משה קראוס, המוסד הציוני המרכזי בחיי התנועה הציונית בהונגריה. המשרד הפך לגוף יוזם ומקים קשרים עם השלטונות המקומיים ועם גופים ואנשים פרטיים בהונגריה ומחוץ לה, כדי למנוע גירוש פליטים יהודים בלתי לגאליים שחצו את הגבול, וכדי להמשיך ולקיים עלייה. קראוס עשה שימוש בסרטיפיקטים שעמדו לרשות המשרדים הא"י בארצות השכנות, בעיקר בברטיסלבה, שממשלותיהם נכנעו ללחץ הגרמני לאסור עלייה מתחומם, ותאם עם פקדי משרד החוץ ברומניה ובולגריה דרך להתגבר על המחסומים שהוערמו על מעבר היהודים שם, בדרכם לא"י.

השלטונות ההונגרים לא דיקדקו, בדרך כלל, בפרוצדורה של ההגירה, העלימו עין וסייעו לעקוף תקלות, ובלבד שיותר יהודים יעזבו את הונגריה לא"י. אך יותר מן העליה עצמה, היתה עצם אפשרות העליה לא"י - העליה בפוטנציה - לאמצעי הצלה חשוב, לפליטים יהודים ויהודי הונגריה.

משנת 1943 חל מפנה במעמדו המרכזי של המשרד הא"י בבודפשט, עם הקמת ועדות ההצלה בקושטא ובבודפשט. חברי שתי ועדות ההצלה: הדרי ובאדר-מזה, שפרינגמן, קסטנר וברנד-מזה, פעלו לשלוט על שני מוקדי כוח חשובים בהונגריה: המשרד הא"י וועדת ההצלה. הונגריה היתה עדיין המרכז היהודי הגדול שטרם נפגע, ושדרכו ניתן היה להגיע לפעילי התנועות הציוניות בסלובקיה ובפולין, ולכן רבתה חשיבותה לעבודת ההצלה. הנימוק לצורך בשינוי המבנה של המשרד הא"י נשמע בעיקר מפי חברי התנועות הקשורות ב'איחוד', שטענו כי הרכב המשרד לא שיקף את המציאות של שנת 1943, שבה, לטענתם, הם היו התנועה החלוצית הגדולה ביותר, אף שתוצאות המיפקד סתרו את טענתם. עוד טענו כי המשרד הא"י התנהל בחוסר יושר, תוך העדפות פוליטיות, בחוסר יעילות ובהתנכרות לפליטים.

יש להבין כי מערכת יחסים סבוכה זו שבין ועדת ההצלה בקושטא, ועדת ההצלה בהונגריה, הפליטים - החלוצים והמשרד הא"י, ניזונה מן הלחצים שבהם היו נתונים מנהיגי כל התנועות אשר התבקשו, באופן טבעי, לקדם את ענייני קבוצות האינטרסים שלהם. במערכת לחצים זו היתה יד 'האיחוד' ההונגרי על העליונה, בשל הגיבוי שקיבלה מהדרי ובאדר. הביטויים הבולטים לכך היו דחיית הרכב ועדת ההצלה ייצוגית ונטילת סמכות ועדת המשרד הא"י, כגוף דמוקרטי, להרכיב את רשימת העולים. סמכות זאת עברה לארץ ישראל ולקושטא.

למרות הקשיים שניצבו בפניו, קראוס הרחיב את פעולות ההצלה במהלך שנת 1943, בעיקר בשל יחסיו עם פקידות הונגרית בכירה ופקידים בארצות השכנות, חלקם על בסיס קשרים אישיים – חשאים ויחסי אמון.

ללא שרל לוף, הקונסול השוויצרי ומייצג האינטרסים הזרים של מדינות שניתקו יחסיהן עם הונגריה, פעולתיו של קראוס מול הרשויות לא היו יכולות לצאת אל הפועל.

פעולות המשרד האי"י עד הכיבוש הגרמני, לא מומנו על ידי כספי העם היהודי או כספי הישוב. קראוס השיג אותם ממקורות פרטיים מקרב יהודי הונגריה בדרך של עסקאות שונות.

פעולות ועדת ההצלה בבודפשט ופעולות תנועות הנוער החלוציות, ובמיוחד תנועות השמאל החלוציות מומנו על ידי כספים של תנועות האם בארץ ישראל, הישוב בארץ ישראל והעם היהודי, שהגיעו בעיקר מוועדת ההצלה בקושטא. עיקר עבודת ההצלה של ועדת ההצלה בבודפשט, באמצעות 'ועדת הטיול' שבראשה עמד באופן רשמי יואל ברנד, ושל תנועות הנוער החלוצי, כמו גם של ועדת ההצלה החרדית, התמקדו בסיוע לפליטים להבריא את הגבול, בהעברתם לבודפשט ובהענקת סיוע ראשוני בקליטתם בעיר הגדולה.

ועדת ההצלה ותנועות הנוער החלוציות לא פעלו עד הכיבוש הגרמני במרס 1944 להברחת יהודים לרומניה, ודרכה לארץ ישראל. הברחה זאת תחל באופן משמעותי רק בראשית מאי 1944, עם קבלת הידיעות הברורות על הגירוש הצפוי של יהודי הונגריה. מדיניות זאת ניתן להבינה על רקע הביטחון היחסי בו היו שרויים הפליטים ויהודי הונגריה עד הכיבוש הגרמני, והם לא רצו להמירה בסכנה גלוייה הטמונה בעצם הברחת הגבול לרומניה. גם התקווה הבלתי פוסקת כי העליה הלגאלית מהונגריה לארץ ישראל תתגבר על המכשולים הרבים שבדרכה, היוותה גורם חשוב בהימנעות מבריחה לרומניה, על כל הסכנות הכרוכות בה.

למרות השקעת כוחות עצומים, התקווה לעליה מאסיבית לא"י התבדתה, אך רבים ניצלו בזכות היותם עולים בפוטנצייה. מדובר, כנראה, בכמה אלפי יהודים שניצלו בדרך זו עד הכיבוש הגרמני.⁴¹⁸

כאשר עלו מנהיגי הפליטים- החלוצים, בפברואר 1944, ביקש אותם קראוס להודיע לברלס על המצב המסוכן בו הוא נתון, וביקש לאפשר לו לעלות ארצה. לדבריו, תשובת ברלס הייתה: "על קראוס עומדת ונופלת העלייה מאירופה", ולכן לא איפשר לו לעלות לארץ. קראוס הבין את סרובו, שכן מערכת היחסים שבנה עם הפקידות הקשורה בעלייה - בהונגריה ובארצות השכנות - היתה כה מורכבת ועדינה, שלא היה ניתן להעביר אותה למישהו אחר.⁴¹⁹

חודש לפני הכיבוש הגרמני, התפרקה הקואליציה של 'השומר הצעיר' ו'המזרחי' במשרד האי"י, עם כניסת רפי פרידל- בנשלוס כמחליפו של יוסף באומר. בכך התגשם רצון חברי ועדות ההצלה בקושטא ובבודפשט, ונפתחה הדרך לכניסת 'השומר הצעיר' ללב ועדת ההצלה בבודפשט. האופוזיציה לדרכה ולהתנהלותה של ועדת ההצלה בבודפשט חדלה להיות פונקציה שיש להתחשב בה, והיא מודרה מכל מידע. מן הכיבוש

⁴¹⁸ כזכור, ידוע לנו כי ב- 1938 נכנסו להונגריה 240 פליטים מבורגנלנד, וב- 1941 חיכו 750 פליטים לעלייתם לארץ ישראל (ראה פרק א'). בראשית 1943 הגיע קראוס להסכם עם פסטואי על כניסת 600 פליטים בלתי לגאליים להונגריה, וקראוס חיפש דרך להעלים את העובדה שמספרם הגיע כבר ל-1500. לדברי איבו דוידוביץ - שהיה חבר הנהגת 'השומר הצעיר' ביוגוסלביה, ופעיל מטעם הפליטים היוגוסלבים בבודפשט, חיו בהונגריה במהלך 1943 - 1944 כ- 600 יהודים פליטים מיוגוסלביה, אשר למחציתם היו תעודות חסות שוויצריות (מפני שעתידים לעלות לארץ ישראל). השלטונות ההונגריים התייחסו אל כל הקבוצה היוגוסלבית כאל נתיני ארץ נייטרלית. בתוך: דו"ח של איבו דוידוביץ שעזב את בודפשט ב- 21 ביוני 1944, יוני 1944, אצ"מ, S25/7839. על ניצולים אלו קיים תיעוד. יש להניח כי זו רשימה חלקית בלבד.

⁴¹⁹ בראיון לאשר כהן, 1 בפברואר 1979, 'מרכז' H3/C21/1

הגרמני הפכה התנועה הציונית החלוצית הגדולה ביותר, 'המזרחי', לתנועה החלשה ביותר, באשר גם נציגה, קראוס, איבד את הקשר עם קושטא. כזה היה גם מעמד 'הציונים הכלליים'.

העוצמה שצבר קסטנר במהלך שנת 1943 ובראשית שנת 1944, מתוקף מגעיו עם נציגי הישוב בקושטא ועם הבלדרים הגרמניים וההונגריים, ושליטתו במידע ובכסף שעברו דרכו, הפכהו לדמות המרכזית במערך אפשרויות ההצלה של יהדות הונגריה בעת הכיבוש הגרמני.